

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**KUTSAL İLE MİTOLOJİ ARASINDA
KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE KÖKEN MİTLERİ**

Özlem DÜZCAN

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Muvaffak EFLATUN**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI**

EYLÜL 2022

**KUTSAL İLE MİTOLOJİ ARASINDA
KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE KÖKEN MİTLERİ**

Özlem DÜZCAN

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

EYLÜL 2022

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

(İmza)

Özlem DÜZCAN

01.09.2022

KUTSAL İLE MİTOLOJİ ARASINDA KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE KÖKEN MİTLERİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Özlem DÜZCAN

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Eylül 2022

ÖZET

Mitoloji; genel anlamda dünyanın yaratılışı, nereye gideceği, tanrıların nasıl var olduğu ve insanların nereden geldiğini araştırmaktadır. Köken mitleri genel mitlerin dışında özel mitler olarak değerlendirilmiş ve bu mitler diğer mitleri tamamlayıcı niteliktedir. Köken mitleri bir nesnenin, bir geleneğin, bir varlığın ilk olarak nasıl ortaya çıktığını bunların nasıl kutsallık kazandığını ifade eden ve bir inanış etrafında şekillenen mitlerdir. Bu bakımdan aynı zamanda kutsaldır ve sürdürülebilirliği vardır. İslam inanışında birçok nesnenin, olayın, geleneğin ilk defa ortaya çıkışı (kökeni) ilahi kaynaklı görülmektedir. Bunlar etrafında gelişen anlatılar kutsal kaynaklı olsa da mitolojik unsurlarla zenginleşmiş aynı zamanda edebi metinlere yansımıştır. İslam medeniyetinin bir ürünü olan klasik Türk şiirinde bu yansımanın örnekleriyle çokça karşılaşılmaktadır. Yapılan çalışma öncelikle klasik Türk şiirinde görülen kutsalla mitoloji arasında köken mitlerine ait örneklerin tespiti, tasnifi ve tahlilini amaçlamaktadır. Tüm bunlar gerçekleştirilirken bu çalışmada İslam düşünce dünyası dışındaki diğer inanışlarda da konu dâhilinde karşılaşılan anlatılar ana hatlarıyla mukayese yapmaya elverişli bir şekilde verilmiştir. Klasik Türk şiirinde varlıklar, nesneler, gelenekler, meslekler, önemli günler, ritüeller, kutsal mekânlar, icatlar, kötü hasletler ve gök cisimleri gibi hususların nasıl ortaya çıktığına dair inanışların anlatıların bir edebi malzeme olarak kullanıldığının tespiti çalışmanın en önemli yönlerinden biridir. Çalışmayı oluşturan bölümlerin çeşitliliği klasik Türk şiirinin bu husustaki zenginliğini göstermektedir.

Bilim Kodu : 31402
Anahtar Kelimeler : Mitoloji, Köken Mitleri, Din, Klasik Türk Şiiri, Divan.
Sayfa Adedi : 201
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Muvaffak EFLATUN

ORİJİN MYTHS IN CLASSİCAL TURKİSH POETRY BETWEEN SACRED AND
MYTHOLOGY

(Master Thesis)

Özlem DÜZCAN

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL FOR ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

September 2022

ABSTRACT

In general, mythology explores the creation of the world, where it will go, how the gods came into existence and where people came from. Origin myths were evaluated as special myths apart from general myths and these myths are complementary to other myths. Origin myths are myths which express how an object, a tradition, an entity first emerged how these became sanctified and shaped around a belief. In this respect, it is also sacred and sustainable. The first emergence (origin) of many objects, events and traditions in Islamic belief is seen as divine origin. Although the narratives developed around these are of sacred origin, they have been enriched with mythological elements and reflected in literary texts at the same time. Examples of this reflection are often encountered in classical Turkish poetry, which is a product of Islamic civilization. This study primarily aims to identify, classify and analyze the examples of origin myths between the sacred and mythology seen in classical Turkish poetry. While all these are being carried out, in this study, the narratives encountered within the subject in other beliefs outside the world of Islamic thought are mainly given in a way suitable for comparison. It is one of the most important aspects of the study to determine that the beliefs and narratives about how things such as assets, objects, traditions, professions, important days, rituals, sacred places, inventions, bad traits and celestial bodies are used as a literary material in classical Turkish poetry. The diversity of the sections that make up the study shows the richness of classical Turkish poetry in this regard.

Science Code : 31402

Key Words : Mythological, Origin myths, Religion, Classical Turkish poetry, Divan.

Page Number : 201

Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Muvaffak EFLATUN

TEŞEKKÜR

Tez konusunun belirlenmesinde, tez sürecinin başından sonuna kadar her daim beni yüreklendirerek desteğini esirgemeyen ve daima yol gösteren, engin bilgileriyle bu alanda gelişmeye çok büyük katkılar sağlayan kıymetli danışmanım Sayın Doç. Dr. Muvaffak EFLATUN'a en derinden şükranlarımı sunarım. Hayatımın her safhasında maddi manevi desteğini esirgemeyen canım anneme ve aileme teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	x
1. GİRİŞ	1
2. MESLEK ÖNCÜLERİ (PİRLERİ).....	13
2.1. Çiftçiliğin (Ziraatin) Öncüsü	14
2.2. Çekiç, Örs, Kerpeten ve Baltanın Öncüsü.....	19
2.3. Bıçakçılığın Öncüsü	20
2.4. Dokumacılığın Öncüsü.....	21
2.5. Terziliğin Öncüsü	23
2.6. Kalem ve Yazının Öncüsü.....	31
2.7. Nücum ve Reml İlminin Öncüsü.....	39
2.8. Gemicilerin ve Marangozluğun Öncüsü.....	41
2.9. Okçuluğun ve Avcılığın Öncüsü	56
2.10. Atıcılık ve Ata Biniciliğın Öncüsü (Atın Evcilleştirilmesi)	58
2.11. Saatçilerin Öncüsü.....	60
2.12. Kâğıdın Öncüsü	62
2.13. Demirciliğın ve Zırhcılığın Öncüsü	63
2.14. Zenbılcılığın Öncüsü	77
2.15. Hamamcılarının Öncüsü	79
2.16. Hekimciliğın Öncüsü.....	81
3. VARLIKLARIN ORTAYA ÇIKIŞI.....	86

	Sayfa
3.1. İlk İnsanlar.....	86
3.1.1 Hz. Âdem.....	86
3.1.2. Hz. Havva	93
3.2. Melekler.....	96
3.3. Cinler	99
4. İNSANLIK TARİHİNDE ÖNEMLİ GÜNLER ve BAŞLANGIÇLARI	103
4.1. Nevruz Günü	103
4.2. Aşure Günü.....	108
4.3. Çeşitli İnanışların Kaynağı Olarak Cuma Günü.....	114
5. KUTSAL MEKÂNLARIN YAPIMI ve KUTSAL SUYUN ORTAYA ÇIKIŞI	119
5.1. Kâbe'nin Yapımı	119
5.2. Beytü'l Makdis'in (Mescidü'l Akse) Yapımı	121
5.3. Zemzem'in Ortaya Çıkışı	124
6. İNSANLIK TARİHİNDE İLK RİTÜELLER.....	131
6.1. Kurban Ritüeli	131
6.2. Hac Ritüelleri	138
6.3. Cenaze Ritüelleri	140
6.4. Selamlaşma Ritüeli.....	144
7. İNSANLIK TARİHİNDE ORTAYA ÇIKAN İLK KÖTÜ HASLETLER	147
7.1. İlk Günah.....	147
7.2. İlk Cinayet	151
8. İCATLAR	155
8.1. Şarabın İcadı.....	155
8.2. Büyü ve Sihrin İcadı.....	163
9. GÖKYÜZÜ CİSİMLERİNİN OLUŞUMU	171

	Sayfa
9.1. Çoban (Zühre) Yıldızının Oluşumu	171
10. SONUÇ	175
KAYNAKLAR	183
ÖZGEÇMİŞ	201

KISALTMALAR

Çalışmamızda kullanılmış kısaltmalar ve açıklamaları aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar

Açıklamalar

A.s

Aleyhisselam

Alm.

Almanca

b.

beyit

c.

Cilt

çev.

Çeviren

DİA

Diyanet İslam Ansiklopedisi

Fr.

Fransızca

G.

Gazel

Haz.

Hazırlayan

H.z.

Hazreti

İng.

İngilizce

K.

Kaside

KT.

Kıt'a

M. Ö

Milattan önce

M. S

Milattan sonra

MEB

Milli Eğitim Bakanlığı

Mes.

Mesnevi

Mhm.

Muhammes

Mn.

Manzume

Mr.

Mersiye

Kısaltmalar

Mur.

Mus.

Mün.

R.

s.

TDV

TDK

TDVİA

Trc.

Trk.

yy

vb.

Açıklamalar

Murabba

Musammat

Münacaat

Rubai

Sayfa

Türkiye Diyanet Vakfı

Türk Dil Kurumu

Türk Diyanet Vakfı İslam
Ansiklopedisi

Tercî-i bend

Terkîb-i bend

Yüzyıl

Ve benzeri

1. GİRİŞ

İslamiyet’le birlikte şekillenmeye başlayan klasik Türk edebiyatı İran edebiyatının etkisi altında kalmış olsa da bununla sınırlandırmak mümkün değildir. Kur’an ayetleri, hadisler, tefsir, fıkıh, kelam, peygamber ve evliya hikâyeleri, tasavvuf, meşhur anlatılar, tarih, efsanevi olay ve kişiler, devrin ilimleri, dil, deyim, atasözleri, İslam tarihi, Türk kültürü ve İran mitolojisi klasik Türk edebiyatının başlıca kaynakları arasında yer almaktadır (Pala, 2015, s. 121).

Mitoloji açısından bu edebiyatı sadece Acem (İran) mitolojisine bağlamak doğru değildir. Bu mitolojilerin yanında Arap, Yunan, Hind, Çin, Ortadoğu milletleri ve eski dönemlerde Anadolu’da yaşamış diğer toplulukların mitolojilerinin Divan edebiyatında etkisi görülmektedir (Tökel D. A., 2016, s. 74-75). Klasik Türk edebiyatının mitolojiden beslenmesi zengin bir birikim oluşmasını sağlamıştır. Bu oluşumun temeli Türklerin İslam Medeniyetiyle etkileşime girmesiyle atılmıştır.

Türkler sadece İslam medeniyet dairesini benimsemekle kalmamış bu medeniyetin geliştirdiği edebi anlayışı da özümseyip geliştirmiştir. Klasik Türk edebiyatı İslam medeniyetinin üretmiş olduğu edebi anlayışın Türkler tarafından ifadesidir. Her edebi gelenek meramını anlatmak için çeşitli malzeme unsurlarını kullanmıştır. Bu malzeme unsurlarından biri de mitolojidir. Klasik edebiyatın İslam medeniyetinin ürettiği edebiyatın etkisinde kalması dolayısıyla İslam dünyasının mitolojik anlatıları da başvurduğu kaynaklar arasında yerini almıştır. İslam dini ortaya çıktığı andan itibaren geniş coğrafyalara yayılmış Türk edebiyatını etkilemekle beraber çeşitli milletlerin kültürlerini etkilemiş ve bu milletlerin kültürleri de İslam medeniyet dairesinin içine girmiştir. Bu kültürler zamanla İslam bakış açısıyla yoğrulmuş ve halk arasında inanç değerlerine dönüşmüştür. Tarihsel süreç içinde İslam çerçevesine eklenen bu kültürel ve inanç değerleri İslam mitolojisini oluşturmuştur. İslama sonradan eklenen bu unsurlar isrâiliyat terimiyle karşılanmıştır. Bu terim Yahudi ve Hristiyan kaynaklardan alınan efsane, kıssa, olay ve bilgiyi karşılamaktadır. Klasik Türk edebiyatı, İslam medeniyetinin edebi anlayışının etkisinde kaldığı için İslam mitolojisinden de yararlanmıştır. İslam mitolojisi ise; Cahiliyye Dönemi Arap mitolojisi, Keldani mitolojileri; İslam medeniyetinin etkisinde kalan İbrani ve Hristiyanlık, Yunan, İran, Hint mitolojisi ve Türk mitolojisi gibi unsurları bünyesinde barındırmaktadır. Klasik edebiyatın yararlandığı mitolojik unsurları; yaratılışla ilgili unsurlar (kainat-varlıklar-

ilk insan), kıyamet (Mehdi, Mesih, Deccal) kıyamet anı (sur, hesap, sırat), kıyamet sonrası (cennet, cehennem), şahsiyetler (Cemşid, Dahhak), mekanlar, dağlar, sular, hayvanlar, bitkiler, yıldızlar, metafizik varlıklar, sayılar, köken mitleri şeklinde sınıflandırmaya gidilmiştir. (Eflatun , 2022, s. 130-132). Bu çalışma bu sınıflandırmadan feyz alınarak hazırlanmıştır.

İnsan, doğası gereği yeryüzünde karşılaştığı bilinmezlikleri anlamlandırma çabasına girmiştir. Nesnelerin kökenini bilme isteği, bu nesnelerin mitolojik şahsiyetlerle ilişkisi, nesiller boyu devredilen ve kutsallık atfedilen davranışların (ritüel), inançların, mekanların, insanın algılamakta zorlandığı gizem uyandıran varlıkların, kötülüklerin, özel günlerin, icatların ve göğe dair cisimlerin kökeninin ne olduğu problemi ve bu problemlerin tespiti çalışmamızı hazırlamamıza ve bu konuyu seçmemize öncülük etmiştir.

Yapılan bu çalışma divan şairlerinin mitoloji ve kutsal olanla etkileşimi neticesinde kültürel bir zenginlik oluşturduğunu gözler önüne serme fırsatı sağlayacaktır. Aynı zamanda divan edebiyatında mitolojik unsurlara bir hayli yer verildiğini ve bu unsurların divan şiirine fikrîsel yönden kaynaklık ettiğini ispatlar niteliktedir.

On bölümden oluşan bu çalışmada giriş, peygamberlerin ve çeşitli inanışlardaki mitolojik şahsiyetlerin kutsal mesleklerin icracısı (pir) olması bakımından mukayesesi ve mesleklerin kökeni, varlıkların ortaya çıkışı (insan, melek, cin), önemli günler (aşure, nevrüz, cuma), kutsal su ve kutsal mekânların (Kâbe vb.) ortaya çıkışı, İlk ritüeller (kurban, hac ve cenaze ritüelleri vb.), insanlık tarihindeki kötü hasletler (ilk günah ve ilk cinayet), icatlar (şarabın menşei ve büyü) ve gökyüzü cisimleri (zühre yıldızı) ve sonuç gibi konu başlıkları verilmiş olup bu başlıklarla ilgili olarak köken mitlerine değinilmiştir. Bu vesileyle şairlerin şiirlerinin anlam gücünü nesneler ve mitolojik kahramanlar aracılığıyla güçlendirdiği gözler önüne serilmiştir. Söz konusu kahramanların hangi yönüyle ele alındığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Klasik Türk Edebiyatında ismi geçen meslek piri peygamberlerin farklı kültürlerdeki mitolojik şahsiyetlerle benzeyen tarafları kıyaslanmıştır. Konuyla alakalı olarak milletlerarası kültürlerin mitolojik anlatılarına başvurulmuş ve çalışmamızda bu anlatılara değinilmiştir. Bunun yanında Kur'an âyetleri, rivayetler, tefsir, hadis ve tarih kaynakları gibi anlatılar incelenmiştir. Kur'an âyetleri taranarak konuyla alakalı olanları seçilmiş ve metin içinde gerekli gördüğümüz bölümlerde alıntılanmıştır.

Kur'an'ı Kerim meali olarak Elmalılı Hamdi Yazır meali ve Diyanet İşleri Başkanlığı tefsirini kullanılmıştır.

Klasik Türk şiirinde köken mitleri ile ilgili konuya kaynaklık edecek ve konuyu en güzel örnekleyecek beyitler seçilmiş, bu beyitler incelenmiş ve açıklamaları verilmiştir. Beyitler divanlarda geçtiği şekilde alınmış sadece uzatma işaretleri kullanılmıştır.

Çalışmamızda yüzyıl sınırlamasına başvurulmamıştır. Eserine ulaşabildiğimiz birçok divan şairinin divanları, mesnevileri, fütüvvetnameleri, surnameleri ve kısas-ı enbiyaları taranmıştır. Abdî Karahisârî, Âgâh, Ahmed Nâmî, Ahmed Yârî, Ahmed-i Rıdvân, Ahmedî, Ahmet Müsellem Efendi, Ali Emîrî, Azmizâde Hâletî, Bahtî, Bâkî, Bâlî Çelebi, Benderli Cesari, Beyânî, Bursalı Rahmî, Bursali İffet, Dede Ömer Rûşenî, Dîvân-ı Firâk-ı Esîrî, Diyarbakırlı Hâmî, Ecrî, Edirneli Nazmî, Edirneli Şevki, Esrar Dede, Fâik Mahmud, Fethü'ddîn Ahmed, Feyzî, Gelibolulu, Mustafa Ali, Hamamizade İhsan, Hanîf, Hayâlî Bey, Hecrî, İsmail Hikmetî, İzzet molla, Kalkandelenli Mu'îdî, Kâmî, Kânî, Karamanlı Aynî, Karamanlı Nizâmî, Kâşif Es'ad Efendi, Lâzîkîzâde Feyzullah Nâfîz, Mânî, Dîvân ve Şehr-engîz-i Bursa, Mesîhî, Mihri Hatun, Mostarlı Hasan Ziyâ'î, Muhibbi, Münîrî, Nabi, Nâilî Kadîm, Nâkâm, Nefî, Nev'î-zâde Atâyî, Nigârî, Ravzî, Sadık Kemali, Sebzî, Sehabî, Sıdkî Mehmet, Sünbülzâde Vehbî, Şem'î, Şeyh Gâlib, Şeyh Hasan Haydar, Şeyhülislâm Yahyâ, Şûhî Bengîzâde, Ümmî Sinân, Vahyî, Yârî, Zâtî, Üsküplü Atâ Dîvânçesi, Hindî Mahmûd, Kısas-ı Enbiyâ, Yûnus Emre divanları; Ahmed-i Dâî Çengnâme, Ahmedî İskendernâme, Âşık Paşa Garib-nâme, Aynî Sâkînâme, Behîştî Ahmed, İskendernâme, Deh-murg, Diyarbakırlı Ahmedî Yûsuf u Züleyhâ, Ferâhî Sûrnâme, Firakî Hüsrev ü Şîrîn, Fuzûlî Leylâ ve Mecnûn, Gelibolulu Mustafa Âlî Câmî 'u'l-Buhûr Der-Mecâlis-i Sûr, Gelibolulu Mustafa Âlî Riyâzü's-sâlikîn, Gelibolulu Mustafa Âlî Sûrnâme, Gelibolulu Mustafa Âlî Tuhfetü'l-Uşşâk, Gülşehri Mantıku't-Tayr, Hafî Zâdü'l Meâd, Hümâmî Sî-Nâme, Hüseyin Vassâf Gülzâr-ı Aşk, İbrahim İbn-i Bâlî Hikmet-Nâme II, İbrahim İbn-i Bâlî Hikmet-Nâme, I, Keçecizâde İzzet Molla Mihnetkeşân, Lâmiî Çelebi Ferhâd ile Şîrîn, Lârendeli Hamdî Leylâ ve Mecnûn, Mostarlı Hasan Ziyâ'î Şeyh-i San'ân Mesnevisi, Mu'inî Mesnevî-i Murâdiyye, Nâbî Hayrâbâd, Revânî İşret-nâme, Sohbetü'l-Ebkâr Nev'î-zâde Atâyî, Süleyman Çelebi Vesîletü'n-Necât, Şeyh Gâlib Hüsn ü Aşk, Vizeli Ramazan Behîştî Heşt Behîşt,

Yazıcıoğlu Mehmed Muhammediye, Üsküplü Atâ Tuhfetü'l-Uşşâk, Tarsuslu Dâ'î Fütüvvetnâme vb. gibi eserlerde yer alan konuyla alakalı beyitlerden faydalanılmıştır.

Bu çalışmada sırasıyla Hindî Mahmûd, Kısas-ı Enbiyâsı, İbrahim İbn-i Bâlî Hikmet-Nâmesi, Ahmedî Dîvânı, İsmail Hikmetî Dîvânı, Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı, Hafî Zâdü'l Meâd, Karamanlı Aynî Dîvânı, Ahmedî İskender-nâmesi, Ahmed Yârî Dîvânı vb. kökene dair en fazla beyite rastladığımız metinler olarak göze çanplaktadır.

Çalışmamızda ateşin bulunması, puta tapınmanın hangi olay neticesinde gerçekleştiği, ilk ihramın nasıl giyildiği, İslamın ritüellerinden olan oruç ve namazın nasıl ortaya çıktığı ile ilgili bilgiler verilmek istenmişse de kökene dair örnek beyitlerin saptanamaması bu konulara yer verilememesine neden olmuştur.

Klasik Türk şiirini derinlemesine anlayabilmek için şiire yansıyan fikrsel malzemenin zenginlik ve çeşitliliğinin ortaya konulması önem arz etmektedir. Bu fikrsel malzeme içinde ise; mitoloji önemli bir yer tutmaktadır. Çalışmamızın ana eksenini kökene dair anlatıların klasik Türk şiirine yansımaları oluşturmaktadır. Çalışmamızda klasik Türk şiirinin muhteva yapısındaki bu unsurları ele alıp değerlendirmeye çalışacağız. Fakat çalışmanın asıl kısmına geçmeden mit, mitoloji, köken miti, klasik Türk şiirinde mitoloji kavramları üzerine bazı değerlendirmeler aktaracağız.

Bu çerçevede öncelikle mit teriminin anlamına bakıldığında, Aça'ya göre (2019) bu terimin kökeni Yunanca'daki "myth" kelimesine dayanmaktadır. Osmanlı Türkçesi döneminde bu kelime Arapçadan alıntılanan esâtir ve ustûre kelimeleri ile karşılanmış, mit teriminin evrenselleşmesiyle de Türkçede bu kullanım kabul görmüştür (s. 144). Kaya'ya göre (2007) mit kavramı tarih öncesi dönemde gerçekleşen olayları ve olağanüstü özellikler gösteren tip ve kahramanları konu edinen ve aynı zamanda içinde kutsallık barındıran "gerçek hikaye" demektir (s. 528). Eliade (2020) mitin etnologlar, din tarihçileri ve toplumbilimciler arasında "kutsal gelenek, en eski vahiy ve örnek gösterilecek model" anlamında kullanıldığını belirtmiştir (s. 11). Türkçe Sözlük'te (Fr. mythe), "geleneksel olarak yayılan veya toplumun hayal gücü etkisiyle biçim değiştiren, tanrı, tanrıça, evrenin doğuşu ile ilgili hayalî, alegorik bir anlamı olan halk hikâyesi, mitos" olarak tanımlanır (Türkçe Sözlük, 1998, s. 1571). Yıldırım (2008) ise; miti "Eski çağ insanının doğa olaylarına, sosyal ilişkilere ve dinsel inanışlara bakış açılarının yorumlanması olarak nitelendirir. Her ulusun mitolojisi o ulusa ait tarih, efsane, destan ve kahramanlık, tanrı ve inanç sistemleri, masallar ve söylenceleri

barındırır. Mitoloji, arkaik bir zaman türüne ve tarihsel zaman ötesindeki başlangıç zamanına dayanan bir öykü bir anlatım biçimidir.” yorumunu yapmıştır (s. 11).

Mit kutsal bir öyküyü anlatır; kozmosu ya da onun bir parçası olan bir ada, bir bitki türü, bir insan davranışı, bir kurum gibi bir gerçekliğin nasıl yaşama geçtiğini anlatır. Mit, bir şeyin nasıl yaratıldığını, nasıl var olmaya başladığı ifade eder ve ortaya çıkmış olan şeydir. Olağanüstü varlıklar başlangıçta yapmış oldukları şeylerle tanınırlar. Kutsal ya da doğaüstü olan şeyin dünyaya heyecan verici akınlarını betimlerler. Kutsalın bu akını, dünyayı gerçek anlamda kurmuş ve bugün içinde bulunduğu duruma getirmiştir (Eliade, 2020, s. 17-18). Mitler, evrenin, dünyanın, tanrıların, insanların ve en önemsiz şeylerin bile başlangıçlarını bir mantık çerçevesinde açıklamışlardır. Bunun yanında mitler; ritüeller, ayinler, özel önem atfeden günler vasıtasıyla topluma nesiller boyu öğretilmiştir (Şanlı, 2019, s. 16).

Toplumlara göre bizi çevreleyen dünyaların bitki, hayvan vs. gizli alemi vardır. Mit ve ritüel bu gizli alemi açık kılmak, onu anlamak, onunla ilişki kurmak içindir (Bayat, 2019, s. 9). Mit insanoğlunun bilinmezler karşısındaki bir yorumu, bir yakıştırmasıdır ve var olan esrara insanın bizzat kendisinin cevap arama mücadelesidir. “Frazer, gerçek mitlerin; dünyanın ve insanın orijini, yıldızların hareketi, bitkilerin birbirini izleyen değişiklikleri, hava olayları, güneş ve ay tutulması, rüzgârlar, ateşin keşfi, faydalı sanatların bulunuşu ve ölümün gizemiyle ilgili olduğunu söyler.” (Chase, 1960, s. 130).

İnsanoğlu yaşadığı dünyayı, kâinatı, yaratılışı, etrafında gördüğü çeşitli eşya ve nesneleri, varlıkları, tabiat olaylarını vb. idrak etmek, bunlara dair zihinlerindeki sorulara cevap vermek, onlara ve onların oluşumlarına dair mantıklı açıklamalar getirmek üzere mitolojik metinler, anlatılar üretmişlerdir. Bu metinlerde Tanrı, yardımcıları vasıtasıyla insanlara yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli olan şeyleri, ekmek yapmayı, balık tutmayı, hayvan beslemeyi, elbise yapmayı, avcılığı vb. öğretmiştir (Ögel, 1993, s. 458-464). Bu çalışmanın ilk bölümünde ele aldığımız meslek pirleri insanların yaşamlarını sürdürebilmeleri için ortaya çıkardığı zanaatları ortaya koymakla beraber bu açıklamayı kanıtlar niteliktedir.

Mitoloji dediğimizde ise; mitlerin geçirdiği safhaları, mitlerin yapılarını inceleyen ve yorumlayan “mit bilimi”ni anlıyoruz (Can, B.t.y. s. 1). Mitholoji, Yunanca muthos “masal”, logos “söz ve bilgi” kelimelerinden efsaneler bilgisi mânasına gelmektedir.

Bu isim Türklerce ilm-i esatir diye adlandırılmıştır. Şimdi ise dünyaca kabul edilmiş olan mythologie tâbiri kullanılmaktadır (Arseven, 1943 s. 1428).

Kaya'ya göre (2007) mitoloji ilkel yahut arkaik düşüncelerin ilk şekillerini kuşaktan kuşağa aktarır. Dünya üzerindeki insan, hayvan ve bitkilerin yaratılışı ile ilgili inançları anlatıp, dünya üzerinde olan her şeyi algılar, şekillendirir ve sembolleştirir. Düşüncenin ürünü olup akıl yürüterek doğru bir bilgiye ulaşmaya çalışılması dolayısıyla gerçeğin kendisidir. Zaman bakımından kutsal ve kudretli olup olağanüstü varlıklar tarafından mükemmel nesne ve varlıklar yaratılmıştır. Yaratılan her nesne dünyanın bir bir oluşumunu tamamlamaya gider. Mitler bir nesnenin veya varlığın oluşumunu anlatırken sebep-sonuç ilişkisini önemser ve gerçekçi mantığa bağlamaya çalışır. En eski çağlardan beri var olan insan neslinin mücadelelerini, ihtirasını, azmini, çilelerini ve sabrını somut simgeye çevirir. Kavramın soyutlaşmasıyla konu daha esrarlı hale gelir (s. 529). Çalışmada ele aldığımız çifçilik konusunda Hz. Âdem'in buğday yetiştirme konusu zaman bakımından kutsal olarak değerlendirilmiştir. Bir mahsul yetiştirilirken bu mahsulün olgunlaşma sürecinin olduğu gerçeği bilinmektedir.

Mitoloji yalnızca eski insanı çevreleyen bir bilim dalı olmayıp içerisinde yaşadığımız cemiyeti insanın kendisini ve davranışlarını kontrol eden ve kuşaktan kuşağa aktaran ilk bilim dalıdır (Bayat, 2019, s. 11-12). Bu anlamda çalışmada ele almış olduğumuz önemli günlerin kutsal sayılıp belli zamanlarda yeniden yaşanması ve peygamberlerin model alınarak mesleklerinin icra edimesi nesilden nesile aktarılmasını sağlamıştır.

Mitoloji araştırmalarının karşılaştırmasında birçok mitolojik konu, motif ve sembollerin çeşitli dünya toplumlarında tekrar ettiği görülmektedir. Örneğin evrensel nitelik taşıyan ateşin bulunması herhangi bir kültüre özgü değildir. Birçok medeniyetin mitinde görülür. Bunun yanında her kültürün geleneğinde kendine özgü onu başkalarından ayıran mitolojik karakterler de mevcuttur. Mitoloji süreci ifade etmektedir. O dünyanın, zamanın oluşumunu, büyük taşkını, evrenin sonunu, insanlığın soyunun çıkışını, ölümü ve insana dair kültürel sayılan ne varsa hepsini açıklar. Yani ilk dönemdeki birey ve toplumun dünya, evren, yaratılış, ölüm vb. hakkındaki tüm bilgi ihtiyacını karşılayan mitler halk kültürünün kaynağıdır. Gelişmiş toplumlarda kültüre hâkim olmaktan çıksa da tamamen yok olmayıp motif şeklinde yaşamaya devam etmektedir. Bu da insandan ve uygarlıklardan ayrılmaz bir parça

olduğunu göstermektedir. Kuru bir kalıntı değil geçmişten günümüze taşınan bir mirastır kültüre sinmiştir (Beydili, 2005, s. 373-378).

Mitolojinin 19. yy.'da bir disiplin olarak ele alınmasıyla bazı tasnifler ortaya çıkmıştır. Genel olarak mitoloji; kozmogoni, antropogoni, türeyiş ve takvim mitleridir. Özel olarak ise teogoni, köken, eskatoloji, totem ve kahramanlık mitleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Kaya D. , 2007, s. 530). Bu çalışma köken mitleri konusunun araştırılması ve köken mitlerinin divan edebiyatına yansımaları olarak ele alındığından biz burada köken mitinin açıklamasına değineceğiz.

Bayat'a göre (2020) köken mitleri kavramı soyut ve somut kavramların alegorik izahıdır. Bu tür mitlere aynı zamanda etiolojik veya izah edici köken mitleri denir. Kozmogonik mitler dünyanın ilk başlangıcını ele alıp maketini oluştururken bu mitlerin tamamlanma işini köken mitlerine bırakır. Dünyanın oluşumundan sonra canlı ve cansız varlıkların ortaya çıkışı, bu varlıkların ilişkilendirilmesi ve kozmogonik mitlerle başlayan oluşumun tamamlanması gerekmektedir. Böylelikle kozmogoniyle başlayan mitolojik anlatılar, köken miti olarak değerlendirilen ve zamanla insanların, nesnelerin ortaya çıkış sebeplerini, özelliklerini ve kökenini açıklamaya çalışır. “Köken veya etiolojik mitler bitkilerin, hastalık ve ilaçların, ateş, su, toprak, hava, çeşitli hayvan türleri, kuşlar, ağaçlar ve onların özellikleri, nehirler, ormanlar, göller, ayrı ayrı sosyal kurumlar, avcılık, müzik sanatı, tarımcılık vs. oluşumunun öyküsünü anlatır. O bakımdan köken mitleri bütün mitolojik kategorilerde vardır ve onları ilk yaratılış mitleri olarak değerlendirmek lazımdır.” Kozmogonik mitin uzantısı niteliğinde olup evrenin bütünlüğünü tamamlar. Yaratılan her şeyin bir kökeni olduğu için aynı zamanda yaratılışın açıklamasıdır. Herhangi bir nesnenin, canlı varlığın, olayın ortaya çıkması ve tezahürü hakkında bilgi veren köken mitini bilmekle insanın doğa üzerindeki hâkimiyeti sağlanmış ve doğayı anlama şekli değişmiş olur. Önemli tarafı ritüel karakterli olmasıdır. Kökene bağlı bu ritüeller hem söze hem de eyleme bağlı olduğu için kutsaldır ve ritüellerin kutsallığının değişmezliği söz konusudur. Köken mitleri toplumu bilgilendirmek ve bu bilgilerle eğitmeyi hedeflemektedir. İlkel bilgileri içerse bile en azından toplumu bazı olaylara hazırlamak açısından önemlidir (s. 181-183). Kökene dair olan kutsal anlatılar, insanlara nesnelerin kökenlerini öğrenme ve onlara egemen olma imkânı da verir (Aça, 2019, s. 144-150). Örneğin; İslam dininin en önemli şartlarından biri Hac ritüelidir. Hac İslam dininin en önemli

ve en kutsal mabedi olan Kâbe ve çevresinde yapılmaktadır. Bu mabedin etrafında dönerek yapılan en önemli ritüel ise tavaftır. Nitekim çalışmamızda kutsal mekân olan Kâbe'nin ortaya çıkışı ve tavaf ritüelinin kökeni Hz. Âdem'in yapmış olduğu hataya dayandırılmaktadır. Bu ritüelin günümüze kadar ulaşması yukarıdaki açıklamalarda yer verildiği üzere eyleme dayalı olup aktarımının sağlanmış olmasından kaynaklanmaktadır.

Eliade (2020) Mitler insan davranışı için model oluşturup davranışlarına anlam kazandırdığı için yaşayan bir olgudur. Mitlerde bazı tören günlerinde herhangi ayrıntı bir davranış ile duanın atalardan, tanrılardan kalma şekilde yapıldığını dile getirmişlerdir. Mitler hayvan bitki ve insanın kökeninin anlatmanın yanında insan etkinliklerinin; beslenme, evlilik, çalışma, sanat, eğitim, bilgelik vb. örnek oluşturacak modellerini ortaya koymuştur. Yani insanın bugüne gelmesine kadar ki olup biten önemli olayları, ölümlü cinsiyetli olmasını ve topluluk halinde yaşaması için çalışması gereken bir varlık haline dönüşmesine kadar gerçekleşen olayları anlatır. Mitleri bilmek nesnelerin kökenindeki sırrı bilmek, öğrenmek demektir. Yalnızca nesnelerin nasıl var olma aşamasına geldiği değil aynı zamanda ortadan nasıl kaybolduklarına, nerede bulunacaklarına ve nasıl yeniden ortaya çıkarılabileceklerini de öğretir. Şu bitkinin ve hayvanın nasıl çoğaltılacağını öğretir. Her zaman yaratılışla ilgili olduğundan bir şeyin yaşama nasıl geçtiğini ya da bir davranışın, bir kurumun, bir çalışma biçiminin nasıl yaratılmış olduğunu anlatır. İşte bu nedenle de mitler insana özgü her anlamlı eylemin örnek tipini oluştururlar. İnsan miti bilmekle nesnelerin kökenini de bilir ve onları istediği gibi yönlendirip kullanmayı başarabilir. Bir nesnenin hayvanının bitkinin vb. kökenini bilmek onlar üzerinde sihirli bir güç elde etmeyi sağlar ve insan onlara egemen olmayı başarır ve istenilen ölçüde üretmeyi sağlar. Dolayısıyla örnek oluşturacak yaratılışını yinelenir. Bir ritüel kökeni yani ilk olarak nasıl gerçekleştiğini anlatan mit bilinmiyorsa yerine getirilemez. Mitleri yaşatmak dinsel yaşantıyı kapsar ve yaratıcı eylemlerine yeniden tanık olunmayı kapsar. Mitsel olayların anılması değil yinelenmesidir. Mit kişileri var edilmişlerdir ve onlarla zamandaş duruma gelir. Mitler dünyanın, insanın ve yaşamın doğaüstü bir kökeni ve öyküsü bulunduğunu bu öykünün de anlamlı, değerli ve örnek gösterilecek nitelikte olduğunu ortaya koyar (s. 12-34). Mitler son derece önemli kültürel güçtür. Belli bir zamanda uydurulmuş, işlevleri bitmiş değil aksine son derece dinamiktir. Daimi yeni bir doğuştur. İlk gerçekliğin tekrar dirilişi için anlatılan bir hikâyedir; derin

dini arzular, ahlaki özlemler, sosyal itaatler ve hatta pratik gereksinimler için kullanılır. Mitler, ilk çağda oluşturulmuş ve zamanla değişim göstererek bugün dahi hayatımızın içinde yer almaktadır. Mitler ilk zamanlar kendilerinde mevcut toplumun aktivitelerini, ifadelerini barındıran bir depo, bir hazine görevi görür. Bütün anlamlı insan davranışlarının beslenme evlilik vb. yanında çalışma hayatı, sanat, bilgelik dâhil örnek modellerini ortaya koyar (Tökel, 2000, s. 25-32). Çalışmamızda değinmiş olduğumuz meslek pirleri bölümünde ele aldığımız meslekleri ortaya çıkaran ve icra eden kişilerin peygamberler olduğuna dair bilgilere yer verilmiş ve bunlar örnek beyitlerle dile getirilmiştir. Bunun yanında beyitlerde meslek öncülerinin davranışlarını model alan ve onlar gibi hünerlerini sergilediklerini belirten kişilerin var olduğuna dair beyitlere de yer verilmiştir. Yunus Emre bir beytinde Hz. İdris gibi terzi olduğunu, Şit nebi gibi bez dokuduğunu; Gelibolulu Âlî surnamesinde terzilerin Hz. İdris gibi hünerlerini sergilediklerini; Faik Mamhud, Derzi-zade adlı kişinin Hz. İdris gibi hesap ve camasb ilmine sahip olduğunu; Ahmedî İskender-nâmesi'nde Cemşid'in İdris'ten ilimleri öğrendiğini; Karamanlı Aynî zamanın İdris'i benim diyerek onun ilmin varisçisi olduğunu ve alemde Uhnuh'u bilen kendisi olduğunu; Kaşif Esad gemicilik sanatının bir hüner olarak insanlara öğretildiğini ve bilim kapısının açıldığını ifade ederek mitlerin diğer kişiler tarafından atalardan (peygamber) kalma şekilde yapıldığına göndermede bulunmaktadır.

Mitlerin yeniden yaşanma evresine getirilme durumu topluluk için yenilenmeyi, canlanmayı, uzun ömürlü olmayı, kaynaklarını yeniden bulmayı ve kökenlerinin yeniden yaşamasını sağlar (Eliade, 2020, s. 53-58). Bu durumun en güzel örneği milletler için kutsal sayılan günlerin tekrar yaşanması ve ilk andaki ruhun canlandırılmasıdır. Nevruz, aşure ve cuma günü bu canlanmanın en güzel örneğini teşkil etmektedir.

Bütün milletlerin mitolojilerinde ortak olan motifler mitlerin aynı kaynaktan çıktığının işareti sayılmıştır. Bu ortaklıkta bütün dünyayı etkileyen çok büyük olayların etkisi de olmuştur. Örneğin hemen hemen her mitolojide tufan olaylarına rastlanmaktadır. Tarihte belgelerle ispatlanmadıkça ortak bir kökenden yayıldığı kabul edilir. Büyük göçler, ticari seyahatler, savaşlar ve sürgünler bu yayılmalarda önemli rol oynamıştır. Özellikle M.Ö. 500 ve M.S. 500 yy. Roma, İran, Hindistan ve Çin arasındaki ticaret mitolojik anlatıların her yere yayılmasını sağlamıştır. Büyük İskender'in Doğu seferi

ve tekrar batıya gidişi Doğu ve Batı arasında büyük etkileşime sebep olmuştur. Burada etkileşimin en fazla görüldüğü coğrafya köprü durumunda ve kesişim noktasında olan Anadolu olmuştur. Anadolu mitsel anlamda en zengin ve en çeşitli bölgedir. Osmanlı şiirinde İran şiirinin mitolojik figürleri antik Helen dünyasında yeniden hayat bulur. Doğu ve batı çeşitli mitolojik akımlarla birbirine geçer. Örneğin Tepegöz efsanesi Hemeros'ta da geçmektedir. Mitolojinin nasıl ve nereden ortaya çıktığı hakkında bir teoriye göre bütün mitolojik anlatılar kutsal kitapların anlatılarından ortaya çıkmıştır. Gerçek olaylar bozulmuş veya kimlikleri gizlenmişse de mesela Deukalion (promete'nin oğlu) Nuh'un diğer adıdır. Herkül, Samson'a, Arion Yunus peygambere karşılık gelir. Bir metin çözümlemesinde mitsel simgelere başvuran araştırmacı sadece kendi milletin edebi türlerine başvurmakla yetinmeyecektir. Milletlerarası geçişlerle yayılan mit karakteri kendi mitolojisinde değil de başka milletlerin mitolojisinde bulunabilir. Örneğin İngiliz şair William Butler Yeats'ın şiirinde geçen şahin ve kan tufanı, Hint mitolojisine başvurularak çözümlenir (Tökel, 2000, s. 16-25). Nuh Tufanı hemen hemen bütün milletlerin mitolojilerinde geçmekte olup Nuh farklı kültürlerde aynı anlama gelen farklı isimlerle adlandırılmıştır. Bu durum Hz. İdris için de geçerli olmuştur. Tespit ettiğimiz beyitlerin bazılarında Uhnuh ismiyle zikredilmiştir ve bu isim İbrani dilinde yer almaktadır.

Hemen hemen büyük milletlerin mitolojilerinde anlatılan önemli hikâyelerin hepsinin kutsal kitaplarda anlatılan hikâyelerle önemli ve derin ilişkisi vardır. Şüphesiz bu kutsal kitapların başında Tevrat gelmektedir. Yahudilerin tarih boyunca hemen hemen dünyanın her tarafına sürülmüş olması, dinlerine çok sıkı bir şekilde bağlı olmaları, kitaplarına çok önem vermeleri, bu hikâyelerin her yerde yayılmasına sebep olmuştur denebilir. Farklı coğrafyalarda, çok farklı zamanlarda, farklı kişilerin aynı hakikatleri dile getirmeleri; farklı coğrafyalarda, farklı zamanlarda pek çok peygamberin gelmesiyle açıklanacağı gibi, düşüncelerin kıtalar arası yolculuğuyla da açıklanabilir. Mesela Firdevsî'nin Şehnâmesi'ni okuyanlar, bu eserdeki anlatılarda yer alan pek çok hikâyede Feridun ile Nuh; Keykâvus ile Nemrut; Siyavuş ile Yusuf peygamber arasındaki derin benzerlikleri hemen fark edecektir. Mitolojik metinleri okurken dikkat çeken noktalar, bunların kutsal anlatılarla çok sıkı bir benzerlik göstermesi, ister Yahudiler gibi gezgin milletlerin isterse adı bizce bilinmeyen peygamberlerin anlatmaları olsun, mitlerin kutsal vahyin bozulmuş bir şekli olduğu fikri ağır basmaktadır (Tökel, 2009, s. 167-170).

Genel olarak mitoloji halk biliminin konusu olsa da divan edebiyatı ile iç içe geçmiştir. Bu çalışma muhtevası bakımından ele alındığında bu açıklamayı destekler nitelikte olup disiplinlerarası etkileşime yer vermektedir. Ayrıca divan edebiyatı alanında köken mitlerine dair herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. “Kutsal ile Mitoloji Arasında Klasik Türk Şiirinde Köken Mitleri” başlıklı çalışmamız köken mitlerini bir araya toplayan tek çalışmadır. Bu alanda yapılan ilk ve tek çalışma olmasından dolayı da özgündür.

2. MESLEK ÖNCÜLERİ (PİRLERİ)

Geleneksel mesleklerin ortaya çıkış süreci, bu mesleklerin zanaatkârları olarak ileri sürülen peygamberlere mal edilen kalıplaşmış değer yargıları divan edebiyatına konu teşkil etmektedir.

Meslek gruplarının kendi bünyesinde barındırdığı birikimleri, geçmişten gelen maddi ve manevi kültürü, özel metotları ve ortak inanışları vardır. Meslek kültüründe öne çıkan en önemli inançlardan biri, o mesleğin icracısının intisap edeceği bir pirin var olduğu inancıdır.

Özellikle toplumda yaygın olarak görülen meslek kollarının, o mesleği ilk defa icat eden yahut bir şekilde bu meslekle ilgisi bulunan din büyüklerine nispet edilmesi İslam kültüründü bir gelenek haline gelmiştir (Başoğlu, 2020, s. 250).

Pir kelimesi Farsça kökenli bir kelime olup bu kelimenin çeşitli anlamlarının bulunmasının yanında teze konu olan yönüyle incelendiğinde Meslek grupları, fütüvvet erbabı ve Ahî teşkilâtında her esnaf zümresinin ilk mânevî ustası ve zanaatkârı olan kişiye o zanaatın pîri denilmektedir (Arpaguş, 2019, s. 273).

Pala'ya göre (2015) Esnaf teşkilatında her sanat dalı kendisine bir pir kabul ederdi. Mesela terzilerin piri İdris peygamber idi. Dükkânların giriş kapısı üstünde esnafın ve pîrin adının geçtiği;

Her seherde besmeleyle açılır dükkânımız

Hazret-i pîrimiz üstadımız

beytinin levha olarak asılması bir gelenek haline dönüşmüştür. (s. 371)

Yaşadıkları toplum içinde bazı üstün özellikleri (zekilik, ustalık, vs.) ile diğer bireylerden ayrılp öne çıkmaktadırlar ve mensubu oldukları toplumun hayatını kolaylaştıran buluşları gerçekleştirmektedirler. Onlar, günümüz mucit ve bilim adamlarının geçmişteki atalarıdır. Fakat onların bugünkülerinden farklılıkları, kutsallarla kuşanılmış olmalarıdır. Daha sonraki dönemlerde, bu kültür kahramanları, ortaya çıkardıkları meslek dalını sürdüren sonraki kuşaklar tarafından o mesleğin pîri, üstadı ve ilk mucidi olarak kabul edilmektedirler ve kutsallıklarım daimî olarak sürdürmektedirler.

Tanrı'nın yeryüzüne göndermiş olduğu bazı peygamberlerin, bazı mesleki özellikleri vardır. Eskiden esnaf arasında çeşitli sanatların ilk bulucusu ya da kurucusunun peygamber, ashap ya da veli olduğu hakkında bir inanç beslenmiş ve o kişi, esnafın piri olarak benimsenmiştir. (Aça, 2012, s. 44)

Meslek piri inancını çok eski bir geçmişi vardır ve günümüzdeki bazı mesleklerde de yaşamaya devam etmektedir. Mit, din ve tarih kaynaklı metinlerde karşımıza çıkan pirler sosyal hayatı düzenleyen ve kolaylaştıran öncüler olmuş ve çevresini etkileyen ortak değerler, hikâyeler, inançlar oluşturmuş kültür ve medeniyeti inşa etmiştir. Pirlerin peygamber ve velilerden oluşu mesleğin kutsal olarak değerlendirilmesini sağlamış ve kendinden sonra bu mesleği devam ettirenleri etkilemiştir. Aynı zamanda peygamberlerin dinin temsilcileri olması dolayısıyla zanaatkârlar işlerinde hileden kaçınmış adeta ilk eylemi tekrar ettiklerine inanmışlardır. Meslek üyelerinde hile sonucu gazaba uğrayacakları inancı yer aldığı için onları memnun etmeye önem vermiş ve işlerini saygı ve sevgiyle yapmışlardır. Pirler, meslekleri icat etmiş ve inancı göre bu mesleği icra eden meslek mensuplarını korumaktadır. Pirin koruyuculuğuna inanan kişi işini özenli ve istekli yapacağı için hayatını da olumlu etkileyecektir. İnancı göre meslek pirlerinin, meslek erbabları üzerinde yaptırım gücü de vardır. Buradan hareketle insanlık tarihinin ilk eylemleri göz önüne alındığında dinin mitlerin oluşumunu etkilediğini söyleyebiliriz (Duymaz Ali & Şahin, 2010). Pirler tarihte yaşamış, farklı kültürlerde farklı isimlerle anılmış, fakat zamanla efsaneleşerek külte dönüşmüş insanlardır.

Risalelerde Allah'ın dinini yaymak ve onun dinle ilgili emir ve yasaklarını iletme için seçtiği yolla (vahiy-Cebrail) meslek pirinin belirlenmesi ve ona mesleğin öğretilmesi arasında benzerlikler olduğu görülmektedir. Risalelerin başında nakledilen bilgilere göre Allah, mesleğin kurucusu olarak belirlediği peygamber ya da kutsal kişiye Cebrail aracılığıyla haber göndermekte ve yine Cebrail aracılığıyla ona mesleği öğretmektedir. Dolayısıyla mesleğin piri sıradan bir kimse değil; bizzat Allah tarafından seçilmiş ve Cebrail vasıtasıyla Allah'la irtibat kuran kutsal bir elçidir (Tek, 2016, s. 891).

2.1. Çiftçiliğin (Ziraatin) Öncüsü

İnsanların hayatta kalabilmesi için en temel ihtiyaçlardan biri olan beslenme gereksiminin sonucu ortaya çıkan çiftçilik; toprağın sürülmesi, ekilip biçilmesi ve her türlü ürünün elde edilmesi gibi faaliyetleri kapsayan meslek olarak tanımlanabilir.

Allah, Âdem'e düşmanına itaat ettiği takdirde şeytan) karşılaşacağı sıkıntıların çıplaklık ve açlık olacağını; ziraat, tohum, tedavi ve sulama gibi yöntemlere başvurma zorunda kalacağını bildirmiştir (İbn Cerir Et-Taberi , 2018, s. 147).

Kaynaklarda göre; çiftçiliğin kökeni Âdem'e dayanmaktadır. Allah, Âdem'e çift sürsün buyruğunu Cebrail aracılığıyla bildirmiştir. Yine Âdem'e Allah tarafından cennette yediği buğdaydan ekip biçmesi ve onu öğütüp pişirmesi emredilmiştir. Hz. Âdem Cebrail'e çift sürmesini bilmediğini söyleyince o cennetten bir çift kızıl öküz, ak inek ve saban getirmiştir. Böylelikle Âdem çift sürmeyi öğrendi. Un yaptı ve ilk ekmeği pişiren oldu (Torun, 1998, s. 124-125).

İslami geleneğe göre de çiftçilerin piri Hz. Âdem'dir ve Hz. Âdem cennetten kovulduktan sonra yeryüzünde ilk defa toprağı sürüp eken ve ürün yetiştiren insandır (Özdemir H. , 1993, s. 154). Cebrail ona tarım hayatını idame ettireceğı her şeyi öğretti. Birçok meyveyi ilk defa Hindistan' da yetiştirmiş ve meyve türleri Hindistan'dan farklı yerlere yayılmıştır (Yıldırım, 2008, s. 49).

Hız. Âdem Allah'ın yasak kıldığı yiyeceğı yedikten sonra yeryüzüne gönderileceğı kendisine Allah tarafından bildirilmiştir. Cennette iken zahmetsiz bir şekilde istediklerini yiyip içebiliyorken bu olaydan sonra Allah onlara dünyada geçimlerini zahmet ve meşakkatle sağlayacaklarını söylemiştir. Cuma günü cennetten çıkarılıp yeryüzüne indirilmiştir ve Allah Hz. Âdem'e her şeyi yapma sanatını öğretmiştir. Âdem çiftçi oldu, ekin ekmesi Allah tarafından kendisine emredildi. Ekini ekti, onları düvenle sürdü, suladı, hasat zamanında biçti, rüzgârda savurup tanelerini ayırdı ve bu taneleri öğütüp un yaptı. Unu yoğurup hamur haline getirdi ve ekmek pişirdi (Köksal, 2020, s. 38-39).

Allah, cennetinde Âdem'e bahşettiğı bolluktan sonra onu dünyada yeryüzü ehlinin yaşam sıkıntısına, toprağı işleme ve ziraat işleriyle uğraşma zorluğuna maruz bıraktı (İbn Cerir Et-Taberi , 2018, s. 126).

Âdem'in yiyeceğı ihtiyacı vardı ve Cebrail ona buğday getirdi. Cebrail ona her şeyi öğretiyordu ve çiftçilik aletlerinin nasıl yapıldığını öğretti. Toprak sürdü, buğday ekti, mahsulü topladı, öğüttü, hamura dönüştürdü ve ekmek yaptı (İmami, 2019, s. 212-213).

Hız. Âdem cennetten 30 çeşit meyvenin yanında bir kese buğday getirmiştir. Başka bir rivayete göre ise acıkınca Cebrail tarafından getirildiğı yönündedir. Hz. Âdem Allah'tan kendisini doyurmasını istemiş ve Allah yedi buğday tanesini Cebrail ile göndermiştir. Cebrail bu taneleri yere serpmesini söyledi taneler o anda yetişti. O

zamandan sonra buğday ekmek adet haline geldi. Cebail, buğday biçmesini, toplanmasını ve harmanını öğretti (Aydemir, 2014, s. 35).

Âdem cennetten yanına bir kese buğday almıştır. Bir rivayete göre Hz. Âdem acıkınca Cebail ona buğday getirmiştir. Allah ona yedi buğday tanesi göndermiştir Âdem'e onları yere sepmesini söylemiştir. Buğday yerde bitince Cebail ona biçmesini ve toplamasını emretmiştir. Savurarak tanelerini çıkarmayı öğretmiştir. Sonra iki taş getirerek onu öğütmesini, hamur haline getirmesini ve ateşte ekmek pişirmesini sağlamıştır. Âdem kor ateşte ilk ekmek pişirendir (İbn Cerir Et-Taberi , 2018, s. 145).

Âdem cennetten bir torba buğday ve 30 meyve fidanıyla geldi. Cebail gökten inerek ona ekin ekme, un yapmayı ve ekmek pişirmeyi, hasadı öğretti. Tarım işiyle meşgul oldu (Mirhand, 2019, s. 34).

Âdem'in yiyeceğe ihtiyacı vardı ona buğday getirdi ve Cebail onun öğretmeniydi çiftçilik aletlerinin nasıl yapıldığını öğretti (İmami, 2019, s. 213-214).

İslami kaynakların verdiği bilgiyi özetlersek buğday ekimi, onun una dönüştürülmesi hamur ve ekmek olma süreci Allah'ın emriyle Hz. Cebail tarafından Hz. Âdem'e öğretilmiştir. Hz. Âdem, Hz. Cebail sayesinde çiftlik sanatını dünyada uygulayan ilk kişidir. Bu durum İslam'ın dışındaki diğer kaynaklarda da ifade edilmektedir.

Örneğin İran mitolojisinde yer alan ve ilk insanlar olarak nitelendirilen Meşy ve Meşyane'ye Ahura Mazda tarafından buğday ekimi ile hayvan besleme gibi meslekler öğretilmiştir (Yıldırım, 2008, s. 514).

İran mitolojisinin önemli eseri Şehname de ise; Huşeng'in testere, keser ve balta gibi aletleri icat ettiğinden, halkın ondan önce sadece meyve yediğinden, onun insanlara ekip biçmeyi ve sulamayı öğrettiğinden, toprağın daha verimli hale gelmesini sağladığından, tohum saçmayı gösterdiğinden bahsedilmektedir (Şişman & Kuzubaş, 2007, s. 19-144). Huşeng yapay ırmaklar akıtmış, tarımı geliştirmiş ve ekmek pişirmeyi öğretmiştir (Yıldırım, 2008, s. 397).

Yukarıda yer alan bilgiler doğrultusunda klasik Türk edebiyatında tespit edilen beyitler verilmiştir:

İbrahim İbn-i Bâlî, aşağıdaki beyitte yeryüzünde toprağı sürüp ekme işini, (çiftçilik-zirâat) ilk olarak Âdem'in yaptığını ve ziraatın ondan kaldığını ifade etmektedir:

Cihânda âdem itdi evvel felâhat

Hem andan kaldı bize bu zirâ'at

İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmet-Nâme I, b. 6106

Kâşif Es'ad Efendi ise bir beytinde; Hz. Âdem'in yerleri sürüp tohum ektiği ve bunların tez (çabuk) filizlendiğini anlatmaktadır:

Yerleri sürdi Âdem ekdi tohum bitdi tîz

Kuvvet idi bitende geldi mukarrer itdi

Kâşif Es'ad Efendi, Divan, G. 508/20

Aşağıdaki beyitte İsmâil Hikmetî, Allah'ın Âdem ve Havva'ya ilk önce varlık kanunlarını ve güzel tuzlu ekmek pişirmeyi öğrettiği bilgisini aktarmaktadır:

Âdem ü Havvâ'ya ta'lîm eyleyip nâmûsı Hak

Od yakıp tabh etdiler hoş nân-ı şûr bâ-ibtidâ

İsmail Hikmetî, Dîvân, K.6/22

Hz. Âdem'in buğdayı ile Hz. İbrahim'in sınırsız mercimeği (Rabbimizin) mucizelerinin ekin tarlasından sadece bir başak demetidir:

Kışt-zâr-ı mu'cizâtundan senün bir hûşedür

Gendüm-i Âdem Halîlullah inen bî-hadd ades

Dede Ömer Rûşeni, Divan K. 2/6

(Rabbin) bunca harmanından onun habibi (Hz. Muhammed) arpa tanesine kanaat getirmiş, buğday tanesi Âdem'in, mercimek ise; Halil'indir. Gerçi dünya tarlasını Hz. Âdem nadasa bırakmış olsa da tohumu saçan Hz. Ahmet'tir. Bundan dolayı da sonuçta ürün onundur:

Bunca hirmenden habibün kâni '-i kurs-ı cevîn

Âdemün'dür dâne-i gendüm Halilün'dür 'ades

Tohmı Ahmed'dür saçan mahsûl anundur 'âkıbet

Kışt-zâr-ı dehri gerçi Âdem itmişdür natas

Gelibolulu, Mustafa Ali, Divan, K. 17/18

Aşağıdaki beyitte Hafî, Hz. Âdem'in saçtığı tanenin hemen yeşerip biçildiğini anlatmaktadır:

Biri dahi danei saçdı hemân

Saçduğı dem bitdi vü biçdi revân

Hafî, Zâdü'l Meâd b. 4212

Hindî Mahmûd, "Nebilerin sanatları var demiş, ey yar Hz. Âdem'in sanatı ekinciliktir bil" ifadesinde bulunmuştur:

Nebîlerün dimiş şan'atları var

Bil Âdem san'atı ekinci iy yâr

Hindî Mahmûd, Kısas-ı Enbiyâ, b. 799

Hafî, Zâdü'l Meâd'da o arayı ekin tarlası eylediklerini, o diyarın hepsinin nimete boğulduğunu, Âdem'in en önce mucizesinin bu olduğunu dile getirmektedir:

Eylediler ol arayı kişt-zar

Ni'mete gark oldu kamu ol diyar

Buyidi Âdem'den evvel mu'cize

Kim beyân itdüm tamâm anı size

Hafî, Zâdü'l Meâd b. 4262/4263

Ahmedî, İskender-nâmesi'nin "Pâdişâhî-yi Hûşeng" adlı bölümünde "halka çiftçilik usulünü o öğretti, hem tıp ilmi ondan meydana çıktı" ifadesinde bulunmuştur:

Halka ol öğretti resm-i kişt-kâr

İlm-i tıbb hem andan oldu âşikâr

Ahmedî, İskender-nâme, b. 5099

Yukarıda ele aldığımız beyitlere göre Hz. Âdem ziraatla uğraşan ilk kişi olmuş ve toprağı ekip biçme işi ondan kalmıştır. Hz. Âdem toprağa tohumu ekmesiyle bu tohum tez zamanda filizlenmiş, hemen biçilmiştir. Bakıldığında bu kadar kısa süre içerisinde

hasat elde etmek mümkün değildir. Ekinin ekilip filizlenmesi ve olgunlaşması süreç içerisinde olur ve zaman gerekmektedir. Bu bakımdan bu olay olağanüstü zaman çerçevesi içinde değerlendirilebilir. Mitlerin en belirgin özelliklerinden biri olayların kutsal zamanda gerçekleşmesidir. Ekmeğin ilk defa pişirilmesi burada gerçekleşmiştir. Âdem'in ilk mucizesi, diyarını nimete boğmasıdır. O çiftçiliğin (ziraat) piridir. İran mitolojisindeki padişah Huşeng, Hz. Âdem gibi çiftçiliği öğretmesiyle beyitlere yansımıştır.

2.2. Çekiç, Örs, Kerpeten ve Baltanın Öncüsü

Çekiç, demiri dövüp ve şekillendirmek için kullanılan saplı alettir. Örs ise; üzerinde demirin dövülüp ve şekillendirilmesi esnasında bu işlemlerin üzerinde yapıldığı nesnedir. Baş ve kuyruk kesimi, ürüne kavis vermede kullanılır (Özcan, 2017, s. 276).

Birçok kaynak Hz. Âdem'e özellikle örs, çekiç ve kerpetenin cennetten çıkarılıp dünyaya gönderildiğinde verildiğini nakleder. Bu nakiller şöyle sıralayabiliriz:

Hz. Âdem'in cennetten gelirken yanında birtakım eşyalar getirdiği rivayetler arasındadır. Saban, örs, çekiç kerpeten cennetten indirildi (Aydemir, 2014, s. 34). O demirci örsü ve çekiç icat etti, çift süren öküz ve mandaların boyunlarına geçirilen ağaç (boyunduruk) yaptı (Cemiloğlu, 1994, s. 133-134).

Hz. Âdem'e örs, çekiç ve kerpeten verildi. Âdem'le beraber yeryüzüne üç şey indirildi bunlar; çekiç veya tokmak, kerpeten ve örstür (İbn Cerir Et-Taberi , 2018, s. 144-147). Âdem'e örs, çekiç, kerpeten ve külünk gibi bazı aletlerle kızıl tüylü bir öküz de verildi (Köksal, 2020, s. 39).

Klasik Türk şiirinde ise bu mesele çeşitli örneklerle karşımıza çıkmaktadır:

İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmetnamesi'nde bu dünyada karşılaşılan sanatların hepsinde demirin rolü olduğunu, onun her işin başlangıcından itibaren etkinlik gösterdiğini, her mesleğin onunla işlendiğini ifade eder. Tüm bunların yani demirin işlenmesinin kaynağı Hz. Âdem'dir. O'na örs, çekiç, kerpeten ve kazma aletleri ve kullanımı bilgisi Allah tarafından ihsan edilmiştir:

Cihânda yok durur bir nev'a san'at

Ki bu âhen aña olmaya âlet

Girür âhen zâyi'den her işe
Anuñla işlenür her dürlü pîşe

Gelüpdür Âdem atamızla bu üç
Ki ya'nî kelbetin ü örs ü çâkûc

Çün kim işildi bu pîşeyi ol
Agac kesmege düzdi tîşeyi ol

İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmet-Nâme I, b. 6245/6248

Hindî Mahmûd, aşağıdaki beytinde Hz. Âdem'in saban ve baltayı yaptığını ifade etmektedir:

Düzeldür baltayı şaban demürin
Gedâ eyler Hudâ görün emîrin

Hindî Mahmûd, Kısas-ı Enbiyâ, b. 816

Hız. Âdem'e cennetten gelirken çekik, örs ve kerpeten verilmiş olması onun yeryüzündeki yaşam mücadelesini sürdürmesi içindir. Nitekim onun her türlü aleti cennetten yanında getirmesi olağanüstü bir durumdur. Kısaca Hz. Âdem bu aletlerin kullanımında öncülük yapmıştır.

2.3. Bıçakçılığın Öncüsü

Bir araç olarak bıçak elle tutulmak için sapı olan ve uç kısmı nesneleri kesmeye yarayan alettir.

Dünyaya gönderilen Âdem'e demircilik öğretilti. O'nun demirden ilk yaptığı ve ilk kullandığı eşya bıçak oldu (Köksal, 2020, s. 39). Taberi tarihine göre (2018) Hz. Âdem Cudi dağına indirildiğinde bir demir çubuk gördü ve çubuğun çekikten olduğunu söyledi. Kurumuş ağaçları demir çubuğun üzerinde yaktı, demir çubuk eriyince ondan bıçak yaparak ihtiyaç halinde onu kullandı (s. 144).

İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmet-Nâmesi'nde bıçak işine Âdem'in başladığını, bıçağı et kesecek hale getirdiğini ifade etmektedir:

Bu işe kim şurû' eyledi âdem

Düzetdi bıçağı et kesmege hem

İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmet-Nâme I, b. 6249

Hindî Mahmûd, Kısas-ı Enbiyâsı'nda Hz. Âdem'in yeryüzünde en önce bıçak yaptığını ve bıçakçılara pir olduğunu anlatmaktadır:

Düzer evvel bıçak Âdem Nebî dir

Bıçakçılara oldu bilinüz pîr

Hindî Mahmûd, Kısas-ı Enbiyâ, b. 815.

Hz. Âdem'in yeryüzünde demirden yaptığı ilk şeyin bıçak olması, ilk el emeği olarak değerlendirilmesini sağlar. O dönemde hayatta kalmayı sağlayacak bir araç olan bıçak insanoğlunun en önemli aracıdır. Günümüzde bıçakçılık geleneksel meslekler arasında yer almaktadır.

2.4. Dokumacılığın Öncüsü

Dokuma; eğirme veya başka yollarla iplik hâline sokulabilir her cins hammaddeden imal edilmiş olan, dokunan, örülen; bez, kumaş, triko, döşemelik, halı, kilim, cicim, zili, sumak, battaniye, keçe vb.dir (2012, s. 3). İslami kaynaklarda ilk dokumacılığı yapan kişinin Hz. Şî't olduğu görülmektedir.

İsrâiliyat kaynaklarında Şî't Hz. Âdem'in Hâbil'in ölümünden sonra doğan oğludur. İbrânîce Şet isminin “belirlemek, yerleştirmek; bahşetmek” mânasındaki fiille ilişkili olduğu ifade edilmiştir. Süryânîce Tanrı'nın bağıışı anlamına gelmektedir. İslami kaynaklarda peygamber olarak geçmektedir (Gündüz, 2010, s. 214).

Cebrail, Hz. Âdem'in cennette kopardığı incir yaprağının sütünden meydana gelen pamuk ve makrama koçunun yününü getirmiştir. Melekler tığ mekik ve tarak örneğini dua ve tekbirlerle Şî't'e verirler. Cebrail, Havva'ya pamuğu ve yünü nasıl eğireceğini söyler Şî't ise; bu yünü dokur (Torun, 1998, s. 128-129).

Tarsuslu Dâ'î, Fütüvvetnâme'sinde “Bâb-ı Sivüm Der-Beyân-ı Hikâye-i Şî't Nebî 'aleyhi's-Selâm” başlıklı bölümünde “Üçüncü babda Şî't peygamberin ne yapmış olduğunu dinle. Dünyada neylemiş ve hangi sanat işlemiş dinle. Çünkü o dünyada ilk cüllah imiş ve cüllahlara o pir imiş. Hak Teala ne yaptı anladın, cennette sütü pamuk

eyledi. Onda incir yaprağını vereceğiz, Âdem'e olduğu yerde toprağa yağı vereceğiz. Onda pamuk yaptı sütü dünyaya çekirdeğini al gel dedi. Cebrail onu dünyaya getirdi, Âdem onu yesin, pamuk olsun eksin diye. Ekildi ve dünyada yayıldı. Çünkü Havva anamız eğirdi, Şit peygamber dokudu bez yaptı. Âdem peygambere giy dedi” ifadelerinde bulunmuştur.

Bâb-ı üçünciyi dahı dinlegil
N'eylemiş ol Şît nebî anlagıl

Dinlegil kim dünyâda ol n'eylemiş
Dünyâda ol kangı san'at işlemiş

Dünyâda çün evvel ol cüllâh imiş
Cümleten cüllâhlara ol şâh imiş

Anladın hod Hak te'âlâ n'eyledi
Uçmak içre südi panbuk eyledi

Anda incîr viricegiz yaprağı
Oldığı yirde Hak'a Âdem yağı

Anda panbuk eyledi südi kodı
Dünyâya çekirdegin al gel didi

Anı Cibrîl aldı geldi dünyâya
Ekile panbuk ola Âdem yiye

Ekilüp yayıldı cümle dünyâda
Dünyâda yayıldı bilişe yada

Çün egirdi anı Havvâ anamız
Bilüriz kim anamızdur ya nemiz

Tokudı biz eyledi Şît-i nebî
Didi Âdem ataya gey yâ ebî

Tarsuslu Dâ'î, Fütüvvetnâme b. 1590/1599

Yunus Emre terzilikte İdris gibi olup Şit gibi bezi dokuduğunu aşağıdaki beytinde dile getirmiştir:

Ben oldum İdrîs-i terzî Şît oldum dokudum bezi

Dâvûd'un görklü âvâzı âh edip nâlişe geldim

Yûnus Emre, CXXXIX/1044

Deh-murg mesnevisinde; Hz.Âdem'in yaprağı açık yerlerini örtmek için kullandığını, Hz. Şit'in ise yaprağı fitil fitil yapıp bağlayarak bez dokuduğunu, dokunan bu bezlerin yıllar içinde geliştirildiği renk değiştirdiği renklendiği sonrasında da Hz. İdris'in gelerek bunu dikip elbise haline getirdiği anlatılmaktadır:

Zûr-ı bâzûyla kazardı toprağı

Setr-i 'ayb idinmek içün yaprağı

Baglayup ol yaprağı meftûl idüp

Ana dek kim bez tokıdı Şît irüp

Niçe yıllar yandılar taglandılar

Pâre pâre ol bizi baglandılar

Yana yana 'âkıbet göyündü ol

Geldi İdrîs anı dikdi geydi ol

Çün ki geysi Âdeme değdi usûl

Hak te'âlâ tevbesin kıldı kabûl

Deh-murg, b. 892/896

Klasik Türk şiiri metinlerine göre; insanoğuluna dokumacılığı öğreten Hz. Şit'tir. O'nun eliyle insanlık ilk defa dokumacılıkla tanışmıştır.

2.5. Terziliğin Öncüsü

Terzilik elbise biçip dikme sanatı olup insanlık tarihinin en eski meslekleri arasında yer aldığı, bu mesleğin öncüsünün Hz. İdris Peygamber olduğu ve Klasik Türk Edebiyatında onun ilk terzi olarak nitelendirildiğine dair beyitler ve bilgiler yer almaktadır.

Taberi Tarihi'nde (2018) Tevrat ehli derler ki: elbise biçen ve diken kişi Hz. İdris'tir (s. 184). İfadelerini kullanmaktadır. Bican'a göre ise; (1983) Hz. İdris'in terzilik sanatını icat edip elbiseler diktiğini ve onu giydiklerini; ondan önce halkın hayvanların derisi giydiğini aktarır (s. 68).

Peygamberler tarihine dair pek çok eserde İdrîs'in dünyada ilk defa kumaş elbise yapan kişi olduğu kaydedilir. Buna göre insanlar daha önceleri hayvan derisi gibi malzemeleri kullanarak örtünmüş ve Hz. İdrîs sayesinde kumaş dokuma ve elbise dikme tekniğini öğrenmişlerdir. Bu yüzden Hz. İdrîs terzilik mesleğinin kurucusu (pîr) kabul edilir (Başoğlu, 2020, s. 250).

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde terzilerin piri Hz. İdris ve demircilerin piri Hz. Davud'un duasıyla Cenab-ı İzzet iğnecilere bereket vermiştir (Evliya Çelebi, 1999, s. 150). Hz. İdris'in cennet makamında cennette giyilecek elbiseler biçtiğini ve terzilikte üstad-ı kamil olduğu belirtmiştir. Terzilerin ve kâtiplerin silsilesi ona ulaşmaktadır (Evliya Çelebi, 1938, s. 20).

İdris Peygamber terzidir ve ilk kez iğne ile dikiş dikmiş, ilk kez elbise dikip giyinmiştir (Köksal, 2020, s. 80). “Hz. İdris'in terzi olduğu, her iğne saplayışında “sübhânallah” dediği, akşam olduğunda yeryüzünde ameli ondan daha üstün hiç kimsenin bulunmadığı rivayet edilmiştir (Harman, 2019, s. 479).

Hazreti İdris'in terzi olmasıyla alakalı inanışlardan biri de şu şekildedir. Hz. İsa'nın göğe yükselme hadisesinde üzerinde bir iğnenin bulunduğu ve bu iğnenin onun dördüncü katta kalmasına sebep olduğu aktarılmaktadır. Rivayetler İdris'in de dördüncü katta olduğu yönündedir. İdris nebi terzi olması ve iğneyi ilk kullanan olması bakımından Hz. İsa'nın bu iğneyi yanına aldığı ve Hz. İdris'e armağan edeceği bildirilmektedir. Bu hadise onların dördüncü kat gökte beraber kalmalarını sağlamıştır. Hz. Muhammed peygamber de miracı esnasında dördüncü kat gökte Hz. İsa ve Hz. İdris ile karşılaştığını dile getirmektedir (Yaykan, 2007, s. 45).

Hız. İdris ilk terzidir; ondan önce insanlar hayvan postu ve koyun yününden elde edilen keçe giymişlerdir. Herkese kaftan ve gömleği o dikmiş; terzilik sanatı ondan kalmıştır. Bir rivayete göre Azrail Hız. İdris'le tanışmaya gelir, İdris nebi cenneti görmek ister ve Azrail onun bu dileğini yerine getirir. Azrail onu ilk olarak cehenneme ve sonrasında sekiz kat cennete götürür. Hız. İdris cennete girince buradan çıkmak istemez. Cennetin bekçisi Rıdvan burada kalmasına müsaade etmek istemez ancak Allah'ın buyruğuyla

Hız. İdris cennette kalır (Uğur, 2021, s. 88). Dikiş sanatı da onun temiz tabiatının sonuçlarındandır. (Mirhand, 2019, s. 50).

Hız. İdris ile ilgili yukarıda anlatılan hususların Klasik Türk Şiirine çeşitli örneklerle yansıdığı görülmektedir. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

İbrahim İbn-i Bâlî Hikmet-Nâmesi'nde cihanda terzilik mesleğini (sanatını) ilk önce tasnif edenin Hız. İdris Peygamber olduğunu ve önceden insanların vücudunu örtmek için hayvan derilerini elbise yapıp giydiklerini belirtmektedir:

Dahı İdris-idi tasnîf iden hem
Cihânda derzilik pîşesin akdem

Kim öndin setr itmege vücûdı
Giyerlerdi libâs idüp cülûdı
İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmet-Nâme-1, b. 6110-6111

Yazıcıoğlu Mehmed Muhammediye'nin Tertûbü'l-Enbiyâ bölümünde İdris'in terziliği ilk defa icra ettiğini, terzilik sanatının ondan kaldığını, halkın ondan önce deri giydiğini ve insanların üstlerine asla dikilmiş bir şey giymediklerini ifade etmiştir:

Dahi evvel hıyâtat ol kılıptır
Hıyâtat san'atı ondan kalıptır

Kim ondan ön giyerlerdi deriler
Dikilmiş giymedi asla diriler

Yazıcıoğlu Mehmed, Muhammediye, b. 1450-1451

Gelibolulu Mustafa "Âlî, Câmî'u'l-Buhûr Der-Mecâlis-i Sûr" adlı Sûrnâmesi'nde Hız. İdris'in terzilerin piri olarak nitelendirildiğini belirtmektedir. Bu beyitlerde Âlî, şenlik esnasında dönemin terzilerinin padişaha hediye ettiği yünlü kaftanların üzerindeki dikişlerin belli olmadığını ifade etmiştir. Şair, "Hız İdris terzilerin piri olarak onların bu hünelerini şayet görseydi onlara güzel ve akıcı bir şekilde beğeni ifadeleri kullanırdı" demektedir:

Pîş-keş geldi bir dikilmiş sûf
Dikişi yok bedâyi'i mevsûf

Bir tokunmuş kabâyidi gûyâ

Eser-i rişte anda nâ-peydâ

Ol işi görse Hazret-i İdrîs

Âferîn eyleye belîğ ü selîs

Gelibolulu Mustafa Âlî, Sûrnâme, b. 1119-1121

Hindî Mahmûd, aşağıdaki beyitte Hz. İdris'in hayyâtlık (terzilik) yapıp giyisi diktiğini anlatmaktadır:

Ve hayyâtlık idüp dîker geyesi

Onat dinle o hulleyi geyesi

Hindî Mahmûd, Kısas-ı Enbiyâ, b. 1029

Aşağıdaki beyitte ise; İsmail Hikmet elbise biçenlerin ve dikenlerin mucidinin Hz. İdris olduğunu, cennete girip başlangıçtan bu zamana kadar orada kaldığını dile getirmektedir:

Biçmek ü dikmek libâsın mûcidi İdrîs olup

Cennete girdi vü kaldı anda hâlâ ibtidâ

İsmail Hikmet, Divan, K.6/39

Deh-murg mesnevisinde; Hz.Âdem'in yaprağı açık yerlerini örtmek için kullandığını, Hz. Şit'in ise yaprağı fitil fitil yapıp bağlayarak bez dokuduğunu, dokunan bu bezlerin yıllar içinde geliştirildiği renk değiştirdiği renklendiği sonrasında da Hz. İdris'in gelerek bunu dikip elbise haline getirdiği anlatılmaktadır:

Zûr-ı bâzûyla kazardı toprağı

Setr-i 'ayb idinmek içün yaprağı

Baglayup ol yaprağı meftûl idüp

Ana dek kim bez tokıdı Şît irüp

Niçe yıllar yandılar taglandılar

Pâre pâre ol bizi baglandılar

Yana yana ‘âkıbet göyündü ol
Geldi İdrîs anı dikdi geydi ol

Çün ki geysi Âdeme değdi usûl
Hak te’âlâ tevbesin kıldı kabûl
Deh-murg, b. 892/896

Hiz. İdris, hizmet eden dervişler için cennette elbise biçer hırkalarına ise and içer yani onlara irade hırkası giydirerek bağlılık sözü alır ve kevser şarabından içer:

İdrîs cennetde ton biçer hırkalarına and içer

Kevser şarabından içer hizmet iden dervîşlere

Sadık Kemali, Divan, Mn. 55/6

Aşağıdaki beyitte Derzi-zâde adlı kişinin Hiz. İdris’e sıfat bakımından üstün gelse bile gönül kumaşını onun gibi elbise yapamayacağını belirterek Hiz. İdris’in terzilik konusunda üstad olduğunu kıyas yoluyla vurgulamıştır:

İdemez câme kumâş-ı dili derzî-zâde

Sıfatında galebe eylese İdrîs’e dahi

Fâik Mahmud, Divan, G. 144/2

Hindî Mahmûd, “Rivâyet-i İbn ‘Abbâs radiyallâhu Te’âlâ ‘anhümâ” başlıklı bölümde Nebilerin sanatları olduğunu zikretmektedir. Bu bölümde Hiz. İdris’in hayat olduğunu ve iğnenin dilinden onun anladığını aşağıdaki beyitte dile getirmektedir:

Yûnus Sâlih u İdrîs dindi hayyât

Sorarsan igne lugatını hayyât

Hindî Mahmûd, Kısas-ı Enbiyâ, b. 805

Mihri Hatun’a göre Hiz. İdris Hak için canını terk edip herkesten önce cenneti görmüş; cennetteki huriler ve hizmetkâr delikanlılar için cennette giyilecek elbiseleri dikmeye başlamış, bu durum cennet halkı içinde itibara kavuşmasına vesile olmuştur:

Hakkıçün anun ki terk itdükde cân

Anı gördi kamudan evvel cinân

Hûri vü gılmâna oldu hulle-kâr

Buldı ehl-i cennet içre i‘tibâr

Mihri Hatun, Divan, Mün. 276-277

Feyzi aşağıdaki beyitinde Hz. İdris Peygamber zamanından beri cennet içinde elbise biçmenin ondan başka kimseye nasip olmadığını belirtmiştir:

Cennet içre hulle kesmek kime olmuştur nasîb

Tâ ki İdrîs-i Nebiyyu’llah zamânından beri

Feyzî, Divan, G. 1089/3

Aşağıdaki beyitte Feyzi Hz. İdris cennetler içinde bu halka çile kestikçe, kader terzisi bize cefâ donlarını kesti diyerek Hz. İdris’in cennette elbise dikmesine göndermede bulunmaktadır:

Bize hayyât-ı felek kesdi cefâ tonlarını

Çille kesdikçe cinân içre bu halka İdrîs

Feyzî, Divan, G. 383/3

Edirneli Şevki, beytinde Hz. İdris ki o lütuf terzisi(dir) uzun boyluya elbise, ölümsüzlük elbisesini de huriye biçtiğini ifade eder:

Hayyât-ı lutf ki ol boyı serve kabâ biçer

İdrîsdür ki hûra kabâ-yı bekâ biçer

Edirneli Şevki, Divan G.36/1

Yunus Emre terzilikte İdris gibi olup Şit gibi bezi dokuduğunu, Davud’un güzel sedasına hayran kalıp inlediğini aşağıdaki beytinde dile getirmiştir:

Ben oldum İdrîs-i terzî Şît oldum dokudum bezi

Dâvûd’un görklü âvâzı âh edip nâlişe geldim

Yûnus Emre, CXXXIX/1044

Kâmî, aşağıdaki beyitte “Övdüğüm zatın itibarına uygun atlas kumaş olsaydı Hz. İdris bunu kutsamaya ihtiyaç hissetmeden ondan bir elbise dikerdi.” demektedir:

Kadrince olaydı atlas İdrîs

Bir câme biçer idi bî-takdîs

Kâmî, Divan, Mes. 1/73

Ravzi aşağıdaki beytinde sevgilinin köyünden gelen melamet (ayıplanma) şalını Hz İdris'in diktığı elbiseye tercih etmiştir:

Kûy-ı dil-berde bana şâl-ı melâmet yegdür

Hulle geydürse kabûl itmezin İdrîs nebî

Ravzi, Divan, G. 618/4

Zâtî, “Mesih sende Hızır gibi o anda safa getirdiniz demeye hazır ol, İdris sıfat çemen yeşili cennet elbisesini giyindi” ifadesinde bulunmaktadır:

Hızr-veş anda safâ hâzır-u ol sen de Mesîh

Geydi İdrîs-sıfat hülle-i hadrâyı çemen

Zâtî, Divan, G.1183/7

Mesîhî aşağıdaki beytinde; Hz İsa'nın başına gamze iğnesini taktığını ve cennette bu iğneyi Hz. İdris'e armağan etmek istediğini ifade etmiştir:

Îsâ başına sûzen-i gamzen sokındı tâ

Cennetde anı ilede İdrîs'e armağân

Mesîhî, Divan, K. 2/13

Sadık Kemali, aşağıdaki beytinde gökyüzüne seyri esnasında iğnenin İsa ile taşındığını belirtmektedir:

İhtiyâr itdim tecerrüd itmedi ben-tek Mesih

Seyr idende âsmâna sûzen oldu nakîl (Mn:149/4) manzume

Sadık Kemali, Divan, Mn. 149/4

Mesîhî'nin diğer beytinde ise; İsa Peygamber'in bir iğnesini çektiğini ve iğneyi İdris'e verdiğini anlatmıştır:

Anun bir ignesini eylemiş cer

Ki İdrîse vire 'Îsâ Peyâmber

Mesîhî, Divan, Ş. 1/79

Mesîhî aşağıdaki beytinde Hz. İdris'in ölünün kefenini giydirip ona cennette giyilecek elbiselerden kaftanlar etmesini söylemektedir:

Kefeni giydürüp İdrîs Nebî

Hullelerden ana kaftân itsün

Mesîhî, Divan, T.B V/6

Bâlî Çelebi ise; gülün cennet elbisesine benzeyen nevrüz kaftanını dikmek için her çimenin İdris peygamberden iğne alıp geldiğini söyleyerek İdris Nebî'nin terziliğine göndermede bulunmuştur:

Dikmek için hulleveş gül hil'at-i nev-rûzını

Sûzen aldı geldi İdrîs-i Nebî'den her çemen

Bâlî Çelebi, Divan K 6/4

Gelibolulu Mustafa Âlî, yazının mucidi, ilimlerin babası ve terzilerin pirinin İdris ismiyle anıldığını aşağıdaki beyitte dile getirmektedir:

Dânâ-yı 'ilm ü mûcid-i hat bir nebi durur

Urbâ-yı sâlis ana ki İdris olındı nâm

Gelibolulu Mustafa Âlî, Dîvân, K. 18/15

Hüseyin Vassâf Mevlid Şerhi Gülzâr-ı Aşk adlı eserinin “Aşk Hakkında Şeyh Osmân Şems Efendi Merhûm'un Gazeli” bölümünde aşağıdaki beyti nazmetmiştir. O “Ezel ilminde cennet elbisesi diken Hz. İdris olmadan Şems bana aşkın altın renkli elbisesini giydirdi” ifadesinde bulunmuştur:

'İlm-i ezelde olmadan İdrîs-i hülle-dûz

İlbâs olundu Şems bana zer-kabâ-yı 'aşk

Hüseyin Vassâf, Gülzâr-ı Aşk, G. 2/9

Bu bölümde Hz. İdris'in kaynaklarda geçen ilk terzi olduğu, dikiş sanatının ondan kaldığı ve terzilerin piri olduğu görüşünün klasik Türk şiiri metinlerinde de işlendiği gözlemlenmiştir. İnsanlık giyinme ihtiyacını ilk devirlerde hayvan derileriyle sağlarken Hz. Şit ilk defa bez dokumuş Hz. İdris ise; iğneyi kullanarak elbise dikmeye başlamış ve terzilik mesleğini ortaya çıkarmıştır. Tüm bu hususlar klasik Türk şiirine

yansıdığıdır. Ayrıca Hz. İdris'in cenneti ziyaret etmesi sonrası orada kalması ve cennet ehline elbise dikmesi inanışı da klasik şairlerimizce dile getirilmektedir. Yine Hz. İsa'nın gökyüzüne çıkarken Hz. İdris'in terzi olmasından dolayı ona hediye etmek maksadıyla üzerinde iğne taşıdığı düşüncesi klasik şiirimizde yer almaktadır.

2.6. Kalem ve Yazının Öncüsü

Sözlükte “kısaltmak, kesmek, yontmak” manasına gelen “kalm” sözcüğünden türemiş olan kalem “yontularak yazı yazmaya elverişli hale getirilen araç” demektir. Bu dini bir terim olarak da “kâinatın başlangıcından kıyamete kadar meydana gelecek bütün nesne ve olayları kaydeden ilahi kalem” diye tanımlanmaktadır (Yavuz , 2001, s. 243).

İslamiyetin kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'in altmış sekizinci suresi kalem adıyla isimlendirilmiştir. Bu surenin ilk ayetinde kaleme ve onunla yazılanlara yemin edilmiştir.

Allah tarafından ilk vahiy olunan beş ayet içerisinde yine kalemden söz edilmektedir. Bu ifade Rabbin insana kalem kullanmasını öğrettiği şeklindedir (Yavuz , 2001, s. 244). “Kalem ile yazmayı öğreten de O'dur! O insana bilmediği şeyleri öğretti!”(Alak 96/4-5) denilmiştir.

Hz. Muhammed, hadislerinde kalem hakkında bilgiler vermiş ve “Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir” demiştir. Allah kalemi yaratmış ve kaleme kıyamete kadar olacak her şeyi yazmasını emretmiştir. İslam âlimleri iki çeşit kalemden bahsetmiş olup biri ilahi veya manevi kalem diğeri ise insanların öğretim ve öğrenim vasıtası olarak kullandıkları maddi kalemdir (Yavuz , 2001, s. 244). İslami kaynaklara göre kalemi ilk kullanan kişi ise; Hz. İdris'tir ve Kuran'anda Hz. İdris'in adı iki kere zikredilmektedir. O, tıp ve astronomi alanında bilgilidir. Tefsir, tarih ve enbiya kitapları onun ilim ve fenlere sahip olduğunu dile getirmiştir (Aydemir, 2014). “Razî'den aktarıldığına göre; çok okuyup çok ilim tahsil etmesinden dolayı kendisine İdrîs isminin verildiğini ifade etmektedir. Ayrıca Hz. İdrîs'e peygamberlik ile beraber otuz sahifenin verilmesi, kalem ile ilk yazı yazan olması, yıldız ve hesap ilmini ilk bilen kişi olması, ilk defa elbise biçip diken olması gibi birçok yön onun menzil ve rütbe bakımından yükseltildiği anlamına gelmektedir (Kaplan, 2020, s. 75).

Yazı hüneryi onun temiz tabiatının sonuçlarındandır. Melekler topluluğu daima onunla toplantıya ve sohbete gelip giderlerdi (Mirhand, 2019, s. 50). Kalemle yazı yazan ilk

insan İdris'tir (Harman, 2019, s. 479). Hz. İdris âlemde ilk yazıyı yazandır (Yazıcıoğlu Ahmed Bican, 1983, s. 68)

Hindî Mahmûd'un Kısas-ı Enbiyâ'sının "Kıssâ-i İdrîs Nebî 'aleyhi's-selâm" başlıklı bölümünde onun dindar, son derece ibadet eden ve Allah'ı tesbih eden peygamber olduğunu meleklerin tesbihini dinlediğini, yazı yazmayı ve kalemi ilk olarak onun ortaya çıkardığını ve kıssalarda bu durumun ayrıntılı açıklandığını dile getirmektedir. Allah'ın emriyle üçüncü göğe çıkmışlardır diye nakledilmiştir (Hindî Mahmûd, 2013, s. 157).

İslam'ın bir peygamber olarak gördüğü Hz. İdris, birçok noktada öncü bir kimlik olarak kaynaklarda takdim edilir. İslam dışında diğer kültür veya inanışlarda farklı isimlerle anılsa da bu isimler etrafında çeşitli mitolojik anlatılar dile getirilse de onun ilimlerin öncüsü yönüne vurgu yapılır.

Hz. İdris Yunan kültürünün Hermes'i ile ilişkilendirilmiştir. Hermes kelimesi "alim" anlamına gelmekte olup Hermesü'l-Heramise tamlaması "alimlerin alimi" demektir. Hermes gökler hakkında bilgi veren, yazıyı icat eden şahsiyet olup; İbranilere göre ise Hermes, Uhnuh'tur ve bu isim İbrani'lerde "ders vermek" aydınlatmak anlamına gelmektedir. Arapça'daki İdris kelimesi de buradan türemiştir. Bazıları Mısır tanrısı Thot ile Hermes'i aynı kişi olarak değerlendirmektedir. Eflatun'a göre Thot yazının ve diğer bilimlerin kurucusu kabul edilmektedir. Thot kelimesi "mürşid-öğretmen" anlamlarını taşımaktadır. İranlıların Hoşengi'ni Hermes kabul edenler vardır (Kılıç, 1998, s. 228-229).

Hz. İdris'in doğum yeri Mısır'da yer alan Menaf (Menfis)'tir. İdris ders verenlerin ve sayfa öğretenlerin atasıdır. Filozoflar ona üçüncü Urya demektedir olup Yunanlılar arasında Betrismin ve Ursin olarak meşhur olmuştur. Araplar onu Hermes, İdris, El-Müselles Bi'l-Ni'me (nimet üçgeni) olarak anarlar (Mirhand, 2019, s. 49). Bir görüşe göre İdris, sahifeleri çok okuduğu için 'tedris etmek' anlamındaki diraset kelimesinden türetilmiş Arapça bir kelimedir (El-Hakim, 2005, s. 318).

Harman'a göre (2019) ise; İdris kelimesinin "ders" kökünden Arapça bir kelime olduğu ve İbranice'deki "öğretti-eğitti" anlamındaki "hnh" kelimesinin tercümesi olduğu görüşü ileri sürülmüştür. Bazıları Hz. İdris'in Mısır'da doğduğunu ve Hermesü'l-Heramise olduğunu bazıları Yunanca'da Ermis olup Arapça'ya Hermes olarak geçtiğini öne sürmüştür. İbraniler Hanuh demektedir olup Arapça'ya Uhnuh olarak

geçmiştir. Allah kitabında İdris olarak adlandırmıştır. Bazıları Buda'yı Hermes olarak kabul etmektedir. İslamı kaynaklardaki Uhnuh, batı dillerindeki Enoch, ve Henoch olarak zikredilen Hanok ismini aslı İbranice Hanok'tur. İbranice'deki Hanok, Âdem oğlu Şît oğlu Enoş oğlu Ken'ân oğlu Mahalalel'in oğlu Yared'in oğludur. Tevrat'a göre Hanok altmış beş yaşında Metuşelah'ın babasıdır. Hanok'a bir melek gelir ve insanlara öğretmenlik yapmasını ister (Harman, 2019, s. 478-479). Bican'a göre ise; (1983) Adının "Ahnuh" olduğu ve ilimle çok uğraştığı için ona İdris denildiği, Hakk'ın ona peygamberlik verdiği ve 30 sayfa indirdiğini aktarır (s. 68).

Taberî Tarihi'nde (2018) Tevrat ehli derler ki: Yerd'in Ahnuh –İdris Peygamber- adlı oğlu oldu ve Allah ona vahiy gönderdi. Bu sırada Âdem altı yüz yirmi iki yaşındaydı. Ona otuz sahife gönderildi. Âdem'den sonra yazı yazarların ilki, Allah yolunda cihat eden, Kabiloğullarından esir alan ve onları köleleştiren kişidir (s. 184). Ahnuh 65 yaşındayken heddane (eddane) ile evlenmiş ve bu evlilikten Metuşelah doğmuştur (İbn Cerir Et-Taberî , 2018, s. 186).

Hiz. İdris, yazı yazan ve eli kalem tutan ilk kişidir ve Allah ona 30 suhuf indirmiştir. Verilen otuz sayfayı da yine kendisi kaleme almıştır. Yazıcılık sanatı ondan kalmıştır (Uğur, 2021, s. 88).

Tüm bu bilgiler bize Hiz. İdris'in kalemi ilk kullanan, yazıyı icat eden kişi ve ilimlerin babası olduğu görüşünün başta İslami kaynaklar olmak üzere onun dışındaki kaynaklarda da kabul gördüğünü göstermektedir.

Bu çerçevede klasik Türk edebiyatı metinlerine bakıldığında benzer ifadelerle karşılaşılmaktadır. Anılan ifadeleri manzum metinler çerçevesinde şu şekilde sıralayabiliriz:

Şair Ahmedî, aşağıdaki beytinde kalemin mucidinin Hiz. İdris Peygamber olduğunu ve ondan yadigâr hâtıra kaldığını ifade etmektedir:

Pes kılıç didi ki Rüstem'den virürem ben nişân

Pes kalem didi ki uş İdrîs'den ben yâdigâr

Ahmedî, Dîvân, K. XXV/26

Gelibolulu Mustafa Âlî ise; İdris'in bilimin kurucusu ve yazının mucidi olan bir nebi olduğunu aşağıdaki beytinde dile getirmektedir:

Dânâ-yı ‘ilm ü mûcid-i hat bir nebî durur

Urbâ-yı sâlis ana ki İdrîs olındı nâm

Gelibolulu Mustafa Âlî, Dîvân, K. 18/15

İbrahim İbn-i Bâlî, Hz. İdris’in ilmini, onun kalem tuttuğunu ve yazıyı en önce kendisinin yazdığını aşağıdaki beytinde anlatmıştır:

Ola-y-ıdı okın ‘ilm ü dırâst

Kalem tutan kılan evvel kitâbet

İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmet-Nâme I, b. 6112

Yazıcıoğlu Mehmed Muhammediye’nin Tertîbü’l-Enbiyâ bölümünde İdris (a.s) ile ilgili onun halife olmasıyla birlikte halka öğretimde bulunduğu, Hz. Âdem ile birlikte peygamberlere intikal etmeye başlayan peygamberlik nurunun onun alnında da görüldüğü, bu nurun doğudan batıya her yeri aydınlattığı ifade edilmektedir. Ayrıca eserde Hz.İdris’in dedesi Şis’in şeklinde olduğu yani ona benzediği, yazıyı dünyada ilk olarak onun kullandığı görüşüne vurgu yapılmaktadır:

Berez kıldı pes İdrîs’i halîfe

Ki halka söyleye dersi halife

Resûlün nûru şöyle zâhir idi

Kim alnında buların zâhir idi

Bu kez İdrîs’e kondu etti işrâk

Pes etti şarkı garbı nûra igrâk

Dedesi Şîs’e benzerdi müşekkel

Hem ol yazdı cihanda hattı evvel

Yazıcıoğlu Mehmed, Muhammediye, b. 1446-1449

Hindî Mahmud ise; “Kıssa-i İdrîs Nebî ‘alâ nebiyyinâ ve ‘aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm” başlıklı bölümde Hz. İdris’in görünüşte Şit (A.s.) benzediğini ve o önderin kalemin (yazının) ustası (piri) olduğunu, kalemi ilk defa ortaya çıkardığını, kalem topluluğuna yani yazı yazanlara pir kabul edildiğini, Habil neslinden olup ibadet ettiğini ve öğretmen olduğunu dile getirmiştir.

Kıyâfetde dir İdrîs Şît'e benzer

Kalem ehli idi dinür o server

Kalemi ibtidâ iden odur dir

Kalem ehline olmuşlar olar pîr

Bilün dir nesl-i Hâbîl'dendi İdrîs

‘İbâdet ehlidür dir ehl-i tedrîs

Hindî Mahmûd, Kısas-ı Enbiyâ, b. 1018-1020

Ferâhî Sûrnâmesi'nde esnaf ya da meslekler hakkında yazılan beyitler kısmının “Hayyat” başlıklı bölümünde; gönül hazinesinde inciler saklayıp şiir sultanının hocası olduğunu dile getirir. Ezel terzisinin üstadı ise; aşk kalemini kullanmayı ondan öğrenmiştir. Bu beyitlerde Hz. İdris'in ismi açıkça verilme de onun terzilik ve öğreticilik yönüne göndermede bulunulur:

Derc idüp genc-i dilde lü'lüler

Hâce-i şehriyâr-ı nazm oldum

İy gönül tohmına tâ üstâd-ı hayyât-ı ezel

Hâme-i ‘aşk-ı ser-a-ser bende ta’lîm eyledi

Ferâhî, Sûrnâme, b. 5388-5389

Aşağıdaki beyitte ise; Hz. İdris'in hikmetli bilimlerin tümünü insanlığa öğrettiğini, kimya biliminin de onun hikmet madeninden ortaya çıktığı belirtilir:

Her ‘ulûm-ı hikmetin İdrîs tedris eyleyip

Ma‘den-i hikmetden aldı ‘ilm-i kimyâ ibtidâ

İsmail Hikmet, Divan K.6/38

“Hz. İdris şayet bir kere sohbetinin onuruna erişseydi cenneti unutturdu” beytiyle Nailî-i Kadim Hz. İdris’in sohbet, ders verme yönüne telmihte bulunarak övdüğü şahsın sohbetinin onun sohbetinden daha üstün olduğuna vurgu yapar:

Huldı eylerdi ferâmûş eger bir kere

Şeref-i sohbetine nâ’il olaydı İdris

Nâilî Kadîm, Divan, K. 33/5

Karamanlı Aynî ise aşağıdaki beyitlerde ilim öğrenmek isteyenlerin kendisine başvurması gerektiğini ifade eder. Zira ilim öğretiminde zamanın İdris’i kendisidir. Her ilmin bir varisçisi var. Hz. İdris ilminin varisçisi ise; Karamanlı Aynî’dir:

Benem ‘âlemde şimdi ‘ilme İdrîs

Gel iy tâlib dilersen ‘ilme tedris

Çü her ‘ilme olur vâris cihânda

Bana mevrûs olupdur ‘ilm-i İdrîs

Karamanlı Aynî, Dîvân, G. 215/ 1-2

Aşağıdaki beyitte Ahmedî, övdüğü şahsın Hz. İdris’in ortaya koyduğu hesap ilmine ve Câmâsb’ın yazdığı kitabın bilgisine sahip olduğunu ifade etmektedir:

Sendedür İdrîs etdügi hisâb

Dahı hem Câmâsb düzdügi kitâb

Ahmedî, İskendernâme, b. 5141

Nigârî, “güzellik kitabından her bir topluluk onun beş sayfalık bölümünü ezberden tekrar etmekte. Bu beş sayfalık bölümlerden birini de Hz. İdris cennette ders olarak ezberlemektedir” ifadesinde bulunmuştur:

Cemâlin mushafından her gürûh bir hizb ider tekrâr

Biri İdrîs cennette dersin eyliyor ezber

Nigârî, Dîvân, G. 215/6

Nâbî, Hayrâbâd’ında “Hz. İdrîs’in faziletle içiçe olan yorum kabiliyetinden dolayı melekler dizisine öğreticilik yapmaktadır” demektedir:

Tefsîr-i fazîletinden İdrîs

Eyler saff-ı kudsiyâna tadrîs

Nâbî, Hayrâbâd, b. 130

Karamanlı Aynî “alemd e Uhnuh’un ilmini bilen alim benim” diyerek Hz. İdris’in ilmine değ inmiştir:

‘İlm-i Uhnûhı bilen ‘âlim benem ‘âlemde bil

Câvidânem ya‘ni İdrîs-i cinânem ya kimem

Karamanlı Aynî, Dîvân, K. 55/40

Bir beytinde Ahmedî, peygamberleri ö ne çıkan özellikleri yönüyle anarken Hz. İdris’in öğreticilik yönüne göndermede bulunmuştur:

Ders-i İdrisün ol u Eyyûb-ı sabrı dahı hem

Yûnusun tesbîhi Hızrun çeşme-i hayvânı ol

Ahmedî, Dîvân, K. LI/9

Hafî, Zâdü’l Meâd adlı mesnevisinde Uhnuh’un İdris peygamber olduğu bir müddet sonra Müteveşlah’ın doğduğunu söyleyerek silsileye değ inilmiştir:

İtdi andan oğlı Uhnuh’a gönder

K(i))oldı İdris peygamber meğer

Anda dahi itdi bir müddet karar

Nice nice devr kıldı rûzigâr

İrdi andan Müteveşlah alnına

Oğl(ı)’ıdi Uhnuh’un oldahi yine

Hafî, Zâdü’l Meâd, b. 1922-1924

Hindî Mahmûd'un Kısas-ı Enbiyâ'sının "Rivâyet-i Vehb ibn Münebbih Radiyallâhu Te'âlâ 'Anh" bölümünde ise Hz İdris Uhnûh adıyla zikredilmiştir:

Gazâ kıldılar Enûş'a olanlar

Olur müheyyâ Uhnûh ile anlar

Hindî Mahmûd, Kısas-ı Enbiyâ, b. 1015

Süleyman Çelebi'nin, Vesîletü'n-necât'ında yer alan beyitlerde Hz. İdris Peygamberin silsilesine değinerek onun Ahnuh olduğunu ifade etmektedir:

Şît togdı ana nakl itdi bugur

Anun alnında tecellî kıldı nûr

Anası rahmine çün düşdi Enûş

Nûr ana nakl itdi anda turdı hoş

Çün Enûş'ün oğlu Kaynân togdı yâr

Nûr-ı Ahmed anda oldu âşikâr

Vardı Mehlâyîl'e ol nûr-ı Resûl

Sonra Yârid alnına kıldı nüzûl

Çünkü Ahnûh'a irişdi nûr yine

Geçdi andan Mütevaşlâh alnına

Süleyman Çelebi, Vesîletü'n-Necât, b. 255-259

İbrahim İbn-i Bâlî, aşağıdaki beytinde Hz. İdris'e ilim ve öğretimin işi olarak verildiğini, adının Ahnuh iken İdris olarak zikredildiğini söylemiştir:

Ana kâr olduğu-çün 'ilm ü tadrîs

Adı Ahnûh-iken didiler İdrîs

İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmet-Nâme I, b. 6113

Yukarıda örnek olarak verilen beyitlerden hareketle klasik Türk şiirinde Hz. İdris'in kalemin, yazının mucidi, ilimleri ilk ortaya çıkaran kişi ve ilk öğretmen olarak görüldüğü tespit edilmiştir. Bu hususlarda öncü bir şahsiyettir. Kalem ve yazıdan Kuran-ı Kerim'in ilk inen ayetlerinde bahsedilmiş olması onun önemine dikkat

çekmekte ve bunlara kutsiyet atfetmektedir. Meleklerin Hz. İdris'in meclisine gelip onun ders ve sohbetini dinlemesi onun kutsal bir şahsiyet olduğunun göstergesidir. Adı bazı beyitlerde Uhnuh olarak geçmektedir. Aynı zamanda farklı milletlerin öne çıkan şahsiyetlerinin Hz. İdris peygamberle benzer özellikler göstermesi ve isimlerinin etimolojilerinin anlamca birbirine benzemesi bu kültürlerin şahsiyetlerinin aynı kişi olup farklı yerlerde farklı adlandırıldığını düşündürmektedir.

2.7. Nücum ve Reml İlminin Öncüsü

“Gökküresi bilimi” anlamına gelen ilm-i felek (nücum) terimi, İslâm dünyasında aynı zamanda “felekiyyât, ilm-i nücûm, ilm-i nücûm-i ta’lîmî, sînâat-i nücûm, sînâat-i tencîm, ilm-i hey’e, ilm-i hey’eti’l-âlem” de denilen astronominin en yaygın karşılığıdır. Astronomi ise aritmetik, geometri ve mûsikiyle birlikte aklî ilimler tasnifindeki matematik bilimlerini oluşturur (Fehd, 2000, s. 126). Sözlükte “kumlu arazi” anlamına gelen reml kelimesi ise; terim olarak “kaybolan bir şeyin yerini bulmak, merak edilen bir işin sonucunu öğrenmek amacıyla kum üzerine çizilen çizgilerle fal bakmak” demektir. Kur’ân-ı Kerîm’de yer almayan remil kelimesine hadislerde hem sözlük hem terim anlamıyla rastlanır. Muâviye b. Hakem’in hattü’r-remli, Resûl-i Ekrem’e sormuş ve şu cevabı almıştır: “Eskiden kum üzerine hat çizen bir nebî vardı. Kimin hattı onunkine uygun düşerse o isabet etmiş sayılır” Remilciler bu falın aslının Hz. Âdem, İdrîs, Lokman, Yeremya, İşaya ve Daniel peygamberlere dayandığını söylemekte, dolayısıyla câiz olduğunu iddia etmektedir. Onlara göre bu iddialarına delil gösterdikleri yukarıdaki hadiste sözü edilen nebî İdrîs peygamberdir ve hattü’r-remli de onun mûcizesidir (Çelebi, "Remil", 2007, s. 555).

Hz. İdris, Nücum ilmini icat eden ilk kişidir. O Burçların isimlerini koyan; gezegen yıldızlar, onların yükselişini ve düşüşünü (şeref ve vebal), çıkışını ve inişini gösterendir. Yıldızların üçgen (teslis), dörtgen (terbi), altı gen (tesdis) vs. görüşlerinin icadı o hazrete aittir. 30 yıl Zühâ yıldızının etrafında döndüğü için semavi ilmin inceliklerine ve gerçeklerine, varlıklar âlemine ve gizemlerine vakıf olmuştur (Mirhand, 2019, s. 50).

Hesap ve yıldız ilmiyle meşgul olan ilk insan İdris’tir (Harman, 2019, s. 479). Rakamlarla, hesaplarla ve ibadetle çok meşguldü (Yazıcıoğlu Ahmed Bican, 1983, s. 68)

Bahsedilen hususlara ait unsurlar klasik Türk şiiri metinlerinde görülmektedir. Bunlar örnekler halinde şu şekilde verilebilir:

Ahmedî, İskender-nâmesi'nin “Zuhûr-ı İdrîs Aleyhi's-selâm” başlıklı bölümünde Hz İdris'in Cemşid'i dine davet ettiğini ve Cemşid'in bu daveti kabul ettiğini, kendisine Hz İdris'i yakın eyleyip her işi onunla düzenlediğini bildirmiştir. Hz. İdris'in baştan sona her sanatı ona öğrettiğini, reml ile nücûm ilminin ve hatta usturlab aletinin yanında her çeşit ilmin onda meydana çıktığını söylemektedir:

Dîne da‘vet etdi Cemşîdi resûl
Kıldı anun da‘vetini ol kabûl

Kendüye anı mukarreb eyledi
Her işi anuñla müretteb eyledi

Her ne san‘at ki etdi ol öndin sona
Kamu İdrîs öğredür idi ana

Zâhir andan oldu reml ile nücûm
Dahı usturlâb u her gûne ‘ulûm
Ahmedî, İskendernâme, b. 5249/5252

Vizeli Ramazan Behişti bir beytinde; Hz. İdris'in uzun yıllar gökyüzünde kaldığını ve yeryüzüne inip yıldız ilmini öğrettiğini belirtmiştir.

Niçe yıllar felekde oldu İdrîs
İnüp ‘ilm-i nücûmı itdi tedrîs

Vizeli Ramazan Behişti, Heşt Behişti, b. 968

İbrahim İbn-i Bâlî yaratıcının dünyada en önce yıldız ilmini Hz. İdris'e menzil kıldığını söylemiştir.

Dahı ‘ilm-i nücûmı Hâlik evvel
Cihânda kılalı İdrîs'e menzil

İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmet-Nâme II, b. 8519

“Hz. İdris’in divanı gökyüzünü gözetleyenler için yani astronomlar için ayın şekillerini çizmektedir” diyen Karamanlı Aynî, onun astronomi ilmindeki öncülüğüne işaret etmektedir:

Gakeb defter durur anda nebiyyullâh olan İdrîs

Çeküpdür mâh suver anun rasad ehline dîvânı

Karamanlı Aynî, Dîvân, K. 57/16

Klasik Türk Şiirinden alınan örneklerle göre; Hz. İdris yıldız ilmine vakıf olup bu ilmi insanlara öğretmiş, yıldızların durumunu ölçen usturlab aletini bulmuştur. Bunun yanında özellikle kum üzerine çizilen çizgi ve noktalardan yola çıkarak gelecekte haber vermeye yarayan remil ilmini başlatmıştır. Gaybı Allah’tan başka kimsenin bilmediği bir gerçektir ve Hz. İdris bu bakımdan kutsal bir şahsiyettir.

2.8. Gemicilerin ve Marangozluğun Öncüsü

Gemi yapımı ve marangozluğun ortaya çıkışı konuya dair kaleme alınan kaynaklarda Tûfân hadisesiyle irtibatlandırılmıştır. Bundan dolayı öncelikle tûfân vakasına değinilecektir.

Tûfan vakası eski çağlardan beri efsanelerin, dinlerin konuları arasında yer almış ve bu vaka pek çok sanat alanını etkilemiştir. Tûfan, edebi eserlerde anlatılan bir motif haline gelmiş, sözlü gelenekte önemli bir yer edinmiştir (Pala, "Tufan", 2012, s. 322). Dünyanın farklı coğrafyalarında ortaya çıkan kültürlerde tufan anlatılarıyla karşılaşmaktadır. Bunlar Şu şekilde sıralanabilir:

Asya’da en ilkel kavimlerden biri olan ve Andaman adalarında yaşayan kavim için en yüce varlık Puluga’dır. Puluga gökyüzünde yaşar ve uyuduğunda kuraklık olur ve yeryüzüne indiğinde yağmurlar yağar. Bir gün insanlara kızmış ve tufanı yaratıp insanları yok etmiş tufandan sadece dört kişi kurtulmuş ve bu dört kişiye acımıştır. Meksika ve Avustralya’daki mitlerde kızıp tufanı yaratan aydır. Tufan sonrası yenedünya ve bununla yeniden doğuş ortaya çıkar. Suyu batış ölüm ve arınmayı, sudan çıkmak yeniden doğuşu anımsatmaktadır. Vaftiz de bununla ilgilidir. Tevrat’ta da suyun arındırdığı bilgisi verilmektedir. Buna göre Yehova, Hz. Davud ve Zekerya’nın insanları su ile arındıracağı yazmaktadır (Caner, 2017 3/3).

Babil mitolojisine göre; Gılgamış destanında insanlar çoğalıp gürültü ve şamata yaptığından dolayı tanrılar uyuyamaz hale gelmiş, dört büyük tanrı insanları yok etmeye karar vermiştir. Bilgelik tanrısı Enki bu duruma çok üzülüp Şuruppak şehrinde yaşayan Utnapiştim'e evin duvarından seslenerek tufan haberini bildirmiş, ona bir gemi yapmasını söylemiştir. Gemiye Enki'nin tarifine göre yedi günde tamamlayan Utnapiştim, ailesini akrabalarını, evcil ve yaban hayvanları gemiye doldurmuştur. Geminin kapısı kapanır kapanmaz gökten şiddetli yağmurlar yağıp yerden sular fışkırmış, tufanı yaratan tanrılar onun şiddetinden çok korkmuştur. Altı gün altı gece sürdükten sonra gemi yedinci gün Nisir dağına oturmuştur. Yedi gün bekledikten sonra önce güvercin salmış ve güvercin geri dönmüştür. İkinci olarak kırlangıç göndermiş ve kırlangıç da geri gelmiştir. Son olarak kuzgun göndermiş ve o geri gelmemiştir. Utnapiştim tufanın son bulduğunu bu şekilde anlamıştır. Gemiden çıkıp kurbanlar kesmişlerdir. Sonrasında bulunan bir tablette aynı hikâyenin kahramanı Utnapiştim yerine Ziusudra olarak görülmektedir (Çığ, s. 707). Gılgamış destanı M.Ö. 2100 yılına dayanmakta zaman bakımından Tevrat'ı da geride bırakmaktadır. Gılgamış Destanı'nın on birinci tabletlerinde tufan efsanesi yazılmıştır. On iki tabletin en uzunudur ve daha sağlam kalmıştır. Mezopotamya'daki kazılarda Ur, Kiş ve Arkh şehirlerinde şiddetli sellerin olduğu ortaya konulmuştur. Tufan olayı İran ve İskandinav efsanelerinde de görülmektedir (İmami, 2019, s. 229-231).

Sümer mitolojisine göre; insanları yeryüzünden silmek için tanrılar tarafından tufana karar verilmiş ve bazı tanrılar buna pişman olmuşlardır. Su tanrısı Enki İnsanlığı kurtarmanın yolunu bulmuş, tanrı korkusu olan kral Ziusudra'ya kararını iletmiştir ve çok büyük bir gemi yapıp kendisini kurtarmasını bildirmiştir (Kramer, 1999, s. 173-174). Tufan hikâyesi Sümerce şiir olarak yazılmış kısımlarında anlatılanlara göre; tanrıların insanlara kızdığı ve bir tufan yapmak istediği Ziusudra isimli birine duvar arkasından bildirilmiştir. Buna göre: "Alçak gönüllü, saygılı olan, hergün tanrısal görevlerine dikkat eden, Ziusudra'ya tanrı Enki, 'Duvardan bir söz söyleyeceğim, sözümü tut! Kulak ver söyleyeceklerime! Bizden bir tufan kült merkezlerini kaplayacak, insanların tohumu yok olacak, Tanrılar meclisinin sözü karardır, An ve Enlil'in emirleriyle Krallık, hükümdarlık son bulacaktır.'" demiştir. Bu anlatımdan sonrası kırık olup metnin devamı tufanın çok şiddetli olup her yeri kapladığı yedi gün yedi gece sürdüğü ve tufanın bitişinde tanrı Ziusudra'nın kurbanlar verdiği yazmaktadır (Çığ, s. 708).

Hindu mitolojisine göre; tanrılar ilk insan olan Manu'yu yaratmış ve o bütün insanlığa hayat vermiştir. Özellikle de Manu, Nuh ve gemisi ile kıyaslanır. Bir başka iddia ise; Manu'nun (Nuh) üç oğlu vardı. Charma, Sharma ve Yapeti. Bu adlar etimolojik anlamda eski kültürlerin anlattığı Ham, Shem ve Japheth'i çağrıştırmaktadır. Manu ve balıkla ilişkili olan tûfan hikâyesine göre; kaos zamanı Tanrı Vishnu'nun dikkattini inancı olan dindar Manu çekmiştir ve Manu'yu kurtarılmaya değer görmüştür. Tanrı Vishnu yeryüzüne adı Matsya olan bir balık formunda gelmiştir. Manu elini yıkadığı esnada Matsya dile gelerek bir selin bütün mahlûkatı alıp götüreceğini ve kendisine büyümesi karşılığında yardım edeceğini söyleyerek tufanı haber vermiştir. Manu'ya içine hayvanları ve bitkileri sığdırabileceği büyük bir gemi inşa etmeyi emretmiştir. Manu bu duruma şaşırılmıştır, çünkü o, okyanusun yakınlarında bile yaşamamaktadır. Matsya dünyada kalarak Manu'ya görevinde yardım etmiştir. Manu'nun gemiyi tamamlaması birçok ayını almıştır. Manu balığın büyümesi sonucu onu denize salmıştır. Balık kısa bir zamanda, ileride (tüm balıkların) en büyüğü olacak "Caşa" haline gelmiştir. Manu, balık tarafından ona önceden söylenen yıl geldiğinde tavsiyesine göre hareket edip bir gemi yapmıştır. Sel suları yükseldiğinde gemiye girmiştir. Sonra balık yüzüp onun yanına gelip Manu geminin halatını balığın boynuzuna bağlamış ve böylece hızla Kuzey Dağı'nın (Himalaya) oraya erişmiştir. İşte bu yüzdende Kuzey Dağı'nın o bayırına "Manu Yokuşu" denmektedir. Sel bütün mahlûkatı alıp götürmüş, geride bir tek gemidekiler ve Manu canlı olarak kalmıştır (Ulutürk, 2013, s. 245-250).

Yunan mitolojisine göre; Zeus, on iki Olimposlar diye anılan tanrıların en nüfuzlusu ve onların başıdır ve Promethaus adlı kahraman gümüş devrinde yaşayan insanları canlandırmak için Zeus'un elinden ateşi çalarak halka vermiştir. İnsanlar ateş kendilerine verilince yaşamı kolaylaşmış ve rahat yaşamın da etkisiyle tanrılara itaat etmemeye başlamışlardır. İnsanların ateşi elde ederek tanrılara itaatsizliğine sinirlenen Zeus, ceza olarak öncelikle görünüşte çok güzel ama davranışları çok kötü bir kadın olan Pandora'yı yeryüzüne göndermiş ve onu Prometheus'un kardeşi Epimetheus'a eş yapmıştır. Zeus, Pandora'nın eline, içinde kötülüklerin gizli olduğu ve açılmaması gereken bir sandık vermiş, Pandora bu sandığı açmıştır. Böylece tüm kötülükler bir kadın eliyle dünyaya yayılmıştır. Zeus'un kini yatışmamış ve insanları yok etmek için tufana karar vermiştir. Zeus'un insanları yok edeceğini anlayan Prometheus, oğlu Deukalion'a bu kararı bildirir ve tekne yapmasını ister. Zeus kardeşi olan deniz tanrısı

Poseidonun yardımıyla tufanı başlatır. Deukalion'la karısı Pyrrha yaptıkları tekneye binerek dokuz gün dokuz gece süren bu tûfandan kurtulur. Zeus, onların kendine saygılı olduklarını bildiği için onlara kızmamıştır. Gemi Pernossos Dağı'na oturmuştur. Deukalion ve Pyrrha insan ırkının tekrar yaratılması için tanrılara yalvarmış, tanrıça Themis, onlardan büyükannelerinin kemiklerini alıp yüzlerini saklayarak arkaya atmalarını istemiştir. Bakmadan taşları atmış ve her taş bir insan olmuştur. Deukalion Yunanlıların babası sayılmaktadır. İlk şehirleri kuran, tanrıların tapınaklarını yükselten odur. Deukalion ve Pyrrha'nın Hellen adında bir oğlu olmuştur. Onun da üç oğlu olmuş ve onlar Dor, Aiol ve İon ırklarının ataları olmuşlardır (Yiğit, 2016, s. 30-31).

İran mitolojisine göre; yeryüzü yaratıklara dar gelmeye başlamış; İran hükümdarı Cemşid altın yüzüğüyle yeryüzünü genişletmiş ve bu işi üç kere yapmıştır. Tanrılar bu işi çözülemeye karar vermiş ve Tanrı Ahura Mazda, Cem'e yeryüzünde her şeyin yok olacağı bilgisini vermiştir. Ona Ver adında bir bahçe yapmasını her varlıktan çift olarak almasını emretmiştir. Zorlu kış şeklinde gerçekleşen tufanın sona ermesiyle dünyanın yeniden kurulmasını emretmiştir (Yıldırım, 2008, s. 206). İran mitolojisinde Cemşit soğuktan donmamak için kale inşa edip yanına en iyi bitki, hayvan almış kadın ve erkekleri toplayıp buraya sığınmışlardır (İmami, 2019, s. 329).

Tevrat'ta ise; insanlar yoldan çıktıkları için Rab onları cezalandırmak istemiştir, Nuh ise Allah yolundan giden biridir. Ve Rab ona bir gemi yapmasını, geminin nasıl yapılacağını ve içine alacaklarını söylemiştir. Buyruğu yerine getirdikten sonra tufan başlamış ve kırk gün sürmüştür. Yeryüzüne 150 gün süren tufan her şeyi yok etmiştir. Gemi yedinci ayın on yedinci günü geldiğinde Ararat dağına oturmuş ve kırk gün daha burada beklemiştir. Suların çekildiğini anlamak için önce kuzgunu salmış ve onun geri gelişiyle ardından güvercini göndermiştir. Güvercin dönmeyince karaya çıkarak kurbanlar kesilmiştir ve Rab Nuh'a tekrar tufan yapmayacağını bildirmiştir (Çığ, s. 709).

İslâmî edebiyatlarda tûfan, Kur'an'da anlatılan şekliyle didaktik hikmetleri ortaya koymak amacıyla zikredilir. Nûh peygamberin kavmini doğru yola çağırması, onları defalarca uyarması, nihayet kavminin bir tûfanda yok edilmesi anlatılmıştır (Pala, "Tufan", 2012, s. 322)

Nuh kelimesi Habeş dilindeki Naha kelimesinden türemiş olup Nuh'un 'uzun zaman, ömrü uzun' anlamında kullanıldığı söylenmektedir. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Nûh'un ömrüyle ilgili şu âyet vardır: "Celalim hakkı için, Nuh'u kavmine gönderdik de içlerinde elli yıl müstesna bin sene (950 sene) durdu; derken onları zulmedip dururlarken tufan yakalayiverdi" (Ankebut 29/14). Bir rivayete göre de peygamberler içinde en uzun ömürlüsüdür. Kaynaklar Nûh kelimesinin Arapça asıllı olup nevh (ağlamak, dövünmek) kökünden geldiğini, tövbe etmeyip kötülük yapan kavminin boğulup gitmesinden duyduğu üzüntüden ona bu adın verildiğini söylemişlerdir. İbranice'de bu isim Nôah, Yunanca'da Nôe şeklindedir. Aynı zamanda Nûh'un, tûfan hadisesinin Sumer ve Bâbil versiyonlarındaki kahramanlarıyla aynı kişi olduğu da söylenmektedir. Sumerler'de tufan kahramanı ölümsüzlüğü elde ettiği için ona Ziusudra isminin verildiği ve bu ismin 'ömrü uzun olan' anlamına geldiği görülmektedir. Yine Tufan olayı Babiller'de Ut-napiştim "hayatı yaşayan" anlamındaki isimle ifade edilmiştir. Ayrıca tûfan kahramanının adı olarak geçen Ziusudra, Sisouthros ve Ut-napiştim'in aynı şahıslar olduğu ve Nûh ile aynı kişiye delâlet ettiği ifade edilmektedir. İslâm'ın kutsal kitabı Kur'an'da yirmi sekiz sûrede Hz. Nuh hakkında bilgi verilmiş ve kırk üç yerde ismen zikredilmiştir. Kur'an'ın yetmiş birinci sûresi onun adını taşır ve baştan sona onun tevhid mücadelesini anlatır. Kendisine inanmayan kavmi tûfanla cezalandırıldığından tûfan hadisesi de ona nisbetle Nûh tûfanı diye anılmaktadır (Harman, "Nuh", s. 224-225).

Tevrat'ta Nuh'un döneminde insanlar çok bozulmuştu, şiddet taraftarı bir nesil ortaya çıkmıştı ve kötülük hâkimdi. Nuh kavmini Allah'ın buyurduğu gibi açık ve gizli olarak Allah'a inanmaya davet etti. Onlar itaat etmediler, inanmadılar ve üç asır daha geçti (İbn Cerir Et-Taberi , 2018, s. 193). "Rabbim onlar bana karşı geldiler, malı ve evladı ziyanını artırmaktan başka bir işe yaramayan kimseye uydular" (Nuh 71/21). Hz. Nuh inanmayanlar için yaptıkları karşılığında hiçbir talebinin olmadığını, gaybı bilmediğini ve melek de olmadığını söyleyerek sadece Allah'ın emirlerini bildirdiğini ifade edip davetini sürdürmüştür. Hz. Nûh, kavmini putperestlikten uzaklaştırıp tevhid inancına döndürmek için gönderilmiştir. "Celalim hakkı için, vaktiyle Nuh'u kavmine gönderdik de Nuh onlara şöyle dedi: 'Haberiniz olsun, ben size azabın sebeplerini ve azaptan kurtuluş çarelerini haber veren bir uyarıcıyım!'" (Hud 11/25). Nûh kavmini Allah'tan başkasına ibadet etmemeleri hususunda uyarılmış "Allah'tan başkasına ibadet etmeyin! Cidden ben size acı verici bir günün azabından korkuyorum!" (Hud 11/26)

başlarına gelecek azabı kendilerine haber vermiştir. Yoldan çıkmış olan kavmi Nûh’a inanmadığı gibi onunla deli diye alay edip taş atmış, yalancılıkla itham etmiştir. Hz. Nuh onların bu tutumlarına karşı ‘Ey Rabbim! Beni yalanlamalarına karşı sen bana yardım et!’ dedi. (Müminin 23/26). (Harman, "Nuh", s. 226).

Rivayete göre; Nuh peygamberliğini tebliğ ettiği esnada Kusay adlı kişi Carud adlı oğluyla Nuh’un yanına geldi ve Nuh’u işaret ederek onun bir büyücü olduğunu, bu adama karşı dikkatli olmasını söyledi. Kendi atalarının ona inanmayıp eziyet ettiğini ve çocuğuna da bu şekilde davranması için uyardı. Çocuk yerden bir avuç toprak aldı ve Nuh’a attı. Bunlara karşılık Nuh başlarına geleceğini bildirdiği azabı bir an önce getirmesi ve yeryüzünde hiçbir inkârcı bırakmaması için Allah’a dua etti. “Gerçekten de birçoklarını saptırdılar; (Rabbim!) sen de artık bu zalimlerin şaşkınlıklarını arttır!” (Nuh71/24). “Nuh dedi ki: ‘Ey Rabbim! Yeryüzünde kâfirlerden bir tek kişi bırakma.’” (Nuh 71/26). Allah üzülmemesini emretti. Nûh’a vahyolundu ki: “Kavminden daha önce iman etmiş olanlardan başkası artık inanmayacak. Sakın onların yaptıklarına üzülme! (Hud 11/36). Hazretin beddua oku kabul edildi. Bunun üzerine ona “Senin bir gemi donatmakla meşgul olman gerekir. Suyu taşıracak ve onları cehenneme göndereceğiz” diye hitap geldi (Mirhand, 2019, s. 60-61).

Bican’a göre (1983) Hz. Nuh ilk resuldür ve kafir olan kavminin inanmaması üzerine Hak Teâla Hazretleri Nuh’a bir gemi yapmasını bildirdi (71).

“Biz de Nuh’a şöyle vahyettik: ‘Bizim nezaretimizle ve vahyimizle gemiyi yap, sonra emrimiz gelip tennur (kazan) feveran edince (kaynayınca) hemen gemiye hepsinden bir çift al aleyhinde hüküm verilmiş olandan başka, aileni gemiye al ve o zulmedenler hakkında bana yalvarma; çünkü onlar suya garkolunacaklardır!’” (Müminin 23/27).

Cenab-ı Hak “Bizim gözetimimiz altında ve vahyimiz doğrultusunda gemi yap! Hem o zulmedenler hakkında bana bir şey söyleme; çünkü onlar suda boğulacaklar!” (Hud 11/37). buyurdu. Hz. Nuh, Hak Teâla Hazretlerinin kavmini suya gömüp helak edeceğini anladı. Ondan sonra Cebrail ona bir kuş göğsünü getirdi ve o şekilde gemi yapmayı öğretti. (s. 70). Hazreti Nuh Allah’ın yardımıyla büyük bir geminin yapımına başladı. Geminin nasıl yapılacağını bizzat vahiy meleği Cebrail tarif ediyordu. Hz. Nuh ve müminler o tarife göre hareket ediyorlardı. Geminin yapımının iki veya dört sene sürdüğü rivayet edilmektedir. Gemi tamamlanıp bitirildiğinde tarih recep ayının onuydu (Dikmen, 2021, s. 148-149).

Rivayete göre; Cebrail sac ağacı getirerek Nuh’a dikmesini söyledi o emri yerine getirdi. Bazılarına göre yirmi bazılarına göre kırk yılda o ağaç sağlamlaştı. Onu kesip kuruttu. Cebrail’in öğretmesiyle Hz. Nuh gemi yontmaya başladı. (Mirhand, 2019, s. 61). Kavminden yüz çevirdi. Bir taraftan ağaçları kesiyor bir taraftan demir parçalarını perçinliyor ve ancak kendisinin yapabileceği ziftleme işleriyle uğraşıp diğer işleri yoluna koymaya çalışıyordu. (İbn Cerir Et-Taberi , 2018, s. 197). Geminin levhalarını yontarken kavmin ileri gelenleri “Ey Nuh peygamberlik makamından sonra marangozluğa mı başladın?” diye soruyorlardı. Kendi aralarında şu deliye bakın hiçbir yerde su yokken büyük bir çaba ve gayretle gemiyi yontuyor dediler. Kur’an’da “(Nuh) gemiyi yapıyordu, kavminden bir grup da yanına gittikçe onunla eğleniyorlardı. Nuh dedi ki: Bizimle eğleniyorsanız, biz de sizinle –sizin eğlendiğiniz gibi eğleneceğiz!” (Hud 11/38). denilmektedir. Geminin levhaları, yerleri ile katların ekleme noktaları içten ve dıştan ziftle sıvandı. Ayrıca gemiye alınacak olan Hz. Âdem’in cesedine şiddetli yağmurla birlikte ulaşma ihtimali olan ani su baskını ve buharın zarar vermemesi için şimşir ağacından tabut yapılması fermanı Allah tarafından Hz. Nuh’a iletilti. Aynı şekilde mahlûkatın Nuh’un huzurunda toplanıp çifter şekilde gemiye alınması emri geldi (Mirhand, 2019, s. 61). Allah tandırı Nuh’la arasında parola yaptı (İbn Cerir Et-Taberi , 2018, s. 197). Gemi yapımı tamamlandıktan sonra tandırdan su kaynakı ve o tandır Hz. Havva’nın tandırıdır ve o Nuh’a miras kalmıştır (İmami, 2019, s. 233). Sular coşup yükselmeye başladı ve yolları kapladı (İbn Cerir Et-Taberi , 2018, s. 194). Kur’an-ı Kerim’de durum şu şekilde dile getirilir: “Nihayet emrimiz geldi ve sular coşup yükseldi. Nûh’a dedik ki: “Her türden (hayvan) birer çift ile -daha önce haklarında hüküm verilmiş olanlar dışında- aileni ve iman edenleri gemiye bindir!” Zaten onunla birlikte pek azı iman etmişti.” (Hud 11/40). “Nankörlük edilen kulumuza bir mükafat olarak (gemi), gözetimimiz altında akıp gidiyordu.” (Kamer 54/14). “Bunun üzenine onu yalanladılar biz de kendisini ve beraberinde iman edenleri gemiyle kurtuluşa erdirdik ve ayetlerimizi yalanlayanları boğuverdik; çünkü bunlar basiretleri körelmiş bir kavimdir.” (A’râf 7/64).

Gemi Cudi dağına ulaşınca ey yeryüzü suyunu yut denildi (İbn Cerir Et-Taberi , 2018, s. 199). Kur’an-ı Kerim’de: “Ey yer, yut suyunu ve ey sema açıl! denildi. Su çekildi, iş bitirildi ve gemi Cudi üzerinde durdu. O zalim kavme: ‘Defolun!’ denilmişti.” (Hud 11/44). Allah’ın gemiyi Cudi dağına indirmesinin sebebi diğer dağların böbürlenip

tufan suyunun kendilerine ulaşmayacağı şeklinde kibir göstermelerindendir. Sadece Cudi Dağı tevazu göstermiştir. Nuh'un gemisini onun tepesine indirilmiştir (Dikmen, 2021, s. 154). “Bunun üzerine biz de Nuh'u ve beraberindekileri o dolu gemiyle kurtardık.” (Şuara 26/119). Sonunda onu ve gemidekileri kurtardık, gemiyi alemlere bir ayet (ibret) kıldık (Ankebût 29/15). “Sonunda günahları yüzünden tûfanda boğuldular, ardından ateşe atıldılar, kendilerine Allah'tan başka yardımcılar da bulamadılar.” (Nuh 71/25).

Hız. Nuh'un gemisi, Allah peygamberi tarafından Allah'ın öğretisiyle yeryüzünde yapılan ilk gemidir. (İmami, 2019, s. 233). Hız. Nuh, Yahudi ve Hristiyan dinî literatürlerinde dürüst ve imanlı bir kişi olarak anlatılır. O saban, orak, balta vb. aletleri insanlara kazandırmış, insanları tövbeye çağırmıştır. Gemi yapımında kullanılacak sedir ağaçlarının yetişmesini beklemek suretiyle gemi yapımını 120 yıl erteleyerek kavmine kurtuluş için zaman kazandırmış ve insanlığın helâkını geciktirmiştir (Harman, "Nuh", 2018, s. 225). Nuh ilahi peygamberlerden olup marangoz olduğu söylenmektedir ve marangoz olan birine gemi yapma görevi verilmiştir. Nuh Âdem ve Havva'nın cenazesini gemiyle birlikte getirdi. Kâbe ise göğe yükseltildi gemi onun etrafında tavaf etti. Tufandan sonra Hız. Nuh, Hız Âdem ve Havva'nın cenazelerini Beytül-Mukaddes'e getirdi ve orada defnetti (İmami, 2019, s. 232-234). Nuh'un İdris'ten sonra gelen ilk peygamber olup marangozluk yaptığı da nakledilmektedir. Hız. Nuh'a ayrıca İslâm ve bilhassa Şii geleneğinde “Neciyyullah” (Allah'ın kurtardığı kişi) sıfatı verilmiştir (Harman, "Nuh", 2018, s. 227).

Bir dönem Havariler İsa'ya “Bize bilgi vermesi için Nuh'un gemisine şahit olan birini diriltsen” dediler. İsa onları bir toprak yığının yanına götürdü ve esasını toprağa vurdu. “Allah'ın izniyle kalk” dedi ve toprağın içindeki başındaki toprağı silkeleyerek kalktı. Bu Nuh u oğlu Ham'dı saçı ağarmıştı ve ona öldüğünde yaşlı olup olmadığı soruldu. O, İsa'ya genç öldüğünü ama dirilince kıyametin koptuğunu zannettiğinden saçının korkudan ağardığını söylemiştir. İsa ondan Nuh'un gemisi hakkında bilgi vermesini istedi. Ham, geminin uzunluğunun bin iki yüz, genişliğinin ise altı yüz arşın olduğunu ifade etti. Onun anlatımına göre; gemi üç kattı. Geminin bir katında binek hayvanları ve vahşi hayvanlar, bir katında insanlar, bir katında kuşlar vardı. İsa ona “Allah'ın izniyle eski haline dön” dedi. Adam tekrar toprak oldu (İbn Cerir Et-Taberi , 2018, s. 195).

Nuh'un üç oğlu vardı bunlardan Sam babası Nuh'a saygı gösterdiğinden hayır dua almıştır ve beyaz tenli salih insanlar onun soyundandır. Yasef ve Ham saygı göstermediğinden Kızılderililer Yafes'in, Siyahiler ise Ham'ın soyundan gelmektedir. Nuh oğulları arasında yeryüzünü taksim etmiştir. Bu yönüyle tıpkı Feridun'a benzemektedir. O da üç oğlu arasında yeryüzünü taksim etmiştir (İmami, 2019, s. 237-238).

Esrar Dede, bir beytinde “İmanın ancak vahdet denizinde kurtulacağını bu denizin Hz. Nuh'un gemisinin rakibi olduğunu” dile getirir:

Yem-i vahdetde kurtulur imân

Keştî-i Nûh bahre rakîbdır

Esrar Dede, Divan, G. 76/6

Sebzî, aşağıdaki beyitte beytinde “Varlık gemisi sonunda yokluk denizinde batacaktır. Eğer Hz. Eyyûb'un sabrını gösterirsen Hz. Nuh'un ömrünün uzunluğu gibi bir ömür elde edebilirsin” derken sonsuzluğu kazanmanın sırrının vahdet denizinde varlığın yok edilmesinden geçtiğini vurgulamaktadır:

‘Âkıbet bahr-i fenâ garkasıdur fülk-i vücûd

Sabr-ı Eyyûb idüp ger olasın ‘ömr ile Nûh

Sebzî, Divan, G. 69/4

Nâkâm, “Hz. Nûh'un temiz cismini baştanbaşa taş ile yaralamış eşkıya, Nuh'un gözünün yaşının seli sonunda tufana boğdu” diyerek, kavmi tarafından taşlanmasına ve tufanla kavminin helak edilmesini telmihte bulunmuştur:

Ser-te-ser cism-i pâkini Nûh'un

İtdi seng ile eşkıyââ mecrûh

Gark-ı tûfân eyledi âhir

‘Âlemi seyl-i eşk-i dîde-i Nûh

Nâkâm, Divan, Mukatta‘, 20/1-2

Hindî Mahmûd, “Beyân-ı Fermân-ı Sefîne ‘An Kıbeli’r-Rahmân” bölümünde gemiyi yapması için emir geldiğini ve yine Allah'ın emriyle tufanın geleceğini, bu nidayı işitip gemi yapımına başladığını ifade etmektedir. Ayrıca geminin uzunluğunun,

yüksekliğinin, eninin bilgisini verip yüz yirmi dört bin tahta kullanıldığını, her tahtaya Allah tarafından bir peygamber adının yazıldığını ve tahta yontmanın Hz. Nuh'un işi olduğu anlatılmıştır:

Hudâ'dan emr olunur Nûh gemi yap
Benüm emrüm ile deryâ ola âb

Sana tâbi'î koy sen ol gemiye
Zahîreden de kon ki anda yeye

İşitdi bu nidâyı Hak resûli
Gemiye yapmağa sığadı kolı

Bin arşun uzunı dinmiş geminün
Eni de beş yüz arşun anı bilün

Ve yüksekliği üç yüz arşun ola
Ve yüz yigirmi dört bin tahta gele

Ve her tahtada bir peygamber adı
Yazılsun eyleme iy Nûh 'inâdı

Dimiş ol denlü peygamber ne bilem
Cihânı yıl gibi yılüp yügürem

Dimiş Hak tahtayı yonmak senündür
Nebîler adını yazmak benümdür
Hindî Mahmûd, Kısas-I Enbiyâ, b. 1172/1179

İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmet-Nâmesi'nin "Fî Şehr-i Recebi'l-Ferd" bölümünde Hz. Nuh ve yanındakilerin Recep ayında gemiye girdiklerini anlatmaktadır:

Bu ayuñ evvelinde Nûh-ı devrân
Gemiye girdi dirler rûz-ı tûfân

İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmet-Nâme II, b. 8128

Gelibolulu Mustafa Âlî, bir beytinde “Bütün dünya su ile dolsa da Hz. Nûh’un gemisine suyun giremeyeceği gibi kendi cisminin de gözyaşı tufanında batmayacağını” ifade eder:

Zevrak-ı cismümi tûfân-ı sirişk itmez gark

Keşti-i Nûh’a cihân tolsa dahı su girmez

Gelibolulu Mustafa Âlî, Dîvân, G. 536/3

İsmail Hikmetî aşağıdaki beytinde “Nuh peygamberin tufan için gemiyi icat ettiğini tufan sonrası Cûdî dağına oturan gemiden çıktıktan sonra ilk pişirdiği şeyin aşure olduğunu” belirtmektedir:

Keştiyi îcâd edip tûfân için Nûh-ı nebî

Cûdi tagından çıkıp pişdi ‘aşûrâ ibtidâ

İsmail Hikmetî, Dîvân, K.6/40

Mesîhî, Nuh’un gemisinin yapımı sırasında yaşlı bir eşegin ona ağaç taşıdığı için onun sırtındaki yaraların izinin bu durumdan yadigâr kaldığını söylemektedir:

Keştî-i Nûha daği ağaç taşıyalıdan

İkalmış yağırı yerleri şırtında yâdigâr

Mesîhî, Dîvân, K. 17/11

İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmet-nâmesinde ticaret sanatını Nuh’un tasnif ettiğini, gemi yapımını onun gerçekleştirdiğini dile getirmektedir:

Ticârât san’atın Nûh itdi tasnîf

Gemi düzetmegi ol itdi mü’ellîf

İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmet-Nâme 1, b. 6114

Gelibolulu Mustafa Âlî, bir beytinde övdüğü kayığın şahlara ve emirlere yakışır tarzda güzel olduğunu ve böyle bir kayığın Nuh peygamberin gemiyi icat ettiğinden beri dünyada görülmediğini ifade ederken Hz.Nûh’un gemi mucitliğine göndermede bulunur:

Gelmedi keştiyi îcâd ideli Nûh-ı nebî

Böyle şâhâne kayık böyle emirâne kayık

Gelibolulu Mustafa Âlî, Dîvân, K. 33/14

Kâşif Es'ad Efendi ise; “Nuh peygamberin yaptığı gemi böylelikle ortaya çıkan gemicilik sanatı insanoğluna bir hüner olarak aktarılmış, insanlık bilgisizlikten kurtularak bilgi kapılarını açmıştır” ifadesinde bulunmaktadır:

Ma‘ârif oldı benî Âdem’e sefine-i Nûh

Bulur necât cehilden irür özine fûtûh

Kâşif Es'ad Efendi, Divan, G. 66/ 1

Ahmedî, aşağıdaki beyitte; kendine seslenerek kalbini hoş tutmasını tufandan insanları kurtaran Nuh peygamberin gemisine benzer şekilde sevgilinin de bir denizci gibi lütfuyla onu elem ve kederden kurtaracağını vurgulamaktadır:

Çü lutfı var hoş ol iy Ahmedî ki tufândan

Kayu yoh aña ki mellâhdur sefine-i Nûh

Ahmedî, Dîvân, G. 105/8

Karamanlı Aynî, varlıkların Hak’tan ayrılıp geldiği bu dünyanın (kavs-i nüzul= nısf-1 devr) hem tufanı hem tufanın başladığı fırını hem de kurtuluşa erdiren Nuh peygamberin gemisinin yelkeni olduğunu ifade ederken tasavvuftaki vahdet-i vücud nazariyesine göndermede bulunmaktadır:

Nısf-1 devr-i küllînün tennûrıyam Tûfânıyam

Keştî-i Nûh-1 Necîde bâdbânem ya kimem

Karamanlı Aynî, Dîvân, K. 55/41

Abdî-i Karahisârî, aşağıdaki beytinde Kur’an-ı Kerim’in Enbiyâ suresi 107. Ayetine iktibasta bulunarak “Âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Muhammed, inançsızlık çirkefini temizledi. Birçok fetih gerçekleştiren Gemicî Nuh peygamberin ruhu bundan dolayı mutlu olsa şaşılır mı?” demektedir:

N’ola şâd olsa rûh-1 pür-fûtûh-1 Nûh-1 keştîbân

Yudu çirk-âb-1 küfrü büsbütün tûfân-1 erselnâk

Abdî Karahisârî, Divan, Na‘t 4/3

Delil gösteren Hz. Nûh'un mucizelerinin yüceliği karşısında dokuz katlı gökyüzü gemisinin sandal bile olamayacağını Sünbülzâde Vehbi aşağıdaki beytinde ifade etmektedir:

Ne mümkün yanlarında ola fülk-i nûh-felek şandal

Çün anlardır mu'allâ mu'cizât-ı Nûh-ı bürhânî

Sünbülzâde Vehbî, Dîvân, K. 28/77

İzzet molla, bir beytinde “Allah Nuh'u bu gemiye gemi kaptanı eylemese tufan dalgasına ne yelken ne de geminin yelken çekilen direği dayanırdı” diyerek Allah'ın Hz. Nuh'a gemiyi yaptırdığını ve geminin kaptanı olduğunu ifade etmiştir:

Nâhudâ eylemese Nûh'u bu keştiye Hudâ

Mevc-i tûfâna ne yelken dayanırdı ne seren

İzzet molla

Nabi, “cömertliğinden ruh sermaye alıp, Nuh'un gemisi Cudi dağına yanaştı” diyerek Nuh'un gemisinin Cudi Dağına oturduğunu belirtmek istemiştir:

Cûdundan alıp bidâ-i rûh

Cûdiye yanaştı keşti-i nûh

Nabi

Gelibolulu Mustafa Âlî “Akıl denizcisi, hazine denizi, devlet gemisi (işte burada) bir gemi ne ile kullanılır? Nuh'tan daha iyi bilen yoktur.” derken devlet gemisini daha iyi yüzdürecek bir Nûh aramaktadır:

Mellâh-ı 'akl u bahr-i hazine sefine mülk

Keşti neyile kullanılır Nûh yeg bilür

Gelibolulu Mustafa Âlî, Dîvân, Kıt'a 170/2

Mostarlı Hasan Ziyâ'î, bir beytinde “Yapılan eserin her bir tahtasının Nûh'un gemisinin döşeme tahtalarıyla çağdaş olduğunu, eseri yapan marangozun da bunları Hz. Nûh zamanında yaşayan Üc İbn-i Unuk'dan aldığını” dile getirir:

Raht-ı fülk-i Nûh ile hem-'asrdur her tahtası

Cerr idüpdür anı 'Üc İbn-i 'Unukdan dülgeri

Mostarlı Hasan Ziyâ'î, Divân, K. 11/15

Sünbülzâde Vehbî, aşağıdaki beytinde yol aldıktan sonra Hz. Nuh'un gemisinin Cudi dağına geldiğini buraya oturduğunu ifade etmektedir:

Reh-i deryâ-yı cûdu etdi meftûh

Gelip Cûdî'ye indi keştî-yi Nûh

Sünbülzâde Vehbî, Dîvân, M. 2/28

Âşık Paşa, Garib-nâmesi'nde Hz. Nuh'un gemi yonttuğunu ve yüz bin insanın (tufandan) boğulduğunu anlatmaktadır:

Kimisi oldur ki ol yondı gemi

Garka virdi bunça yüz bin âdemi

Âşık Paşa, Garib-nâme, b. 282

Ahmed Yârî aşağıdaki beytinde, Hz. Nûh'un gemide neler çektiğini yüz destan olsa da anlatamaz diyerek tufan hadisesinin müşkil bir durum olmasına değinmiştir:

Sad dâsitân olursa da takrîr idemez

Çekdiklerini Hazreti Nûh'ın sefînde

Ahmed Yârî, Dîvân, G. 641/4

Sıdkı Mehmet, "Nuh'un gemisine bin gel yüzücülüğünü terk et, bu sınırsız (uçsuz) deniz içinde çok yüzücüler mağlup oldu" diyerek Nuh'un gemisi dışında bir kurtuluş olmadığı ifade etmiştir:

Süvâr ol Fûlk-i Nûha gel şînâverligiñi terk it

Bu bahr-i bî-gerân içre bozuldı çok şînâverler

Sıdkı Mehmet, Divan, G. 99/2

Ahmedî aşağıdaki beyitte sevgilinin aşkını gemiye, gözünü Nuh'a, gözyaşını tufana ve hüznünü Cudi dağına benzetmektedir:

Senüñ 'ıškuñ sefînedür gözüm Nûh

Yaşum tûfân u gussa kûh-ı cûdı

Ahmedî, Dîvân, 697/8

Hafî, aşağıdaki beyitlerde Allah'ın Hz. Nuh'a gemi verdiğini, onun gerekli şeylerden hiç bir eksiğinin bulunmadığını, onunla tufandan kurtulduklarını ve yeryüzünün yeşerip hayat bulduğunu anlatmaktadır:

Nûh Peygamber'e hem virdüñ gemi

Kim gereklüden anuñ yokdur kemi

Anuñile buldı tufandan necât

Ömr bağı yeşerüp buldı hayât

Hafî, Zâdü'l Meâd, b. 9221/9222

Üsküplü Atâ bir beytinde; “Ten gemisini, gözyaşı tufanına batıran, bir gemici güzelidir ki onun adı Nûh'tur” diyerek Hz. Nuh'un kıssasına telmih yapmaktadır:

Eşk tûfânına bu fülk-i teni garka viren

Şol gemici güzelidür ki dinür adına Nûh

Üsküplü Atâ Dîvânçesi, G. 26/2

Hindî Mahmûd, Kısas-ı Enbiyâ'da Hz. Nuh'un neccar (marangoz) olduğunu ifade etmektedir:

Dahı neccârlığı tekmiîl itmiş

Biraz taglarda da koyunı gütmiş

Hindî Mahmûd, Kısas-ı Enbiyâ, b. 1089

Tufan hadisesi çeşitli toplumların anlatılarında yer almıştır. Bu anlatılara göre insanların tanrıya itaat etmemesi ve tanrıyı rahatsız etmesi nedeniyle bizzat tanrı tarafından insanlığı cezalandırmak için gerçekleştirilmiştir.

Tıpkı Hz. Nuh kıssasında olduğu gibi tufanla ilgili anlatılarda inanan, isyan etmeyen ve yaratıcıya saygı gösterip itaat eden kişilere bizzat tanrı tarafından tufan olayı bildirilmiş, kurtarıcı şahsa kurtuluşu sağlamak için gemi yapılması emredilmiş, geminin yapımı öğretilmiş, gemiye alınması gerekenler söylenmiş ve tufan zaman bakımından çeşitli günlerde son bulmuştur. Gemi anlatılanlara göre; tufan sonrası dağa oturmuş ve kurtuluş sağlanmıştır. Ondan inenler kutlamalarda bulunmuştur.

Bu kültürlerdeki ortak motifler tufan anlatısının gerçekleştiğini ve tek bir noktadan yayılım gösterdiğini düşündürmektedir. Tufanın kahramanlarının kültürlerde hemen hemen aynı anlama gelen ya da birbirine yakın anlamda olan isimlerle adlandırdıkları görülmektedir. Bu anlatılar Kur’ân-ı Kerîm’de anlatılan Hz. Nûh kıssasıyla da birçok yönden benzemektedir.

Bu bölümde ele aldığımız beyitlerde Hz. Nuh’un kavminin Allah’a inanmaması, küfür ve isyan içinde olması, Hz. Nuh’la alay edip ona çok sıkıntı çektirmeleri sonucu tufan hadisesinin gerçekleştiği anlatılmaktadır. Ayrıca örnek beyitlerde gemi yapımının kökeninin tufan olayına rastladığı, Hz Nuh’un gemi yonttuğu anlatılmaktadır. Hz. Nuh’un gemisinin olağanüstü ebatlarda olması, gemi yapımında kullanılan ağacın uzun yıllar özenle yetiştirilmesi ve yapımının uzun yıllar sürmesi onun mitolojik bir nesne olduğunu göstermektedir. Geminin Allah tarafından korunması ve sağlamlığı onun kutsallığıyla alakalıdır. Geminin yapımı esnasında bir dev (Unuk) ve bir eşeğin ona yardım ettiği ve geminin bizzat Allah tarafından yaptırıldığı, bugüne kadar böyle bir geminin hiç yapılmadığı, gemiye ilk defa recep ayında girdikleri ve Allah’ın lütfuyla geminin korunduğu, Hz Nuh’un kaptan olduğu ve geminin Cudi dağına oturduğu belirtilmiştir.

Klasik şiir metinlerine göre; Hz Nuh tufanda yaşanan olaylar neticesinde ilk defa yeni bir icadı (gemi yapımı) gerçekleştirmiştir. O ayrıca marangozcuların piri kabul edilmiştir.

2.9. Okçuluğun ve Avcılığın Öncüsü

Ok eski kültürümüzde ve folklorumuzda yer almakla birlikte birlikte silah olarak kabul edilir ve eğitimi de büyük önem taşırdı. Okçuluk usta-çırak ilişkisi bağlamında öğretilir ve kemankeşler yetiştirilirdi. Ok atma müsabakaları gerçekleştirilirdi (Pala, 2015, s. 364). Eski Ahid’de yer alan bilgilere göre Hz. İsmâil iyi bir okçudur (Bozkurt , 2018, s. 333).

İsmâil isminin aslının İşmavil olduğu, İsmâîn olarakta görüldüğü Süryânîce olup “Allah’a itaatkâr” anlamına geldiği nakledilmekle birlikte kelimenin aslı İbrânîce Yişmâ’êl’dir ve “Tanrı işitir” mânasındadır. İbrânîce’de “işitmek, bir dilek veya isteği kabul etmek” anlamına gelen şâma fiiline bağlanmaktadır. Bu ismin Hacer’in sıkıntılarının Allah tarafından görülmesi, İbrahim (a.s.) çölde onlarla ilgili duasının işitilip kabul edilmesi ve İsmâil’in çölde çocuğun susuzluktan ağlamasının Allah

tarafından işitilmesiyle de bağlantılıdır. Tevrat'a göre; Hz. İsmâil, Hz. İbrâhim'in Hâcer'den ilk ve tek çocuğudur. Hz. İbrahim'in ilk eşi ve çocuğu olmayan Sâre, câriyesi Hâcer'i eşine vermiştir. İbrâhim seksen altı yaşında iken ilk çocuğu İsmâil doğmuş ve Onu Allah'ın kendisine vaad ettiği mirasçısı olarak görmüştür. İsmâil'in dünyaya gelişi Sare'nin kıskançlıklarına ve nihayet Hacer'le birlikte İsmail'in evden uzaklaştırılmasına sebep olmuştur. Hz. İbrahim, Hâcer ile henüz emzirmekte olduğu oğlu İsmâil'i Sâre'nin kötülüğünden korumak için Mekke'ye götürmüştür. Hz. İbrâhim, iki yaşındaki oğlu İsmâil'i ve Hâcer'i Cebrâil'in refakatinde burakla Mekke'ye götürmüş, Mescid-i Harâm'ın bulunduğu yere bırakmış, onları koruması için Allah'a dua ederek oradan ayrılmıştır (Harman, "İsmail", 2001, s. 76-78).

Hacer ve İsmail'in su ve erzakları tükendiğinde Hacer ıssız Mekke vadisinin tepeleri olan Safa ve Merve arasında koşarak su aramaya başlamıştır. İki tepe arasındaki gidiş gelişlerin sayısı yediye ulaştığında Merve tepesinde iken oğlunun ayakları dibinde Cebrail tarafından çıkarılan suyu görmüştür ve yanına gelerek burada havuz oluşturmuştur. Bu olaydan sonra Hacer ve oğlu burada yaşamaya başlamıştır. Cürhümlüler'den bir kafil e seyahat ettikleri esnada burada Mekke civarında mola vermiş ve kuşların Zemzem suyu üzerinde uçuştığını görünce burada su kaynağı olabileceğini düşünerek buraya yönelmişlerdir. Cürhümlüler buraya yerleşme kararı almış ve Hacer zemzem suyundan hak iddia etmemeleri halinde onlarla birlikte burada yaşamalarına müsaade etmiştir (Küçükaşçı, 2013, s. 242). İsmail (a.s.) Cürhümilerin çocuklarından ok atmayı öğrenmiştir. Cürhümiler Mekke'de av etiyle geçinirlerdi. Mekke dışında avlanırlardı. İsmail (a.s.) da onlarla birlikte ava çıkardı. O genç bir delikanlı olduğunda Allah ona Arap yayını verdi. Bu yay ile ok atar ve attığını vururdu. Kendisi av avlamaya, av silahı ile seğırtmeğe, sıçramaya, avları okla vurup düşürmeye, öldürmeye çok düşküdü. Peygamber Efendimiz Eslem kabilesinin ok yarışları esnasında onlara dedi ki: "Ey İsmail oğulları! Ok atınız! Sizin Atanız da, mahir bir ok atıcı idi!" buyurmuştur (Köksal, 2020, s. 193-194). Her ne kadar Hz. İsmail okçuluğu Cürhümilerden öğrenmişse de İslami kaynaklarda bu geleneğin öncüsü Hz. İsmail kabul edilmiş ve klasik edebiyata bu şekilde yansımıştır.

İsmail'in ava ve avcılığa da büyük bir ilgisi vardı, ok yontardı ve oku da iyi atardı (Mirhand, 2019, s. 148). Tekvin'den aktarıldığın göre Eski Ahid'de Hz. İsmâil'in iyi bir okçu olduğu söylenir (Bozkurt , 2018, s. 333). Bir rivayete göre çölde ok ve yay

kullanmakta ustalaşan İsmâîl'in ok ve yayıyla İshak'ın gözü önünde kuşları öldürdüğünü gören Sara, İsmâîl'i kovmak istemiştir (Ece, 2019, s. 49).

Birgün Hz. İbrahim, oğlu İsmail'i Mekke'ye ziyarette geldiğinde evin kapısında İsmail'in eşi Seyyide ile karşılaştı ve İbrahim (a.s.) İsmail'in nerede olduğunu Seyyide'ye sordu. Seyyide H.z. İsmail'in ava gittiğini söyledi (Mirhand, 2019, s. 145). Hz İbrahim Seyyide'ye “Ne yiyip ne içiyorsunuz” diye sorduğunda “Et yiyor ve su içiyoruz” dedi. Hz. İbrahim zamanında Meke etrafında sebze ve tahıllar bilinmezdi. İnsanlar av etiyle beslenirdi (Dikmen, 2021, s. 248). Hz. İbrahim Kâbe'nin inşasını haber vermek için Hz. İsmail'in yanına varmak üzereyken Hz. İsmail zemzem suyunun yakınıdaki ağaç altında oturmuş okunu yontarak bakımını yapıyordu (Dikmen, 2021, s. 243).

Hindî Mahmûd'un Kısas-ı Enbiyâ'sının “Rivâyet-i İbn 'Abbâs radiyallâhu Te'âlâ 'anhümâ bölümünde İsmail Peygamberin avcı olduğunu ifade etmektedir:

Dir İsmâ'îl peygamberi avcı

Olup İshak çoban dir koyuncı

Kısas-ı Enbiyâ, Hindî Mahmûd b. 800

Gelibolulu Âli aşağıdaki beytinde; Hz. İsmâîl'in avcılığına göndermede bulunur:

Gönül tığn kayırmaz nâvek-i müjgâna incinmez

San İsmâ'îl'dür ey kaşı yâ kurbâna incinmez

Gelibolulu Mustafa Ali, Divan, G. 555/1

Klasik Türk şiirinde Hz. İsmail'in avcılık ve okçuluğuna gönderme bulunmaktadır.

2.10. Atıcılık ve Ata Biniciliğin Öncüsü (Atın Evcilleştirilmesi)

Eski çağlarda atı ehlîleştirmek ve ata binmek gibi durumların ilk olarak hangi topluluk tarafından gerçekleştirildiği bilinmemektedir. Bu mesele çeşitli milletler arasında âdeta bir rekabet konusu hâline gelmiştir (Kafesoğlu , 1991, s. 26).

Yıldırım'a göre (2008) atı ilk evcilleştiren Hint-Avrupa halkları olup at İranlılar tarafından Babil ve Mısır topraklarına götürülmüştür (s. 295). Türk anayurdunda M.Ö. 3 binli yıllarda yaşamış Afenesyevo ve Andronovo kültürlerine yönelik yapılan kazılarda mezar içlerinde at iskeletlerine rastlanmıştır. Bu atların ağızlarında demir

gem izleri bulunmuş ve buna dayanarak atların Türkler tarafından ehlileştirildiği fikri ortaya konmuştur (Ögel , 2014, s. 66). Kafesoğlu, kültür tarihçilerinin aşağıdaki ifadelerine yer vermiştir:

W. Koppers, atın ehlileştirilmesini “atlı-çoban” kültürün sahibi olan ilk Türkler’e atfetmek gerektiğini ve insanlık tarihinde elde edilen bu başarının diğer kavimlerin gelişmesinde de çok önemli sonuçlar doğurduğunu, büyük devlet olabilmek için gerekli şartların bu sayede belirdiğini ifade etmektedir. Öte yandan F. Flor da atın Türkler’in ataları tarafından insanlık hizmetine sokulduğunu belirtmiş, tanınmış Viyanalı din ve kültür tarihçilerinden W. Schmidt ise Orta Asya’da oturan ve çok eski bir zamanda avcılık hayatından hayvanları ehlileştirmeye geçen ve ata ilk binen kavmin Türkler olduğunu kabul etmiştir. Yine Türkler’in anayurt bölgesi olan Asya bozkırlarını, yeryüzünde mevcut on iki kültür merkezinden biri kabul eden etnolog-tarihçi O. Menghin, bozkırlı halkın biri kemik kültürü, diğeri besicilik olmak üzere iki safhayı aştıktan sonra üçüncü merhalede at yetiştirme kültürü ile en yüksek seviyeye ulaştığını söylemiştir. Aynı zamanda muharip kimseler olduğunu keşfederek “savaşçı-çoban” dediği bu halkın dünyaya medeniyet yayan ocaklardan birinin sahibi bulunduğunu, bundan dolayı da dünya tarihinde çok önemli bir yer tuttuğunu ifade etmiştir (Kafesoğlu, "At", 1991, s. 27).

Atın evcilleştirilmesini edebiyata İslami kaynaklarda yansıyan yönüyle ele aldığımızda ise; Hz. İsmail, okçulukta olduğu gibi ata binme konusunda da oldukça hünerydi. Yabani atları yakalayıp onları evcilleştiren ilk insandı. Ondan önce vahşi hayvanlara binilmezdi. Yüce Allah ona denizden yüz at çıkarıp verdi o atlar geceleri istediği gibi yayıldı ve İsmail’in kapısına geldi. O ve oğulları tüm atlara binmiştir. Peygamber (a.s.) “At edininiz! Onu, miras olarak alınız ve miras olarak bırakınız! Çünkü bu size, Babanız İsmail’in mirasıdır.” buyurmuştur (Köksal, 2020, s. 193-194).

İsmail (a.s.) Mekke’de büyüyüp yetişti. Olgunluk mertebesine gelip buluş çağına ulaştı. Okçuluğu ve biniciliği çok iyiydi (Mirhand, 2019, s. 144). Hz. İsmail ok atıcılıkta olduğu gibi ata binicilikte de mâhirdi. Yabani atları yakalayıp ehlileştirdi (Harman, "İsmail", 2001, s. 80).

İsmail Hikmet, aşağıdaki beytinde at biniciliği âdetini ilk başlatanın Hz. İsmâil olduğuna vurgu yapmaktadır:

Râkib-i esb-i mu‘allim lîk kemân-keşlik demen

Dest-i İsmâ‘îl’den aldık resm-i hâzâ ibtidâ

İsmail Hikmet Divanı K. 6/43

İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmet-Nâmesi’nde “Allah yolunda kurban edilen İsmâil peygamberin Arapların babası olarak Arap dilini düzenlediğini yine atı ilk ehilleştirenin de o olduğu haberinin dilden dile aktarıldığını” ifade etmektedir:

Zebîyu'llâh İsma'îl iy hür

‘Arab dilin düzetdi bû'l-'Arab'dur

Haberdür söylenür dâyim lisânda

O bindi evvelâ ata cihânda

İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmet-Nâme I, b. 6119/6120

Klasik Türk şiiri metinlerinde; Hz. İsmail’in ilk defa ata binen kişi olduğu, atı ilk defa onun ehilleştirdiği ve biniciliğin ilk defa ondan öğrenildiği konusu işlenmiştir.

2.11. Saatçilerin Öncüsü

Sözlükte saat “kısa zaman, an; gece ile gündüzün oluşturduğu yirmi dört zaman diliminden her biri” anlamlarına gelmektedir. Sâat kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de kırk sekiz yerde geçmektedir (Topaloğlu, 2008, s. 322).

Mezopotamya’da ve eski Mısır’da dünyanın kendi etrafındaki bir dönüşünü tamamladığı süre bir gün olarak tanımlanmaktadır. Gündüz ve gece on iki eşit saate bölünürdü. Herodotos Grekler’in güneş saatini ve günün on ikiye bölünmesini Bâbil’den öğrendiklerini söyler. Helenistik dönemde (m.ö. 330-30) günümüzde olduğu gibi gün yirmi dört eşit saate bölünmeye başlandı (Bir & Kaçar, 2008, s. 322). Saati zindanda iken bir mucize olarak ilk defa icat eden Hz. Yusuf olmuştur ve saatçilerin piri sayılmıştır. Yusuf isminin ebced hesabı 156’dır ve saatin yirmi dört saatte 156 defa vurması da bu sebeptir. (Onay, 2019, s. 352).

Hz. Yusuf ve Züleyha kıssasına göre aşkına karşılık bulamayan Züleyha Yusuf’u zindana attırdı. Çünkü Yusuf’un pes edip aşkına karşılık verip kendisine boyun eğmesini istiyordu. Hapishanede çok büyük bir sıkıntı içinde olmayan Yusuf günlerini Allah’a ibadet etmekle geçiriyor ve Allah’ın hikmetini insanlara öğretiyordu. Hapishane hayatı içinde tek sıkıntı duyduğu konu namaz vakitlerini belirlemekte zorluk çekmesiydi. Zindanın karanlık olmasından dolayı gece ve gündüzü ayırt edebilmek mümkün değildi. Yüce Allah ona namaz vakitlerini tam olarak tespit

edebilmek için saat yapmayı öğretti. Hz. Yusuf ilk saat yapan kişi oldu ve saat Mısır'dan dünyaya yayıldı. Hz. Yusuf saatçilerin piri kabul edilmiştir. (Dikmen, 2021, s. 317)

Ahmet Müsellem Efendi Divanı'nın "Nazmlar" bölümünde birinci beyitte "saatin Hz. Yusuf'un bir mucizesi olduğunu gece ve gündüzün birbirlerine eklemlenerek devretmesinden işit" der. İkinci beyitte ise Hz. Yusuf'un isminin ebced sayısına göre karşılığını hatırlatmış ve "Yusuf isminin sayısı yüz, elli ve altı olunca saate bak çok geçmeden o bu hesap üzerine çalar" diyerek İsmi'nin ebcediyle saatin yirmi dört saatte 156 defa vurmasına değinilmiş, saati icat etme bakımından Hz. Yusuf işaret edilmiştir:

Sâ'atün mu'cize-i Hazret-i Yûsuf idigin

Zamm-ı âhâdla devrinden işit leyl ü nehâr

İsm-i Yûsuf sad u pencâh u şeş oldukda şümâr

Sâ'ate bak nice geçmez o hesâb üzre çalar

Ahmet Müsellem Efendi, Divan, Nazm 4/1-2

Diyarbakırlı Ahmedî'nin, Yûsuf u Züleyhâ adlı mesnevisinin "Der-Beyân-ı Tasnîf-i Sâ'at" başlıklı bölümünde "Ya ahi (dost, sevgili) dinle sana bir sorum var şimdi haber ver bana ne vakittir. O, ya gözümün nuru bilmiş ol bu kuşluk vaktidir onu bilmiş ol dedi. Bildi vakti çünkü onda o temiz kişide, mucizeler göründü. Vakti saati nefes ile bulur, kuyu içinde o namazını kılar. Allah gör ne sanat verdi, gece ve gündüzün cismine hizmet eder. Her taraf bir saat hizmet eder, biri işler diğeri rahat eder. Her ikisi on iki saat döner, gece ve gündüz kendine hizmet eder. Gece ve gündüz bu yirmi dört saat Hazreti Yusuf'tan oldu mucize. Ondan önce kimse bilmezdi bunu, hemen gece ve gündüzü geçirirlerdi" diyerek saati Hz. Yusuf'un icat ettiğini anlatmış ve peygamber mucizesine gönderme yapmıştır. Saatçilerin pirinin Yûsuf peygamber olduğunu ve zamanı tasnîf etme ilminin ona öğretildiği olay örgüsü şeklinde aşağıda verilmiştir:

Yâ ahî dinle sü'âlüm var sana

Ne vakitdür şimdi vir haber bana

Ol didi yâ nûr-ı 'aynım bilmiş ol

Bu duhâ vaktidür anı bilmiş ol

Bildi vakti anda çün ol pâk zât
Zâhir itdi enfi ile mu‘cizât

Sâ‘at-i vakti nefes ile bulur
Çâh içinde ol namâzını kılur

Gör ne san‘at virdi enfe Kirdigâr
Hizmet ider cismine leyl ü nehâr

Her taraf bir sâ‘at ider hizmeti
Biri işler biri eyler râhatı

Her birisi on iki sâ‘at medâr
Hizmet ider kendine leyl ü nehâr

Gice gündüz bu yigirmi dört sâ‘at
Hazret-i Yûsuf‘dan oldu mu‘cizât

Andan evvel kimse bilmezdi bunı
Giçirürlerdi hemân gice günü

Diyarbakırlı Ahmedî, Yûsuf u Züleyhâ, b. 354/362

Yukarıda ele aldığımız beyitlerde Hz. Yusuf‘un saatçilerin piri olarak kabul edildiği ve onun saatleri tasnif etmesinin mucize olarak verildiğinden bahsedilmektedir. Yine klasik Türk şiiri metinlerinde Hz. Yusuf‘tan önce gece ve gündüzün ayrımının kimse tarafından yapılmadığı ifade edilmiştir.

2.12. Kâğıdın Öncüsü

Arapça‘da kırtâs, Farsça‘da kâğız veya kâğâz, Türkçe‘de kâğıd olarak ifade edilen bu kelime üzerine yazı yazmak için kullanılan bir araçtır (Yazır M. B., 1974, s. 187). Yazı malzemesi olarak kullanılan ilk araç, tabletlerdir. Tabletlerin yanında taş, tahta, kurşun, kalay, tunç, pirinç, fildişi ve kemik levhaların yazı için kullanıldığı bilinmektedir. Bunlara yazı yazmanın zorluğunun yanında bunları taşımak zahmetli olduğundan dolayı yeni arayışlar başlamış ve Mısırlılar M.Ö. 4 bin‘de Nil kenarında yetişen papirüs bitkisinden kâğıda benzeyen bir yazı malzemesi icat etmeyi

başarmışlardır. Herodotos'ta M.Ö. 5. yy.'da yaşamış ve yazı için deri kullanıldığını ifade etmiştir (Ersoy, 2001, s. 163).

Kâğıdı ilk defa Yusuf peygamber yapmıştır. Onun kâğıtlarla dolu bir odasının bulunduğu rivayet edilmektedir. Yusuf peygambere kadar insanlar deri ve kemik üzerine yazı yazmışlardır (Nişancızâde Mehmed bin Ahmed, 1987, s. 179).

İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmet-Nâmesi'nde Hz. Yusuf'un en önce yeryüzünde kâğıdı yazmak için tomar haline getirdiğinden bahsetmektedir:

Cihânda yazmag-içün kâğıd u hem

Dürüpdür didiler Yûsuf mukaddem

İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmet-Nâme I, b. 6121

Hz. Yusuf klasik Türk şiirene ilk defa kâğıdı icad eden olarak yansımıştır.

2.13. Demirciliğin ve Zırhcılığın Öncüsü

Zırh savaş esnasında düşmanın darbe ve atışlarına karşı kişinin hayati bölgelerinin ve vücudunun zarar görmesini engelleyen önemli bir savunma aracı olup demirle ilişkilidir. Bunun yanında göbeklik, dizçek, kolçak, miğfer, kalkan gibi silahlar da zırhla birlikte gelişim göstermiştir. Zırhların örme, pullu ve plaka zırh şeklinde üç tasarımı mevcuttur. Bunların tasarımı, kullanımı coğrafya, iklim, âdet ve geleneklerle, sahip olunan demirle yakından ilgiliydi. Nitekim İran'ın kuzey ve doğu bölgelerinde plaka zırh, daha sıcak iklime sahip orta ve güney bölgelerinde ise örme zırh yaygındı. Zırh demir çağının son dönemlerinde ortaya çıkmış olup ilk zırhı yapan ve ilk zırh ustası kabul edilen kişi Hz. Davud'tur (Usta, 2013, s. 391).

Hz. Davud; İsrailoğullarına Zebur ya da Mezamir adıyla bilinen kutsal kitapla gönderilen peygamberdir. İbranice'de “sevilen, en çok sevilen kişi, göz bebeği” anlamlarına gelen Davud ismi Kitâb-ı Mukaddes'te Dâvid veya Dâvâd şeklinde geçtiği ve sadece Hz. Dâvûd'a ad olarak verildiği görülmüştür (Yıldırım, 2008, s. 233-234).

Hz. Davud'tan Kur'an-ı Kerim'de on dört defa bahsedilmektedir ve sesinin güzelliği ile meşhurdur. Kutsal Kitap olan Zebur'u okurken herkes susup onu dinlemiş hatta o kadar tesirliymiş ki onu dinleyenlerden ruhunu teslim edenler olurmuş. Gürlüğü ifade eden Davudi ses nitelemesi buradan gelmekte olup aynı zamanda onun şair ve musikişinas olduğu söylenmektedir. (Pala, 2015, s. 108)

İsrailoğulları'nın tarihinde peygamberlik ve hükümdarlık ilk olarak Hz. Davud'un şahsında bir araya gelmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de, Hz Davud'un Calut'u öldürmesinden sonra Nebi'ye hem hikmet hem de hükümdarlık verildiği bildirilir (Harman, "Davud", 1994, s. 22). "Böylece Allah'ın izniyle onları bozguna uğrattılar ve Davud, Calut'u öldürdü. Allah kendisine mülk ve hikmet verdi ve ona dilediği şeyleri öğretti. Allah'ın İnsanları birbiriyle önlemesi olmasaydı yeryüzü mutlaka bozulup gitmişti. Fakat Allah'ın akıl sahibi varlıklara bir lütfu vardır." (Bakara 2/251). İsrâil toprağını işgal eden Filistin ordusu ile İsrail ordusu arasındaki savaşta Davud'un öldürdüğü zorlu savaşçı Golyat'ın (Câlût) üzerinde pullu zırh bulunduğu, baldırlarına tunç zırhlar giydiği kaynaklarda kaydedilmektedir (Usta, 2013, s. 392).

Hükümet Talut'tan sonra Hz. Davud'a kaldı. Ama o kendi alın teriyle yaşamını sürdüren bir padişah'tı. Allah-u Teâlâ demiri onun emrine bıraktı. O kalkan yaparak geçimini sağladı. Vaktini; rızkını kazanmak, ibadet etmek ve siyaset ile uğraşmakla geçiren Hz. Davud çok güzel sesliydi. Hz. Davud Zebur'u okuduğunda çöldeki hayvanlar ve gökteki kuşlar sema eder, insanlara yakın olur elle tutulabilirlerdi. Sular durur, rüzgâr sakinleşirdi. Davut'un bu özelliği Yunan mitolojisindeki Apollon'u hatırlatmaktadır. Apollon şarkı söylediği zaman hayvanlar ve kuşlar heyecanlanırdı (İmami, 2019, s. 296).

Ku'rân, Allah'ın İsrailoğulları'nı savaşın şiddetinden ve zorluğundan korumak için Hz. Davud'a madeni giyim olan zırh yapmayı öğrettiğinden demiri yumuşatmak suretiyle ustaca işlenmiş geniş zırhlar yapmasını emrettiğinden bahsetmektedir (Harman, "Davud", s. 22). Hz. Davud'a Allah tarafından verilen nimetler çeşitli ayetlerde şöyle geçer: "Şanın hakkı için, biz Davud'a bir nimet verdik: 'Ey dağlar ve ey kuşlar! Çınlayın ve onunla beraber tesbih edin' dedik ve ona demiri yumuşattık: 'Bol bol zırhlar yap ve iyi biçime sok!' diye! Siz de ey Ümmet-i Muhammed iyi işler yapın, çünkü ben her yapacağınızı gözetiyorum." (Sebe' 34/10.11). "Allah yarattığı şeylerden sizin için gölgeler yaptı ve sizin için dağlardan siperler yaptı, hem sizi sıcaktan koruyacak elbiseler, hem de harbde koruyacak elbiseler (zırhlar) yaptı. Siz samimi Müslüman olasınız diye üzerinizde olan nimetini tamamlamaktadır." (Nahl 16/81). "Bir de ona, sizi harbte korusun diye zırh yapma sanatını öğretmiştik, şimdi şükcrünü eda ediyor musunuz?" (Enbiyâ 21/80).

Bir rivayete göre Hz. Davud'un demiri işleyip meslek edinmesi şu şekilde gerçekleşmiştir: Hz. Davud peygamber çok ibadet edip çok ağlayan biriydi. Zayıflara, fakirlere, yetimlere karşı çok şefkatliydi. Hükümdar olduktan sonra tebdil-i kıyafet ederek halkın arasına karıştırdı. Şehri ve pazarı dolaşarak kendisinin ve devletin icraatı hakkında halkın düşüncelerini, halkın ondan razı olup olmadığını sorardı. Bir keresinde insan suretine girmiş bir melek görüldü ve Hz. Davud ona kendi durumunu sordu. Melek ise ona "Eğer bir özelliği olmasa Dâvûd insanların en iyisidir" dedi. Davud Nebi "o nedir?" diye sordu. Melek bu özellik "onun beytûlmalden (devlet hazinesi) yemeği adet edinmesi ve geçimini oradan sağlamasıdır." diye cevap verdi. Hz. Davud geçimini devlet hazinesinden karşıladığının yanlış olduğunu anlayıp bu uyarıdan ders çıkardı ve Allah'a yalvararak geçimini temin edecek bir meslek öğretmesini, bir kazanç yolu ihsan etmesini, yiyeceğini ve geçimini oradan sağlamasını istedi. Bunun üzerine kendisine zırh yapma sanatı öğretilmiştir (Mirhand, 2019, s. 355). Kur'an-ı Kerim'in Hadid Suresi'nde "Andolsun ki biz peygamberlerimizi apaçık delillerle gönderdik ve insanların adaleti yerine getirmeleri için beraberlerinde kitabı ve mizanı(ölçüyü) indirdik. Bir de demiri indirdik ki onda büyük bir kuvvet ve insanlar için faydalar vardır. Bu Allah'ın dinine ve peygamberlerine görmeden yardım edenleri belirlemesi içindir. Şüphesiz Allah güçlüdür daima üstündür" (Hadid 57/25) denilmiştir. Hz Davud güçlü bir ordu oluşturdu, Kudüs'u baş şehir haline getirdi İsrailoğulları yerleşik hayata geçti. O'nun geçim kaynağı zırh imalatıydı. (Başoğlu, 2020, s. 170-171). Ebû Hüreyre'den nakledilen bir hadise göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Dâvûd'a kıraat kolaylaştırılmıştır. O bineğinin hazırlanmasını emreder ve daha bineği hazırlanmadan Zebûr'u okurdu; ayrıca yalnız kendi el emeğini yedi." "Rivayete göre zırh yapıp giyen ilk kişi odur. Hz. Peygamber bir hadisinde, "İnsanın yediği şeylerin en güzeli kendi emeğiyle kazandığıdır. Allah'ın nebîsi Dâvûd kendi elinin emeğinden başkasını yemezdi" demiştir." (Harman, "Davud", 1994, s. 22).

Nakledildiğine göre; Davud (a.s.) beytû'l-maldan yemezdi. Hak Teâlâ Hazretleri, onun eline demiri hamur gibi yapma mucizesi verdi ve ona demirden gömlek (zırh) yapmasını öğretti. Günde bir gömlek yapıp onu altı bin akçeye satardı. İki bin akçesini kendine ve ailesine nafaka ayırır, dört binini Beni İsrail'in fakirlerine sadaka verirdi (Yazıcıoğlu Ahmed Bican, 1983, s. 160). Başlıca mucizesi demiri elinde bal mumu

gibi yumuşatması, sesinin lahuti olmasıdır. Davud demirci idi; kılıç ve zırh yapardı (Onay, 2019, s. 130).

Müfessirlere göre Hz. Davud demiri şekle sokmak için kızdırmaya, döğmeye, örse, çekice, balyoza ihtiyaç duymadan elinde hamur gibi şekle sokardı. Hz. Davud demircilerin piridir Kur'an bunu açıkça ifade etmektedir. Bu sanatını insan kanının akıtılmasını önlemek için zırh yapımında kullanmıştır. O taarruzu simgeleyen kılıç yapımı yerine müdafayı gerektiren zırhı yapmıştır (Aydemir, 2014, s. 154).

Dikmen'e (2021) göre bir mucize olarak demir onun emrine verilmiş ve demiri eliyle hamur gibi yumuşatıp çeşitli şekiller vermiştir. Zırhlar, kılıçlar, savaş aletleri yapmış bunu sanat olarak icra etmeye başlamış ve bunları satarak geçimini sağlamıştır. Bundan sonra hazineden tek kuruş almamıştır. Demir madenini eritme işi Hz Davud'tan önce de yapılmaktadır. Demire istediğı şekli verme, zırh elbise yapacak kadar ince sanatları tatbik etme işi ilk kez Davud peygamberle başlamıştır. Diğeri insanlar bu mucizenin benzerlerini demiri eriterek sanayide kullanmak suretiyle yapmışlardır. Bu sebeple demirciler Hz. Davud'u kendilerine pir edinmişlerdir (s. 456). “şanım hakkı için, Davud'a ve Süleyman'a bir ilim verdik, ikisi de: 'Hamd o Allah'a ki, bizi mü'min kullarından birçoğundan üstün kıldı!' dediler.” (Neml 27/15).

Hz. Davud zırh yaptığı günlerin birinde Lokman hekim Davud peygamberin yanına gelmişti ve Hz. Lokman böyle bir şeyi daha önce hiç görmemişti. O hayret içinde kaldı. Meraklandı fakat kendisine sormadı. Davud peygamber işini bitirip yaptığı şeyi sırtına giydikten sonra bu savaş için güzel bir zırh gömlek oldu deyince Hz. Lokman ne olduğunu anladı (Dikmen, 2021, s. 459).

Hz. Davud'un elinde demiri ateşe sokmaksızın, çekiçe vurmaksızın mum, hamur ve çamur gibi yapardı. Zırh yapma sanatı yüce Allah'ın onun için seçtiğı bir sanattı. Zırh gömlek yapanların ilki olduğu gibi onu giyenlerin de ilki oldu. Ondan önce zırh levha halinde yapılır ve kullanılırdı (Köksal, 2020, s. 187-188).

Bazı ilim sahiplerine göre Hz. Davud, dünyayı elde etmek ve mal kazanmak için zırh yapmıyordu. Çünkü nebiler bu sıfattan münezzehtir. Hatta o mucize onun mucizelerindendi. Çünkü demir onun iki elinde mum gibi yumuşuyordu. Çekice örse ve başka şeylere ihtiyaç duymadan zırh yapmakla meşgul oluyordu. Onun gayesi ihtiyaçlarını onunla karşılamaktı (Mirhand, 2019, s. 355).

Melik-i muhtar Hz. Davud’a öyle bir zincir vermiştir ki onun bir ucu halkın samanyolu yıldızı dedikleri hacılar yolu yıldızına diğer ucu ise Hz. Nebinin tapınağına, insanların elinin ulaşabileceği yere kadar uzanıyordu. O zincir demir darbesiyle ve ateş ışığıyla görülebiliyordu. Gökte bir olay meydana geldiği zaman o zincir harekete geçer ondan çıkan ses Davud’un kulağına gelir işin aslını haber verirdi. Her dert sahibi elini ona değdirince o kişi acıdan ve dertten şifa bulurdu (Mirhand, 2019, s. 355). Davud’un yukarıdan asılan bu zinciri insanlar arasında adaleti sağladığı ve zincire el uzattıklarında haklı olanın eline düştüğü, haksız taraftan uzak durduğu söylenir (Yıldırım, 2008, s. 235).

Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde (1935) Mescidi Sahratullah’tan bahsederken üçüncü sütunların arasındaki demir kafes inşa edilmiş ki bu iş harikulade ahenger işi Hazreti Davud işidir. Bu demir kafeslerin dört kapısı bulunup onlar da demirdendir (s. 471). diyerek Hz Davud’un sanatını anlatmaktadır.

Hz. Davud’ın demircilerin piri olması sebebiyle bu yönüne ait birçok unsur klasik Türk şiirine yansımıştır. Klasik Türk şiirinden alınan aşağıdaki beyitler bu hususa ışık tutacaktır:

Hikmetî, aşağıdaki beytinde; şarap kadehi, suret, şekil ve köşklerin mucidinin Cemşîd olduğunu parlak zırh ile süngüyü ilk defa kullananın da Hz. Davud olduğunu ifade etmektedir:

Câm-ı mey o reng ü eyvân mûcidi Cemşîd olup

Yapdı Dâvud nîze vü zırh-ı mücellâ ibtidâ

İsmail Hikmetî, Dîvân, K.6/45

İbrahim İbn-i Bâlî aşağıdaki beytinde; bu dünyada demircilere belli ölçülerde zırh yapımını teknik olarak Hz. Davud’un öğrettiğini dile getirmektedir:

Hadîd ehline ‘âlemde mu’ayyen

Zire düzmege Dâvud iyledi fen

İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmet-Nâme I, b. 6122.

Şûhî, bir beytinde; “Gönlü demir gibi katı olan goncayı bülbülün nağmeleri yumuşattı. (Anlaşılan o ki) bahçenin inleyen bülbülü, Hz. Davud’un nağmelerine mübtela oldu.” diyerek Hz. Davud’un demirciliğine ve sesinin güzelliğine telmihte bulunmaktadır:

Gonce-i âhen-dili nerm itdi bûlbûl Şûhiyâ

Dâvud elhâna düşdi ‘andelîb-i zâr-ı bâğ

Şûhî Bengîzâde, Dîvân, G. 119/5

Hâmî bir beytinde Hz. Davud’un demiri hamur gibi yumuşatmasına göndermede bulunarak “Şeref sahiplerinin emri çelik miğferden daha çetin olsa da Hz.Davud’un pençesi gibi elinde hamura dönüşür” der:

Emr-i mifzal beyza-i fûlâddan sa‘b olsa da

Kabzasında pençe-i Dâvûdveş olur hamîr

Diyarbakırlı Hâmî, Divan, K. 1/16

Bâkî, “Hazret-i Davud’un elinde demir mum gibi oldu. Keskin kılıcı göklere ışık saçsa buna şaşılır mı?” ifadesiyle onun demiri mum gibi yumuşatma mucizesine işaret etmektedir:

Elinde Hazret-i Dâvûdun âhendür ki mûm oldu

Ziyâ-bahş olsa âfâka n’ola şemşîr-i bürrânı

Bâkî, Dîvân, K. 5/10

Lârendeli Hamdî, aşağıdaki beytinde “Hz. Davud’un sesinin doğrusu her an demiri mum gibi erittiğini taşı da inlettiğini” dile getirmektedir:

Sadâsı hakkî Dâvûdun ki her ân

Demüri mûm iderdi taşı nâlân

Lârendeli Hamdî, Leylâ ve Mecnûn, b. 152

Aşağıdaki beyitte Ahmedî, Hz. Süleyman’ın Davud’un devleti gibi bir devlete erişemediğini hem de sac zırhını ördüğü gibi zırh öremediğini ifade etmiştir:

İremedi vasl-ı devletine Süleymân

Öremedi bir zırh saç bigi Dâvud

Ahmedî, Divan, G. 129/4

Gelibolulu Mustafa Âlî, övdüğü zatın sesinin aşk evini ısıtması, demiri de tıpkı Hz. Davud’un yumuşattığı gibi yumuşması temennisindedir:

Nagmesi kim ışk evini germ ide

Âheni Dâvûd gibi nerm ide

Gelibolulu Mustafa Âlî, Riyâzü's-sâlikîn, b. 2280

Âşık Paşa Garib-Nâmesi'nde Davud'a bu kez o saf (halis) nur (bilgi)nin geldiğini ve onun için demirin elinde mum olduğunu belirtmiştir:

Dâvûd'a geldi bu kez ol mahz-ı nûr

Mum anunçun oldu elinde demür

Âşık Paşa, Garib-Nâme b. 7330

Ahmed-i Rıdvan Davud (a.s) için demiri zırh etmenin kolaylaştırıldığını aşağıdaki beytinde anlatmaktadır:

Savt-ı nev-rûz ile 'uşşâkı muhayyer eyleyüp

Âheni dır' itmeği Dâvûd'a âsân eyledün

Ahmed-i Rıdvan, Divan, K. 12/38

Edirneli Nazmî, aşağıdaki beyitte; "Çünkü Şah Süleyman Davud'un zırhını giydi. Sonuçta zırh o hanı kendi canı gibi korudu." diyerek Hz. Davud'un zırh yapıcılığını hatırlatmıştır:

Geydi çün Şâh Süleymân zırh-ı Dâvudı

Sakladı cânı gibi mâ-hasal ol hânı zırh

Edirneli Nazmî, Dîvân, G. 5950/3

Şair Mu'îdî ise bir beytinde, ilkbahar mevsiminin tövbe ordusunu bozguna uğratabilmek için suyun Davud peygamberin zırhını andıran bir zırh giyip, söğüt ağacının ise hançer çektiğini dile getirmiştir:

Devr-i güldür münhezim kılmaga tevbe leşkerin

Giydi Dâvûdî zirihler âb u hançer çekdi bid

Kalkandelenli Mu'îdî, Dîvân, G. 59/3

Bâkî aşağıdaki beytinde; övdüğü şahsın elindeki parlak ve ışık saçan kılıcın sanki Hazret-i Davud'un elinde mûm gibi yumuşayan demir olduğunu belirtirken onun demiri yumuşatma mucizesini telmih eder:

Şemşîr-i tâbnâk u ziyâ-bahşî gûyiyâ

Âhendür oldı Hazret-i Dâvûd elinde mûm

Bâkî, Dîvân, G. 326/3

Karamanlı Aynî, Hz. Davud'un demiri elinde yumuşatma ilmini Hz. Muhammed'in kapısının toprağından aldığını vurgulamaktadır. Bu tılsımlı ilim Hz. Muhammed sayesinde ona verilmiştir:

Dâvûd elinde âhen nerm olduğu budur kim

Hâk-i deründen aldı ol kimiyâ Muhammed

Karamanlı Aynî, Dîvân, K. 5/22

Aşağıdaki beyitte ise şair; Allah'ın (c.c.) Hz. Davud'u ateşin zahmetinden kurtararak ona demiri elinde mum gibi yumuşak etme mucizesi bahsettiğini vurgulamaktadır:

Dahı Dâvûda itdün âheni mûm

Ana nâr zahmetin itdün selâmet

Hüseyin Bin Mehmed, Dîvân-ı Firâk-ı Esîrî, K. 2/24

Şair, aşağıdaki beyitte “Onu Hz. Davud'u üstün tutarak övmek soğuk demiri dövmek gibidir” der:

Ana tercîh ile Dâvud ögmek

Tut ki soğuk demür oldı dögmek

Mostarlı Hasan Ziyâ'î, Şeyh-i San'ân Mesnevisi b. 91

Lâmiî Çelebi aşağıdaki beyitte; “Açılan sancaklar ya Abbasilerindir ya da hazırlanan zırhlar Hz. Davud'un yaptığı zırhlardır” diyerek ordunun sancak ve zırhlarını Abbasi sancaklarıyla Hz. Davud'un zırhlarına benzetmektedir:

Ya ‘Abbasî ‘alemlerdür çözülmüş

Ya Dâvûdî zırhlardur düzülmüş

Lâmiî Çelebi, Ferhâd ile Şîrîn, b. 3128

Divan şairlerinden Feyzi ve Münîrî, aşağıdaki beyitlerde Hazret-i Davud'un elinde demirin mum gibi yumuşama mucizesine göndermede bulunur:

Kalbûni mûm eyle yeter sana dahı ey Münîr

Hazret-i Dâvûd elinde âhen oldıyısıa mûm

Münîrî, Dîvân, G. 202/6

Feyzî gibi ser-keş nola nerm olsa elünde

Dâvûd-sıfat mum ola destünde bir âhen

Feyzî, Divan, G. 776/5

Aşağıdaki beyitlerde Âşık Paşa, Davud'un sahra (alan) çevresini demirden korkuluk ve yine demirden birbirine çok sıkı geçmiş şekilde düğüm dolu bir duvar (zırh) ördüğünü ifade etmiştir. Tüm bunları Hz. Davud, Allah'ın ona verdiği demiri mum gibi yumuşatma mucizesiyle gerçekleştirmektedir:

Dâvûd'ı gör kim demürden n'eylemiş

Sahrayı çevre tarabzon eylemiş

Bir divâr dartmış demürden pür girih

Birbirine berk inüpdür çün zirih

....

Bir demürdendür ki direm iy 'aceb

Dâvûd'a mûm eylemişdi ol Çalab

Âşık Paşa Garib-Nâme b. 5763/5764/..5767

Şair, aşağıdaki beyitte "Çelik başlık yapmada güçlükle karşılaşılırsa övülen şahsın Hz. Davud'un pençesine benzer tarzda elindeki demiri hamur gibi şekillendireceğini" belirtir:

Umûr olursa su'ûbetle beyza-i fûlâd

Misâl-i pençe-i Dâvûd olur elinde hamir

Diyarbakırlı Hâmî, Divan. K. 3/46

Karamanlı Nizâmî, bir beytinde sevgilinin saçının Hz. Davud'un imal ettiği zırhlar gibi tescilli ve anber kokulu saçının da Abbâsî sancakları gibi siyah olduğunu vurgulamaktadır:

Müseccel saçı Dâvûdî zırıhdur

Mu'anber zülfi 'Abbâsî' alemdür

Karamanlı Nizâmî, Dîvân, G. 12/5

Gelibolulu Âlî, âşığın âh ateşinin tıpkı Hz. Davud'un demiri yumuşatması gibi sevgilinin demir gibi sert gönlünü ısıtıp yumuşatmasını beklemektedir:

Âteş-i âh ile dilin germ ide

Âheni Dâvud gibi nerm ide

Gelibolulu Mustafa Âlî, Riyâzü's-sâlikîn, b. 1260

Ahmed-i Rıdvan, aşağıdaki beytinde sevgilinin süzgün bakışının keskin kılıçtan örülü saçlarının ise; Hz. Davud'un yaptığı zırhtan üstün olduğunu vurgulamaktadır:

Ne vardur gamze bigi seyf-i kâtı'

Zırh düzdi ne zülfi bigi Dâvûd

Ahmed-i Rıdvan, Divan, G. 148/4

Mesîhî bir beytinde; "Akarsu bazen Hz. Davud'un yaptığı zırhlara benzer zırhlar örünür bazen de yiğit gökyüzü gümüş renkli kısa mızraklar ortaya çıkarır" derken tabiatta karşılaştığı görüntülere benzetmelerde bulunmaktadır:

Gâh Dâvûdî zırhlar örünüp âb-ı revân

Geh gümüşden harbeler peydâ ider çarh-ı dilîr

Mesîhî, Dîvân, K. 11/3

İsmail Hikmetî, aşağıdaki beytinde Hz. Davud'un demiri yumuşattığından bahsetmektedir:

Âhen-i Dâvud'da nerm edip Süleymân tahtını

Ber-hevâ seyrân için maksûr eden senden meded

İsmail Hikmetî, Dîvân, K. 119/7

Gelibolulu Mustafa Âlî, bir beytinde; “Gökyüzünün çok kıvılcımlı ahının dumanından yapılma bir gömlek giydiği bunun da Hz. Davud’un imal ettiği zırhlara benzer bir zırh giyen Rûyinten’in zırhına benzediğini” ifade etmektedir:

Çerh dūd-ı pür-şerârumdan ki pirâhen giyer

Sanki Dâvîdi zırhdur anı Rûyinten giyer

Gelibolulu Mustafa Âlî, Dîvân, G. 487/1

Şeyh Gâlib, aşağıdaki beyitte “Zorluğunda korunmanın sevinci görünür, inci denizi ise onda Hz. Davud’un zırhı gibidir” der:

Be’sinde safâ-yı hıfz meşhûd

Mevc-i güher anda zırh-ı Dâvûd

Şeyh Gâlib, Hüsn ü Aşk, b. 1476

Ahmedî, O Süleyman’ın saçındaki düğüm, tamamı Davud’un imal ettiği zırh gibi olmuştu diyerek sevgilinin saçını Hz. Süleyman’a, saçın örgülerini de Hz. Davud’un zırhlarına benzetmiştir:

Ol Süleymânî saçındaki girih

Olmış-ıdı cümle Dâvûdî-zirih

Ahmedî, İskender-Nâme, b. 5453

Azmizâde Hâletî, güneşin sıcaklığı mum gibi demiri yumuşatıp, kendi zamanında Hz. Davud’un mucizesini gösterdiğine vurgu yapmaktadır:

Nerm idüp şem‘-sıfat âheni tâb-ı hurşîd

Gösterür mu‘cize-i Hazret-i Dâvûd’ı zamân

Azmizâde Hâletî, Dîvân, K. 14/8

Karamanlı Aynî, bir beytinde Hz. Davud’un sırrına erdiğinden dolayı demiri elinde mum gibi yumuşattığını belirtmiştir:

Sırr-ı Dâvûd olmuşam âhen yedümde mûm olur

Hem Süleymân hâtemîne olan benânem ya kimem

Karamanlı Aynî, Dîvân, K. 55/48

Aşağıdaki beyitte Gelibolulu Mustafa Âlî, “Dumanlı ateşten aşığın göğsünden (sevgiliden atılan okların) ucundaki sivri demirleri çıkarmasını” ve “Sevgiliden de Hz. Davud gibi demirden mum yakmasını” talep eder:

Çıkarsın sineden peykânların dūd

Demirden şem‘ yak mânend-i Dâvūd

Gelibolulu Mustafa Âlî, Dîvân, G. 162/1

Hümâmî bir beytinde; “Meğer Davud’u derdi ısıtmıştı ki ah ettiğinde demiri yumuşatırdı” diyerek onun mucizesine değinmiştir:

Meger itmişdi derdi Dâvudı germ

K’iderdi âh idicek âheni nerm

Hümâmî, Sî-Nâme, b. 213

Aşağıdaki beytinde Nâkâm; “Ayrılık gecesinde ateş saçan ahımı görenler onu Hz. Davud’un ateş saçan ocağı örneğine benzetir” diyerek Hz. Davud’un demirciliğine göndermede bulunmaktadır:

İden rü’yet şeb-i hicründe âh-ı âteş-efşânım

Sanur kim fi’l-mesel âteş-feşândur kûre-i Dâvūd

Nâkâm, Divan, K. 129/5

Ahmed Yârî, aşağıdaki beytinde Hz. Davud’u demiri elinde mum gibi eritmesi, kılıcı (kabzası), kuvvet sahibi ve güçlü oluşu vesilesiyle ele almıştır:

Yâ Rab be-tâb-ı kabza-i Dâvūd-ı zûr-mend

Saht âheni iderdi elinde hamîr-sâ

Ahmed Yârî, Dîvân, K. 2/41

Nev’î-zâde Atâyî, “sevgilinin çelik gönlünü bana yumuşak eylese, şüphesiz ben Davud’un mucizesi derdim” ifadesini kullanarak sevgilinin gönlünün katılığını, demirin sertliğine ve onun katı gönlünün yumuşamasını da Hz. Davud’un demiri yumuşatma mucizesine benzetmiştir:

Dil-berün nerm eylese bana dil-i pûlâdını

Şübhesiz ben mu‘ciz-i Dâvûd dirdüm bâdeye 213.

Nev’î-zâde Atâyî, Dîvân, G. 213/3

Behiştî Ahmed, İskender-nâmesi’nde Davud’un nakış dolu zırhının cihan şahı Cemşid’e geçip ondan da yadigâr kaldığını dile getirmiştir:

Zirih Davudi cevşen-i pür-nigar

Cihan şahı Cemşidden yadigâr

Behiştî Ahmed, İskender-nâme, b. 2677

Aşağıdaki beyitlerde Gelibolulu Mustafa Âlî, ince demir işiyle uğraşan çilingirlerin sanatında usta olduğunu ve nalburların da sıcak ateşle demiri yumuşatma konusunda Hz. Davud (a.s.) gibi olduğunu dile getirmiştir:

Sonra geldi kamu çilingirler

Her biri sanatında mâhirler

Na‘lburlar iderdi âteşi germ

Dahi Dâvûd gibi âheni nerm

Gelibolulu Mustafa Âlî, Câmi‘u’l-Buhûr Der-Mecâlis-i Sûr, b. 1308/1310

Ahmedî, aşağıdaki beyitte sevgiliye “Süleymansın ama saçının örgüsü gibi bir zırhı Hz. Davud dahi örememiştir” hitabında bulunmaktadır:

Süleymânsın velî Dâvûd dahı

Saçun bigi zirih örmedi hergiz

Ahmedî, Divan, G. 286/4

Ahmedî, sevgilinin bakışını hançer ya da miğfer okuna benzetmiştir. Saçının sıklığını ise Davud’un birbirine geçmiş şekilde örgü zırhına veya anberden yapılmış güzel kokulu kemende benzetmiştir:

Gamze midür ol ya hancer mi ya-hûd tîr-i hadeng

Saç mı ol yâ dır‘-ı Dâvûdî veyâ ‘anber-kemend

Ahmedî, Divan, G. 120/3

Aşağıdaki beyitte Yârî, Hz. Davud’un sert olan demiri elinde hamur gibi yumuşattığından söz etmektedir:

Yâ Rab be-tâb-ı kabza-i Dâvûd-ı zûr-mend

Saht âheni iderdi elinde hâmir-sa

Yârî, Divan, K. 2/41

Yine bir başka beytinde Yârî, “Davud’un tutuşunun kuvveti aşktır, vücudunun kuvveti mumu demir eder” diyerek onun demiri mum gibi yumuşatmasının yanında mumu da demir gibi sertleştirdiğini ifade etmektedir:

‘Aşkdur zûr-ı kabza-i Dâvud

Mûmı âhen ider kuvâ-yı vücûd

Yârî, Divan, M. 4/30

Hindî Mahmûd, Hz. Davud’un zırhının meşhur olduğundan bahsetmektedir:

Ki meşhûr Dâvûd’ı zirih bilürsin

Süleymân-ı Nebî’yi işidürsin

Hindî Mahmûd, Kısas-ı Enbiyâ, b. 803

Aşağıdaki beyitte Hz. Davud’un devlet hazinesinden yememeye tevbe ettiğinden dolayı zırh işlediği, Allah’ın Hz. Davud’a zırh işlemeyi öğrettik dediği ve Allah’ın emrine uymayanın ahmak olduğu ifade edilmektedir:

Zırh işlerdi Dâvûd tevbe itmiş

Süleymân diñlegil ki neler itmiş

Dâvûd’a zırh öğretdik dimiş Hakk

Di Hakk’un emrünü dutmayan ahmak

Hindî Mahmûd, Kısas-ı Enbiyâ, b. 6047/6048

Muhibbi, sevgili için “Sevgili ne zaman saçlarını dağıtıp bozsa o beyaz tenliye bakanlar sanki onun Davud’un yaptığı zırhlardan birini giydiğini düşünürler” der:

San geyer ol sīm-ten üstine dāvūdī zirih

Her kaçan eyler perīṣān tagıdur gīsūları

Muhibbi, Divanı, G. 3476/4

Yukarıda alıntıladığımız beyit örneklerinden anlaşıldığı üzere Hz. Davud’un örme zırh yapma mucizesi klasik şiire çok daha fazla yansımıştır. Burada yaşanan coğrafyanın zırh yapımında etkisi görülmektedir. Hz. Davud’un mızrak, süngü imal etmesi ve zırh örmesi, çok kudretli olup Allah tarafından bir lütuf olarak değerlendirilen demiri elinde mum gibi eritip şekil vermesi, beyitlerde konu olarak işlenmiştir. Hz. Davud, yine klasik Türk şiiri metinlerinde demircilerin piri olarak ele alınmaktadır. Konuyla ilgili beyitlerin objeksiyon veya objektivasyon olarak şairlerce kullanıldığı gözlemlenmektedir. Özellikle benzetmeler çerçevesinde sevgilinin saçının Hz. Davud’un zırhıyla irtibatlandırıldığı klasik şiir metinlerinde görülmektedir. Kuran’ı Kerim’de de belirtildiği üzere savaşlarda insan bedeninin zarar görmemesi için savunma aracı olarak zırh örmüştür. Beşeri bir insanın herhangi bir aleti kullanmadan demire şekil vermesi ve bu işin Allah tarafından bizzat bahşedilmesi Hz. Davud’a verilen bir mucizedir. Bu bakımdan o kutsal bir şahsiyettir.

2.14. Zenbirciliğin Öncüsü

Doğada yetişen bazı bitkilerin saplarının, dal ya da yapraklarının ince şeritler haline getirildikten sonra bu şeritlerden çeşitli biçimlerde örme işlemi yapılmasına bitkisel örücülük; bunların örülerek kulplu torba veya sepet şekline getirilmiş haline ise zenbil denilmektedir (Sökmen & Balkanal , 2021, s. 1). Kaynaklarda zenbirciliği ilk olarak Hz. Süleyman’ın yaptığı ifade edilmektedir.

Hz. Süleyman, Davud peygamberin oğludur on iki yaşında babasının yerine tahta geçmiştir. Hem padişah hem peygamberdir ve geçimini devlet hazinesinden değil zembil örerek sağlamıştır (Pala, 2015, s. 411).

İmami’ye göre (2019) Allah tarafından Hz. Süleyman’a yerin ve göğün tüm nimetlerinin verilmesine rağmen o el emeği ile geçimini sağlıyordu. Meybedi’den aktarıldığına göre her gün sepet örerek onu iki tablet karşılığında verir ve mescitteki dervişlerle paylaşarak “fakir, fakirle oturur” diye söylerdi. O bir zaman şeytanı kendi emri altına almak istediğini Allah’a ilettilti. Allah, onun bu isteğini kabul etmese de ısrarları dolayısıyla istediğini yerine getirdi ve o şeytanı hapsedti. Şeytanı hapsedtiği

gün sepetlerini pazara götürdü ve hiç sepet alan olmadı. O gün pazarda kimse alışveriş yapmamış ve herkes ibadete yönelmişti. Süleyman hiç kazanç elde edemedi. Ertesi gün de manzara aynıydı ve Süleyman Allah’a bu durumu anlattı ve Allah’tan şu ilginç cevabı aldı. “Ey Süleyman! Pazarı canlandıran şeyin elini ayağını bağladığını, insanların muamele etme yollarını kestiğini ve bunun da maslahat olmadığını biliyor muydun? Süleyman şeytanı serbest bıraktı (s. 299-300). Süleyman bazı zamanlarını sepet örmekle geçirirdi ve o yolla geçimini sağlardı (Mirhand, 2019, s. 371). Hz. Süleyman hurma yaprağından zenbil örüp satardı ve elinin emeği ile geçinirdi (Köksal, 2020, s. 208).

Hz. Süleyman zenbilcilerin piri olması sebebiyle klasik Türk şiirine aşağıda örneklerini verdiğimiz beyitlerle yansımaktadır:

Yunus Emre aşağıdaki beyitte “Süleyman zenbil örüp keni emeğini yerdi, onunla buldular onlar mutluluğu (hayrı)” ifadesinde bulunmaktadır:

Süleyman zenbil ördü kendi emeğin yerdi

Onun ile buldular onlar berhudarlığı

Yunus emre, CCVIII/1609

Gülşehri, aşağıdaki beyitte Süleyman’ın padişah olmasına rağmen zenbil örmeyi tercih ettiğini anlatmaktadır:

Olmış-iken şunça ulu şehriyâr

Zenbil örmegini kıldı ihtiyâr

Gülşehri, Mantıku’t-Tayr, b. 1454

Gülşehri, Hz. Süleyman’ın korkudan zenbil ördüğünü aşağıdaki beytinde vurgulamaktadır:

Ben ki bu mâlı direrem gün uzun

Korkudan zenbil örerem dün ü gün

Gülşehri, Mantıku’t-Tayr, 1457/1459

Beyitlere göre Hz. Süleyman padişah olmasına rağmen geçimini kendi mesleğiyle sağlamıştır.

2.15. Hamamcıların Öncüsü

Arapça’da “ısıtmak; sıcak olmak” anlamındaki hamm (hamem) kökünden türeyen hamam (hammâm) kelimesinin sözlük anlamı “ısıtan yer” demek olup “yıkama yeri” mânasında kullanılmaktadır. Farsça karşılığı germâbedir. Hamam, suyun ısıtılması suretiyle insanların yıkanması için yapılmış bir tesistir. (Eyice, 1997, s. 402). Aşağıdaki beyitlerde hamamcılarının öncüsünün Hz. Süleyman ve Cemşid olarak ifade edildiği görülmektedir.

Bu durumun sebebi: Rivayetlere göre İran hükümdarı ile Hz. Süleyman arasında çeşitli yönlerden benzerlikler bulunmaktadır. Bu nedenle anlatıları birbirine karıştırılmaktadır. Cemşid’e özgü taht ve kadeh Süleyman ile ilişkilendirilirken; Süleyman peygamberin yüzüğü, karıncalar, devler ve rüzgârla ilişkileri Cemşid ile ilişkilendirilmiştir. Cem ve Süleyman’ın yüzüğü aynı özelliklere sahiptir. Süleyman ve Cemşid’in yaşadığı dönemde adalet, barış ve huzur ön plandadır. Her ikisi de nevrüz günü tahta çıkmış olup cinlerle bağlantılıdır (Yıldırım, 2008, s. 647-648).

İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmet-Nâmesin’de Tarih ehlinin anlattığına göre dünyada hamam cinlerin eseridir. Bir cin Hz. Süleyman’a bir vakit gelip “Ya nebiyullah izin izin verirsen ben sana bir kasr bina edeyim ki onda dört bölüm icad edeyim ” diyerek binayı icat etmiş ve bu yapıya hamam adını vermiştir. Bazı tarihçiler ise onu Cemşid’in bina ettiğini söylemişlerdir:

Tevârih ehli böyle kıldı i’lâm
Ki cinnî vaz’ıdur dünyâda hammâm

Süleymân’a dimiş bir vakt cinnî
Virürsen yâ nebîyu’llâh izni

Sana bir kasr bünyâd ideyüm ben
Ki dört fasl anda îcâd ideyüm ben

Buyurdı dîvânı bünyâd kıldı
Meger kim ana hammâm ad kıldı

Dahî ba’z müverrih söylemişdür

K'anı Cemşîd bünyâd eylemişdür

İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmet-Nâme I, b. 2926/2930.

İbrahim İbn-i Bâlî, aşağıdaki beyitte hamamı ilk önce bina edenin Hz. Süleman olduğunu sabunu onun yaptığını anlatmaktadır:

Süleymân yapıdı hamâmı mukaddem

Süleymân-ıdı sâbûnı düzen hem

İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmet-Nâme I, b. 6124

Hindî Mahmûd, Kısas-ı Enbiyâ'nın "Ve Mine'l-Cinni Men Ya'Melü Beyne Yedeyhi" adlı bölümünde Hz. Süleyman'ın dilediğini hazır ettiğini, dünyada eserler verdiğini, bu eserlerden birinin hamam, diğerinin değirmen olduğunu, kireç, demir pişirdiğini ve işten kaçmaları dolayısıyla nice devî bağladığını anlatmaktadır:

Süleymân diledügin hâzır eyler

Cihânda çâr eser kor gör ki n'eyler

Biri hammâm degirmendür birisi

Kirec pişmek demür pişmek ikisi

Niçe yüz dîvleri dir bağlamışdı

Olar işden kaçardı anlamışdı

Hindî Mahmûd, Kısas-ı Enbiyâ, b. 6144/6146.

Ahmedî, İskender-Namesi'nin "Pâdişâhi-i Cemşid" bölümünde hamamı Cemşid'in telif eylediğini türlü türlü sanatı tasnif ettiğini anlatmaktadır:

Ol durur Hammâmı te'lîf eyleyen

Dürlü dürlü pîşe tasnîf eyleyen

Ahmedî, İskender-Name, b. 5163

İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmet-Nâmesi'nin "Fî Devlet-i Cemşid" bölümünde hamamı telif ettiğini, yıldız ilmini tasnif ettiğini anlatmaktadır:

Bu 'ilm-i necm ol tasnîf idüpdür

Dahî hammâmı ol te'lîf idüpdür

İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmet-Nâme II, b. 8856

Hz. Süleyman hamamı cinlerin aracılığıyla yapmıştır. Ele aldığımız beyitlere göre o devlere, cinlere, rüzgara ve hayvanlara hükmeden peygamber ve padişaktır. Cemşid'in de Süleyman gibi benzer özellikler taşıdığı görülmekte ve hamamı yaptırmasına dair beyitler yer almaktadır. Hz. Süleyman ve Cemşid oloğanüstü özellikler göstermesi bakımından kutsaldır şahsiyetlerdir.

2.16. Hekimciliğin Öncüsü

Hekim kelimesi Arapça kökenli bir kelime olup ve h-k-m kökünden, “devenin dizginlerini tutmak, taşkınlığına mani olmak veya men etmek, atı gemlemek” anlamına gelmektedir. Kısaca engel olmak, men etmek anlamındadır. Hekim kelimesinin Osmanlıca karşılığında sözlük doğrudan “hakîm” kelimesine yönlendirmektedir. Hakîm kelimesine hikmetle muttasıf olan, mevcudadın hakikatine vâkıf olan, hikmet mütehassısı, ilm-i hikmette mütebahhir ve mütehassıs olan, iş ve emirleri hikmetli ve yanlışsız olan, Tabib ve doktor şeklinde bir anlam atfedildiği görülmektedir. Tüm bu anlamlar ve kelimenin etimolojik kökenleri bir araya getirildiğinde, hekimlik mesleğinin özde yanlış bilgiye, cehalete ve hastalığa mani olan, sağlığı koruyan, hikmet sahibi kimselerin işi olduğu anlaşılabılır. İslam dünyasında hastaneler, üzerine yaptığı çalışmada hekimlik mesleğinden bahsederken “hekimlik sanatı” ifadesini kullanmayı tercih etmiştir. Bu kullanımla, hekimliğin yalnız eğitimle tesis edilen profesyonel bir meslek olmaktan öte, sanatkârlarca icra edilen, estetik ve letafet taşıyan bir sanat dalı olduğu anlamını ihtiva etmektedir (Akkaş & Erdem, 2017, s. 48).

Rivayete göre; bir gün meleklerden bir topluluk Lokman'ın evine geldi ve ona selam verdi. Lokman onları duymasına rağmen yüzlerini göremiyordu. Onlar “Biz senin yaratanın melekleriyiz. Seni doğrulukla halk arasında hükmetmen ve yeryüzüne halifelik yapman için geldik” dediler. Lokman “Allah'ın emrine itaat etmekten başka çarem yoktur eğer beni kendi irademe bırakırsa afiyet yolunu seçerim” diyip yönetim mesleğinin zor olduğunu ifade etti. İşini hakkıyla yapamamaktan dolayı vebale girmekten çekindi. Melekler Allah'a Lokman'ın güzel düşüncelerini bildirdi. Allah, onun kalbindeki hikmet kapılarını açtı. Devrinin en bilge kişisi oldu. Kendisine ledün ilmi verildi (Mirhand, 2019, s. 393).

Lokman diğerk özellikleri yanında hekimliğin atası olarak da tanınmış, onun bütün bitkilerin özünü bildiği söylenmiş ve kendisinden dertlere şifa olacak reçeteler ve formüller nakledilmiştir. Lokman'a nisbet edilen meseller çeşitli adlarla bir araya getirilmiştir. Bu adlar; Bel'am, Ahikar ve Ezop gibi tarihî şahsiyetlerle karşılaştırılmıştır. Lokman'ın Câhiliye şiirinde efsaneleştirilmiş, özellikle onunkilerle Ezop'un (Aesop) sözleri arasında ilişki kurulmuştur (Harman, "Lokman", 2003, s. 206).

Kuran'da Lokman adıyla yer alan surede Lokman hekim nitelemesiyle anılır (Yıldırım, 2008, s. 490). "Andolsun ki vaktiyle Lokmân'a şu hikmeti vermiştik: Allah'a şükret, O'na şükreden kendi iyiliği için şükretmiş olur; nankörlük eden de bilmelidir ki Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, O her türlü övgüye lâyıktır." (Lokman 31/12) buyurulmuştur. O hekimliğin piri ve sembolü olarak bilinir (Pala, 2015, s. 290).

Klasik Türk Şiirinde tıp ilmini ortaya çıkaranın Hz. Lokman olmasıyla ilgili tespit edilen beyitlerin yanında bu ilmin İran padişahı Hüşeng olduğu yönünde beyitlere de rastlanılmıştır.

Ahmedî, İskender-nâmesi'nin "Pâdişâhî-yi Hûşeng" adlı bölümünde "Halka çiftçilik usulünü o öğretti, hem tıp ilmi ondan meydana çıktı, her gıdanın ne türden olduğunu bildi, hem her faydasını (özellik), devasını anladı" ifadesinde bulunmuştur:

Halka ol öğretti resm-i kişt-kâr

İlm-i tıbb hem andan oldu âşikâr

Bildi nedür her gıdâ keyfiyyetin

Anladı hem her devâ hâsiyyetin

Ahmedî, İskender-nâme, b. 5099/5100

İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmet-Nâmesi'nin "Fî Devlet-i Hûşenk Şâh" bölümünde "kitabet onun tasnifidir derler, hem hikmet dolu tıp ilmi ondan kaldı" ifadesinde bulunmuştur:

Anun tasnîfdür dirler kitâbet

Hem andan kaldı 'ilm-i tıbb-ı hikmet

İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmet-Nâme II, b. 8848

Vahyî, aşağıdaki beyitte “Ya Resûla’llâh ihsanına Lokman’ın hikmetini tercih edersem ne olur yanlışın illetinin çaresi zordur ve küçüktüçüdür” ifadesinde bulunarak Hz. Lokman’ın hikmeti tercih etme hadisesine değinilmiştir:

N’ola tercîh idersem hikmet-i Lokmâna ihsânun

Devâ-yı ‘illet-i sehv ü zeledür yâ Resûla’llâh

Vahyî, Dîvân, K.15/4

Gelibolulu Mustafa Âlî, Tuhfetü’l-Uşşâk’ta “O hastaya ne gam ne sızlanma kıldı ki hastanın yanında doktoru Lokman olduğunda” ifadesinde bulunmuştur:

Ne gam ol hasteye kıldı efgân

Ola yanında tabîbi Lokmân

Gelibolulu Mustafa Âlî, Tuhfetü’l-Uşşâk, b. 600

Aşağıdaki beyitte Şair Mu’înî, “İlahi (derman) senden olmasa kim derde derman olur ki, ona Lokman’ın macunu (da) dâhil hepsi çok öldürücü zehir olur” diyerek Hz. Lokman’a hikmetin Allah tarafından verildiği anlatmaktadır:

Îlâhî senden olmasa kimün kim derde dermânı

Ana kattâl-i zehr olur kamu ma’cûn-ı Lokmânî

Mu’înî, Mesnevî-i Murâdiyye, b. 235

Nev’î-zâde Atâyî, “Lokman’ın hali ile peygamberin tıp ilmi bu sözüme sağlam kanıt oldu” ifadesinde bulunmuştur:

Oldı bu kavlime burhân-ı kavî

Hâl-i Lokmân ile tıbb-i nebevi

Sohbetü’l-Ebkâr, Nev’î-zâde Atâyî b. 748

Nigârî “Cihanın doktorlarının sultanı Hazreti Lokman, Hızır ruhluların Mesih nefesleri abı hayat (ölümsüzlük suyu) çeşmesidir” demektedir:

Sultân-ı etibbâ-yı cihân Hazret-i Lokmân

Enfâs-ı Mesîh nefs-i Hızır Çeşme-i hayvân

Nigârî, Dîvân, Terci Bent 7/4

Ümmî Sinân, “Açık ve gizli binlerce derdin deva kaynağını gaybın ilmiyle hikmetin olgunluğuna (erişen) Hz. Lokman’da gör” diyerek onun şifasına değinmiştir:

Zâhir ü bâtın hezârân derdine ‘ayn-i devâ

‘İlm-i gayb-ıla kemâl-i hikmeti Lokmânda gör

Ümmî Sinân, Dîvân, G. 35/4

Aşağıdaki beytinde ise; “Hastalıkların can evinin devası, kapısının anahtarıyım; sorarsan bil ki benim pir ve üstadım Hz. Lokman’dır” ifadesinde bulunmuştur:

Kalb-i emrâzın devâsı bâbının miftâhıyam

Pîr ü üstâdım sorarsan bil ki Lokmândur benüm

Ümmî Sinân, Dîvân, G. 103/6

Mehmed Sıdkî, “Hastalık ve dertlerden koruyan mutlak hekim, cismime sıhhat veren Lokman’ı andım ağladım” demektedir:

‘İllet ü ekdârdan hâfız Hakîm-i mutlakı

Cismime sıhhat viren Lokmânı andım ağladım

Mehmed Sıdkî, Dîvân, G. 156/3

Hz. Lokman klasik Türk şiirinde tabip, hastalıklara deva bulan, şifa veren, hikmet sahibi olan bir kişi olarak ifade edilmiştir. O Allah’a karşı yanlış (haksızlık) yapmaktan ve küçük düşmekten korkmuş Allah’ın hikmetini tercih etmiş ve tıp ilminin öncüsü doktor olmuştur. Klasik Türk şiirine tıp ilmini bulması yönüyle yansıyan bir diğer şahsiyet İran’ın ünlü hükümdarı Huşengdir. Huşeng her gıdanın özelliğini bilmektedir.

3. VARLIKLARIN ORTAYA ÇIKIŞI

3.1. İlk İnsanlar

Yeryüzünde ilk insanların nasıl ve ne zaman ortaya çıktığı merak konusu olmuştur. Farklı kültürlerin ilk insanla ilgili köken anlatılarına yer verdiğimiz bu bölümde İslam inancında ilk insanlar olarak kabul edilen ve İslamın kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'de de adı geçen Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın yaratılışının kökeni bu bölümde ele alınacaktır.

3.1.1 Hz. Âdem

İbranice bir kelime olan âdem sözlükte topraktan veya kırmızı anlamına gelmektedir. İnsanlığın atası ve ilk peygamberdir (Yıldırım, 2008, s. 46). Sumer dilindeki babam anlamındaki adamu, Âsur-Bâbil dilindeki yapılmış, meydana getirilmiş, çocuk, genç anlamındaki adamu, Sâbiî dilindeki kul anlamındaki adam kelimesinden ileri geldiği ifade edilmiştir (Bolay, 1988, s. 358).

İran efsanesindeki ilk insanlar olan Mişye ve Mişyane topraktan yaratılmıştır. Giyumers'in nutfesi toprağa düşüp 40 yıl sonra kuzukulağı bitkisi şeklinde birbirine bağlı, benzer şekilde ve aynı boyda filizlenir, insan şeklini alır. Ruh bedenlerine girer. Tanrı Ahuramazda onlara insanların tohumu ve dünyanın atası olduğunu söyler güzel işler yapmaları doğrusunda emir verir (İmami, 2019, s. 216).

Yunan mitolojisine göre hayvan ve bitkileri yaratıp çeşitli yerlere dağıtıyorlardı. Prometheus Titanları mağlup eden ve çeşitli cezalar veren Zeus'tan nefret ediyordu. Titanların eski gücüne kavuşamayacağını anlayan Prometheus soyunun intikamını alacak plan kurdu ve insanı yaratmaya karar verdi. Killi topraktan insanı yarattı işlevi çok olsun diye dört kol dört ayak ve iki başlı şeklinde yarattı. Athena onlara kelebek ruhu biçiminde ruh üflüyordu. Bu ruh çamurdan heykelleri canlandırıyor. Prometheus bunu güç olarak görüyor ve insanlar da Zeus'a karşı böbürleniyordu. Buna dayanamayan Zeus, yıldırımla onları ikiye böldü ve insan; iki bacak, iki kol ve bir başla hayatına devam etti (Şanlı, 2019, s. 193).

Babil yaratılış mitinde alt ve üst tanrılar vardır. Alt tanrılar çok çalıştırılmaktan dolayı isyan eder. Bu isyan işlerin aksamasına neden olur ve buna çare aranır. Bilgelik tanrısı Ea insanı yaratmayı teklif eder bu fikir diğer tanrılar tarafından kabul edilir. Ea'nın oğlu Marduk alt tanrı olup kendini feda eder. Marduk kendi kanını ilk insanın yaratılışı

için feda etmiştir. Marduk kanını kile karıştırıp insanı yaratır. (Yonar, 2015, s. 59). “Kanımı pıhtılastıracağım, kemik yapacağım ondan. İnsanı ayağa kaldıracacağım, gerçekten bir insan olacak. İnsanı yapacağım, yeryüzünde yasayacak.” (Eliade M. , 2002, s. 59).

Sümer mitine bakıldığında ise; Tanrıça Nammu, insanı top bir balçıktan yaratmıştır (Yonar, 2015, s. 60). Bir anlatıya göre Sümer mitolojisinde Âdem ile özdeşleştirilen Tanrı Enki’dir. Onun nasıl ve neden yaratıldığı bilinmemektedir. Bu metinde Havva’ya karşılık gelen kişi Ninti’dir. Ninti, Enki’nin hasta olan kaburgasını iyileştirmek için Ninhursag tarafından yaratılan ve şifa veren tanrıçadır. Nin, kelimesi hanım; ti kelimesi ise kaburga veya hayat anlamına gelmektedir. Ninti “kaburganın hanımı/hayatın hanımı” olarak ifade edilmektedir. İbranice’de bu kelime ise Havva olarak karşımıza çıkmaktadır (Daştan, 2014, s. 66).

Türk mitolojisinde ise; Altay mitolosindeki Demiurg, Yakutlardaki Yüryüng Ayı Toyon Ülgen’ne karşılık gelmektedir. Dünya yaratıldıktan sonra Yüryüng Ayı Toyon insanı yarattı. İnsanların heykelini yaptı ve yanına bir bekçi tayin ederek taş bir eve bıraktı. Bunun sebebi kötü ruhların heykeli ele geçirmesini önlemektir. Bekçi kötü ruhun soğuktan korunmak için deri verme vaadine aldandı kötü ruhu içeri bıraktı. Yüryüng Ayı Toyon bu olay karşısında bekçiye köpeğe, insanların içini de çöle çevirdi (Bayat, 2020, s. 101).

Kuran’ı Kerim’de “Hani rabbın meleklere demişti ki: “Ben şekillenebilir özlü balçıktan, (şekil verilip) kurutulmuş çamurdan bir insan yaratacağım” (Hicr 15/28) buyurulmaktadır. Allah Âdem’i yaratmak için Cebrail’i farklı topraklardan almak üzere yeryüzüne gönderdi ve yeryüzü insanın isyana düşeceğinden endişe duyarak toprak vermedi. Sonrasında Mikail ve İsrail’i gönderdi onlar da yeryüzünden toprak alamadılar. Son olarak Azrail gitti ve yeryüzünün her yerinden ve her renk topraktan alarak bir avuç karışım hazırladı ve Mekke ile Taif arasına saçtı. Bu nedenle hem can verme hem ölümü gerçekleştirme Azrail’e verildi. Toprak uzun yıllar Mekke Taif arasında kaldı ve üzerine yağmurlar yağdırıldı. Allah onu yoğurdu, kurumaya bıraktı ve ona ruh verdi (Mirhand, 2019, s. 26-27). Allah Hz. Âdem’in çamurunu mayalayıp kırk gün bekletti ve ona nazar etti (İbn Cerir Et-Taberi , 2018, s. 116). Andolsun biz insanı şekillenebilir özlü balçıktan, (şekil verilip) kurutulmuş çamurdan yarattık (Hicr 15/26). Âdem’in yaratılış esnasından başlayarak her aşamada kırk yıl bekletildiği,

onun cuma günü yaratıldığı, cennete konulduğu ve cuma günü cennetten çıkarıldığı anlatılmaktadır (Yıldırım, 2008, s. 48). Sizi (özel) bir çamurdan yaratan, sonra ölüm zamanını (ecel) takdir eden ancak O'dur. O'nun katında bir ecel daha vardır. Siz hâlâ şüphe ediyorsunuz (En'âm 6/2) Şimdi o inkârcılardan şu sorunun cevabını iste: Kendilerini yaratmak mı daha zor, yoksa başka yarattıklarımızı mı? Biz onları yapışkan bir çamurdan yarattık (Sâffât 37/11).

İmami'ye göre (2019) yaratılış şu şekilde gerçekleşmiştir. Allah insanı yaratmak için Cebail'den kırk arşın Mekke toprağı istemiştir. İnsan kafasının yaratılışı için özel olan Kâbe toprağından, kalan uzuvları için ise; Mekke'nin her çeşit toprağından almasını istemiştir. Bu topraklar için su gerekiyordu. Allah, toprak çamur olana kadar kırk gün hüznün yağmurunu bir saat ise mutluluk yağmurunu toprağıın üzerine yağdırdı. Allah yarattığı her şeyi ol (kun) kelimesiyle yaratmıştır. O insanı sırasıyla kendi eliyle yaratmıştır. İnsanlara ilahi ruh üflenmiştir. İnsanların çeşitli niteliklere sahip olması – zayıf, ince, beyaz, siyah vb.- toprağıının çeşitli olmasındandır. Gam yağmurları mutluluğa göre fazla yağmıştır. İnsanoğlu toprağıın oğludur ve toprağa yakınlığı bundandır. Allah Âdem'in çamurunu kırk yıl Mekke ile Taif arasında yoğurdu ve sonrasında Âdem'e ruh üflendi. Âdem'in göğsüne ruh gelince Âdem hapşurdu ve “Elhamdulillah” dedi. Yerhemekallah diye cevap aldı. Âdem'den kalan toprakla hurma ağacı yaratıldı (İmami, 2019, s. 199-202). Allah nezdinde İsmâ'nın durumu Âdem'in durumu gibidir. Onu topraktan var etti; sonra ona “ol” dedi ve oluverdi (Âl-i İmrân 3/59).

Tarsuslu Dâ'î, Manzum Fütüvvetnamesinde Allah'ın Hz. Âdem'den âlemi icat ettiğini, arşı, kürsüyü ve gökyüzünü düzenlediğini, Âdem'i topraktan yarattığını ve ruhu ihsan eylediğini ifade etmektedir:

Ey 'Âdemden 'âlemi icâd iden
'Arş u kürsî yir ü gök âbâd iden

Ey 'anâsırdan yaradan Âdem'i
Nefh-i rûh idüp ana üren demi

Tarsuslu Dâ'î, Fütüvvetnâme b. 62/63

Hindî Mahmûd, Allah'ın Cebrail'i yerden bir avuç toprak alması için gönderdiğini, o toprak ile Âdem'i yaratacağını ve Âdem'in yaratılmışların en üstünü olduğunu ifade etmektedir:

Dimiş Hak Cebre'îl'e buyruğa bak

İnüp yerden getür bir kabza toprak

O toprak ile dir Âdem yaradam

Halâ'ik efdali ola ol Âdem

Hindî Mahmûd, Kısas-ı Enbiyâ, b. 326/327

Aynî, Sâkînâme'de; Allah, nebilerin elçisi Cebrail'e buyurduğunu ve yeryüzüne inip toprağın lütuflarından ve en güzel yerinden bir avuç getirmesini bu toprakla Âdem'in birleşim küpünün (beden) yaratılacağını ve bu küpün irfan ilimlerinin şarabıyla dolacağını söylemektedir. Burada bahsedilmekte olan küp ile insan vücudunun ve irfan şarabı ile de ruhun bedene verileceği kastedilmektedir:

Buyurdı Hak Te'âlâ Cebre'îl'e

Sefîrû'l-enbiyâ Rûhü'l-emîn'e

Zemîne var türâbun eltafindan

Alup bir kabza sen ber-vech-i ahsen

Hum-ı terkîb-i Âdem halk olacak

Şarab-ı 'ilmü 'irfânla tolacak

Aynî, Sâkînâme b. 292/294

Beyani, "Hikmet balçığını kudret eli yoğurdu, dört unsur bulaşmış bir avuç kil Âdem olmuş" diyerek Allah'un kendi eliyle Ademi balçıktan oluşturup yoğurduğunu anlatmaktadır:

Tîn-i hikmatrâ Bayânî kabza-i kudrat sirişt

Az-gil-i âğısta-i çâr-unsurî Âdam şoda

Beyânî, Dîvân, G. 105/7

Zatî, aşağıdaki beytinde “Ey server (önder) sen on sekiz bin aleme sultan idin, Adem su ve kil içinde dahi kırk çekerken” diyerek Hz. Adem’in su ve kilden yaratılışına değinmiştir:

Serverâ sen on sekiz biN ‘âleme sultân- idün

Âb u gil içre dahi Âdem çekerken erba‘în

Zatî, Divan, K. 5/12

Ahmedi, “Âdem su ve toprak idi ki insanı yaratan Allah Muhammad’e peygamberliği nasip etmişti” diyerek insanın su ve topraktan yaratıldığını anlatmaktadır:

Âdem su-y-ıla toprag-ıdı kim nübüvveti

Rûzî itmiş idi Hâlik-i insân Muhammed’e

Ahmedî, Divan, K. 3/6

Atâyî, “Gönül ki kader yolunda can ile dost oldu, menzilin başına gelince balçıktan Âdem oldu” diyerek Hz Adem’in balçıktan yaratılıp vücut bulmasını anlatmaktadır:

Dil kim reh-i kazâda cân ile hem-dem oldu

Ser-menzile gelince balçıktan âdem oldu

Nevi-zâde Atâyî, Divan, G. 252/1

Mehmed Sıdkî, “Yaratılışı kırk sabahta kudret elinde yoğrulmuş sevgi ile icat olan Âdemle Havva bendedir” diyerek Allah’ın Hz. Adem’in çamurunu kendi elinde yoğurduğunu ifade etmektedir:

Dest-i kudretle muhammer çil sabâhda tıyneti

Hubb ile îcâd olan Âdemle Havvâ bendedür

Mehmed Sıdkî, Divan, G. 84/6

Zatî, hayat suyunun Âdem’e ebedi hayat verdiğini, can yaratan Allah’ın meğer onu lütfundan yarattığını ifade ederek Hz. Âdem’in yaratılışındaki suyun etkisinden bahsetmektedir:

Âb-ı hayvân Âdeme virür hayât-ı câvidân

Anı lutfundan yaratmışdur meger cân âferîn

Zati, Divan, K. 25/36

Hamamizade İhsan, “Ben Âdem’im cinsimi insan etmeyi dilerim, ezel eli hamurumu irfanla yoğurmuştur” ifadesinde bulunmuştur:

Ben Âdemim etmek dilerim nev’imi âdem

İrfanla yoğurmuştur ezel desti hamîrim

Hamamizade İhsan, Divan K. 1/2

Aşağıdaki beyitte “Âdem’in su ve kil içinde kırk çekerken o cümle âlemin mülküne padişah olmuştu” diyerek Adem’in yaratılışına değinmiştir:

Âdem çekerken âb u gil içinde erba’în

Ol cümle mülk-i ‘âleme olmuşdı şehryâr

Zati, Divan, K. 80/8

Lâzikîzâde Feyzullah Nâfîz, “Mecnun ve Leyla’nın muhabbeti yeniden yeniye taze muhabbet değil, Âdem ve Havva zamanındaki muhabbet, (muhabbetin) eski kadehdir” diyerek ilk insanların muhabbet nedeniyle birlikte yaratıldığına dair göndermede bulunmaktadır:

Degil tâze mahabbet nev-be-nev Mecnûn Leylâda

Kühen-câm-ı mahabbet Âdem ü Havvâ zamânında

Lâzikîzâde Feyzullah Nâfîz, Divân, G.582/3.

Aşağıdaki beyitte “Allah’n (yaratan) sanatını eylemlerini bilir sen görürsün, parmaklarına bak Ademde’ki sanat kendine özgü sırdır” diyerek Âdem’in bizzat Allah eliyle yaratıldığını ifade etmektedir. Yukarıda ki açıklamalarda diğer her nesnenin ol der olur ifadesiyle yaratıldığını Allah’ın Hz. Âdem için uğraştığını belirtmiştik:

Sen görürsin san‘atı sâni‘ bilür ef‘âlini

Özge sırdur san‘at-ı âdemdeki benâna bak

Mehmed Sıdkî, Divan, G. 137/25

Ahmedî, “Ona o an peygamberlik verilmişti ki toprak ve su içindeydi Âdem” ifadesinde bulunmuştur. Âdem’in su ve topraktan yaratıldığı ve yaratılmadan önce nebilik verildiği anlatılmaktadır:

Ana ol dem virilmişdi nübüvvet

Ki toprak u su içinde-y-di Âdem

Ahmedî, Divan, K. 58/34

Hanîf, Allah’ın Âdemi balçıktan meydana getirdiğini ve Allah tarafından onun kerem sahibi ve şerefli kılındığını anlatmaktadır:

Tînden Âdem’i kıldın peydâ

Hem buyurdun ve lekad kerremnâ

Hanîf, Divan, K. 1/3

Hafî, aşağıdaki beyitlerde Allah’ın âlemi yaratacağını ve Hz. Âdem’i kara balçıktan yarattığını ifade etmektedir:

Hak Teâlâ halk idicek âlemi

Kara balçıkdan yaratdı âdemi

Hafî, Zâdü’l Meâd, b. 779

Hafî, Zâdü’l Meâd’da Allah’ın Âdem’in toprağını kudret eliyle yoğuracağını, bir zaman balçığı beklemeye aldığını üzerine gökten yağmur yağdığını, bazısının hüznün yağmuru olduğunu, Âdem’in yaratılışında kederin var olduğunu, Âdem’in yaratılışına gam konulduğunu, hiçbir vakit kederin eksik olmadığını ve insanlığın Âdem atanın çocukları olduğunu ve ondan nesiller boyunca gamın aktarıldığını anlatmaktadır:

Âdemün toprağını ol dem ki Hak

Kudreti eliyle yoğurıcak

Kodı ol balçığı yatdı bir zamân

Yağdı gökden üstine yağmur revân

Gussa yağmuruyidi ba’zı anun

Hüzn ü gussan andan olmuşdur senün

Çünkü Âdem tinetinde kondı gam
Âdem de her giz olmaz gussa kem

Zire Âdem atamuzdur biz veled
İrsile geldi bize gam ced-be-ced
Hafî, Zâdü'l Meâd, b. 782/786

Fethü'ddîn Ahmed, aşağıdaki beyitte dünyaya ilk önce Hz. Âdem'in gönderildiğini ve ahirete ondan çoğalan ruhların göç ettiğini, İsrâfil sura üflediğinde şefaât istediğini ifade etmektedir:

Gelen dünyâyâ Âdemdir kıdemden
Kamu cânlar gider 'ukbâyâ andan
Çalınca sûr-ı İsrâfil o demden
Şefâfat yâ Resûla'llâh şefâfat

Fethü'ddîn Ahmed, Dîvân, Mur. 17/3

Aşağıdaki beyitte, Allah'ın Âdem'in vücudunu balçıktan yoğurduğunu bir bir azasını parlatmaya başladığını anlatmaktadır:

Yoğurup küllâb ile tıyndan vücûdu Âdemin
Eyledi a'zâsını birbir mücellâ ibtidâ

İsmail Hikmetî, Dîvân, K. 6/16

Beyitlere yansıyan yönüyle Hz. Âdem'in yaratılışının su, kil, toprak ve balçık gibi unsurlardan gerçekleştiğini tespit ettik. Allah onun yaratılması esnasında eliyle bir sanat sergilemiş ve Âdem'i üstün ve şerefli kılmıştır. İnsanın biyolojik olarak dünyaya gelmesinin dışında Hz. Âdem'in bu şekilde yaratılmış olması onu diğer yaratılmışlardan farklı ve kutsal kılmaktadır.

3.1.2. Hz. Havva

Havva kelimesi İbranice'de hayat anlamına gelmekte olup Hz. Âdem'in eşidir. Bu ismin verilmiş olmasının sebebi onun canlı olan Âdem'den yaratılmış olmasıdır (Yıldırım, 2008, s. 359). Havvâ ismi, Hz. Âdem tarafından verilmiştir. Bütün yaşayan insanların annesi olduğu için “canlı, yaşayan” anlamına gelmektedir (Harman, 1997, s. 542).

Türeyiş mitinin Altay varyantında Tanrı Ülgen'in insan olarak yarattığı Maydere'dir. Maydere kadını yaratır, ona can veremez ve Ülgen'in gelmesini bekler. Erlik de bundan yararlanır. Erlik demir komus adındaki flüte benzeyen musiki aletine dokuz dilde ruh üfler ve kadına ruh verir. Kadın yedi katlı akıl ve yedi çeşit huya sahiptir denilmektedir. Buna göre ilk insanı tanrı değil, tanrısal nitelikte bir insan olan Maydere yaratmıştır (Bayat, 2020, s. 102). Lebed tatarlarının anlatılarında ise; kadının yaratılması şeytan tarafından gerçekleşmiştir ve bu şeytan Erlik'tir. Erkek uykuda iken şeytan onun göğsüne bastırır ve erkeğin kaburga kemiklerinden biri yere düşer kadın olur (Bayat, 2020, s. 103-104).

İran efsanesindeki ilk insanlar olan Mişye ve Mişyane topraktan yaratılmıştır. Giyumers'in nutfesi toprağa düşüp 40 yıl sonra kuzukulağı bitkisi şeklinde birbirine bağlı, benzer şekilde ve aynı boyda filizlenir, insan şeklini alır. Ruh bedenlerine girer. Tanrı Ahuramazda onlara insanların tohumu ve dünyanın atası olduğunu söyler güzel işler yapmaları doğrusunda emir verir (İmami, 2019, s. 216).

Sümer mitolojisinde Havva ile özdeşleştirilen kişi Ninti'dir. Ninti, Enki'nin hasta olan kaburgasını iyileştirmek için Ninhursag tarafından yaratılan ve şifa veren tanrıçadır. Nin, kelimesi hanım; ti kelimesi ise kaburga veya hayat anlamına gelmektedir. Ninti "kaburganın hanımı/hayatın hanımı" olarak ifade edilmektedir. İbranice'de bu kelime ise Havva olarak karşımıza çıkmaktadır (Daştan, 2014, s. 66).

Âdem, cenneti seyrettiği esnada yalnızlığı dolayısıyla derinden bir hüznü hissediyordu. Cennette uyku hali olmamasına rağmen Allah onu uyuttu ve sol göğsünün eğri olan son kemiğinden Havva'yı onun için yarattı. Gılgamış destanında bu anlatım Endiku'nun suyun kenarında bir kadınla karşılaşınca huzura ulaşması şeklinde anlatılmıştır. Âdem uyanınca başucunda oturan Havva'yı gördü ve ona kim olduğunu sordu. Kadın ona eşi olduğunu söyledi (İmami, 2019, s. 207). Kur'an'da "Sizi bir tek candan yaratan, kendisiyle mutlu olsun diye ondan da eşini yaratan O'dur" (A'râf 7/189) denilmektedir.

Kani, "Ey koyu esmer işveli kadın Âdem seni görmeseydi âlemin çehresi gözüne karanlık olurdu" diyerek Hz. Adem'in yalnızlıktan duyduğu sıkıntı neticesinde Havva'ın yaratılma hadisesine değinmiştir:

Ey şûh-ı siyeh-çerde seni görmese Âdem

Târik olurdu gözine çehre-i ‘âlem

Kânî, Divan, G. 126/1

Hafî aşağıdaki beytinde Hz Havva’nın Allah tarafından sol göğsünün kemiğinden yaratıldığını anlatmaktadır:

Âdem’ün sol ayagusinden İlâh

Yaradup Havva’yı kıldı hem çü mâh

Hafî, Zâdü’l Meâd, b. 845

Ahmedi iskendername’sinde Allah’ın Havva’yı (Adem’in) cömertlik veren sol kaburgasından yaratıp ona vücut verdiğini ifade etmektedir:

Sol eyegüsinden ol Feyyâz-ı Cûd

Yaradup Havvâyı vird’ana vücûd

Ahmedî, İskender-nâme, b. 2341

Bâlî, “En önce sol kemiğinden yarattı, Havva’yı çift olmak için” diyerek Hz Havva ve Hz. Âdem’in çift olmak için yaratıldığını anlatmaktadır:

Yaratdı sol eyegüsinden akdem

Buna cüft olmaga Havvâ’yı da hem

İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmet-Nâme I, b. 1548

Hindî Mahmûd, Kısas-ı Enbiyâ’nın “Sıfat-ı Halk-ı Havvâ Ana ‘Aleyhi’s-selâm” başlıklı bölümünde Allah, Hz. Âdem’in uyuduğu vakit sol kaburgasından Hz. Havva’yı yarattığını ve sol kaburgadan yaratıldığı için Havva denildiğini söylemektedir:

Uyurken Âdem ol hîn içre Kâdir

Sol eyegüde Havvâ’yı yaradır

Di Havvâ’ya niçün Havvâ dinildi

O sol eyegüden dir yaradıldı

Hindî Mahmûd, Kısas-ı Enbiyâ, b. 489/490

Hindî Mahmûd aşağıdaki beyitlerinde ise; Allah'ın Hz. Âdem'e sağ ve sol tarafta olmak üzere on altı kaburga kemiği koyduğunu ve birisini Hz. Havva'yı yaratmak için eğri koyduğunu belirtmektedir:

Kodı on altı eyegüyi anda

Sekiz kodı sağında vü solında

Birisini gör egri kodı Mennân

Ki Havvâ Ana'yı halk ide Sübhân

Hindî Mahmûd, Kısas-ı Enbiyâ, b. 369/370

Aşağıdaki beyitte Hz. Havva'nın Hz. Âdem'in sol tarafından yaratıldığını ifade etmektedir:

Çünkü olmuşdu Cenâb-ı Havvâ

Âdem'in cenb-i çepinden peydâ

Abdî-i Karahisârî, Divan, M. 2/20

Hz. Havva, Âdem'den sonra Âdem'e yoldaş olması amacıyla yaratılmıştır. Hz. Âdem'in sol tarafının en alt eğri olan kaburgasından yaratılmıştır. İlk kadının Hz. Havva olması ve onun yaratılışının da biyolojik yollardan gerçekleşmemesi onu mitolojik anlatılar gibi kutsal kılmaktadır.

3.2. Melekler

Melek kelimesi “haberci, elçi; güçlü kuvvetli” anlamlarına gelmektedir (Erbaş, 2004, s. 37). İslâm İnancında “Farklı kılıklara girebilen ve beş duyu organıyla algılanamayan nûrânî varlıklar” şeklinde ifade edilmiş olup inanç esaslarındandır. İnsanlar ve cinlerden farklı yaratılmışlardır. Hz. Âdem'den önce var oldukları, Allah'ın onlarla konuştuğu ve çok fazla sayıda ellere ve kanatlara sahip oldukları bildirilmiştir Allah'ın emirlerini yerine getirmekle yükümlü olup günahsız ve masum oldukları anlatılmaktadır (Özervarlı, 2004, s. 40).

Nurdan yaratılmış olan meleklerin cinsiyet ayrımı yoktur, dişi ve erkek değildirler. Yemezler, içmezler ve uyumazlar. Halleri başka yaratılmışlara benzememektedir (Pala, 2015, s. 303).

Yahudilerde meleklerin yaratılışın ikinci ya da beşinci gününde ateşten yaratılan varlıklardır. Meleklerle cinsiyet atfetmektedirler. Yaratılış bakımından insandan üstün gibi görünseler de insan daha üstündür. Onların kudret helvası adında yiyecekleri olduğuna inanılır ve kanatları olması bakımından çok süratlidirler. Yeryüzünden önce yaratılmış olup gökyüzünde ikamet etmektedirler. Eski Ahid’de duman ve ateşten altı günde yaratıldıkları ifade edilmektedir (Erbaş, 2004, s. 38-39).

Kuran’ı Kerim’de meleklerle ilgili olarak “Hamd, gökleri ve yeri yoktan var eden, melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler kılan Allah’a mahsustur. O dilediği kadar fazlasını da yaratır. Kuşkusuz Allah her şeye kadirdir” (Fâtır 35/1) “Yoksa biz, gözlerinin önünde melekleri dışı olarak mı yarattık?” (Saffat 37/150) “Rahmân’ın kulları olan melekleri dışı saydılar. Yoksa yaratılışlarına tanık mı oldular? Tanıklıkları kaydedilecek ve bundan sorguya çekileceklerdir” (Zuhruf 43/19) “Âhirete inanmayanlar meleklerle dışı varlıkların isimlerini veriyorlar” (Necm 53/27) hükümleri yer almaktadır. Bu ayetlerden meleklerin cinsiyete mensup olmadığı ve onların kanatlara sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Bazı islami eserlerde dört büyük (Mukarreb Melekler) meleğin varlığından bahsedilmektedir. Cebrâîl; ilâhî emirleri (vahiy) ve kutsal kitapları peygamberlere getirmekle, Mikâîl; rızık bitki yağmurun yağması gibi tabiat olaylarını düzenlemekle, İsrâfîl ise; Sûr’a üflemekle, Azrail; yaratılmışların canını almakla görevli ölüm meleğidir (Çolak , 2012, s. 63).

İbrahim İbn-i Bâlî, aşağıdaki beyitlerde meleklerin yaşamının, aklının ve idrakinin varlığından bahsetmektedir. Bunun yanında Allah kelamının, dilinin, bir yerden bir yere geçişinin ve ilminin olduğunu söylemektedir. Erkek ve dışı olarak cinsiyetinin ve benzerinin olmadığını, doğup doğurmadığını ifade etmektedir. Devamında ise; zulüm ve şehvetten arınmış, intikam, öfke, hırs ve gamdan sıyrılmış, varlıklarının ıslah edilmiş olduğunu, onların semada ikamet ettiğini, onların sınırının ve sonunun olmadığını, yeri göğü dolaştıklarını anlatmaktadır:

Hayât u rûhı var hem ‘akl u fehmi
Kelâm u nutkı var hem nakl u ‘ilmi

Ne irkek ne dişidür misli yokdur
Ne togar ne togurur nesli yokdur

Arıdur zulmet u şehvâniden hem
Küdûrât-ı gazabdan pâk mu'assam

Olarun kârıdur ıslâh-ı ekvân
Hem anlardur semâvât üzre sükkân

Olara yok durur hadd u nihâyet
Yiri gögi tutup durur temâmet
İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmet-Nâme-I, b. 880/884

Hindî Mahmûd, Aşağıdaki beyitte Azrail'in başında üç yüz altmış altı gözünün ve bu gözlerde üç gözün daha olduğunu, âlemde her şeyi gördüğünü, dört kanadının, üç yüz altmış altı dilinin, ayağının, elinin olduğunu ve bu ellerde üç elinin daha bulunduğunu, kanadının mağripten meşruba uzandığını ifade etmektedir:

Durur ol Levh-i Mahfûz karşusunda
Ki üç yüz altmış altı göz başında

Ve her gözünde üç gözü dahı var
Görünür ana 'âlemde ne kim var

Ve üç yüz altmış altı dili vardur
Ve ol mikdârda bilgil eli vardur

Ve her elinde üçer eli dahı
Anun-çün mi olur evlâd nûvâhî

Dinür kim üç yüz altmışdur ayagı
Ve dört kanadı dutmuş deşt u dagı

Kanadı meşrika magribe ırmış
Olarun vasfı içre şöyle dinmiş
Hindî Mahmûd, Kısas-ı Enbiyâ, b. 231/237

Meleklerin nurdan yaratılmış olmaları, cinsiyetlerinin olmamaları, kanatlara sahip olmaları, Allah'ın iradesiyle zaman, mekan ve sınır tanımamaları onların farklı mahluklar olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı zamanda meleklerin peygamberler

dışında insanoğlu tarafından görülememesi bu varlıklara olağanüstü özellik kazandınmaktadır.

3.3. Cinler

Sözlükte Cinnî “örtülü ve gizli şey” anlamına gelmekte olup “örtünmek, gizli kalmak” manasındaki cenn kökünden türemiştir. Terim olarak ise; beş duyu organıyla idrak edilemeyen, insanlar gibi akli ve iradesi bulunan, inanç bakımından hem mümin hem de kâfir olarak ayrılan, Allah’ın emir ve yasaklarına itaatt etmekle yükümlü olan varlıklardır. Onların atalarına cân denilmektedir (Şahin, 1993, s. 5).

Kur’ân-ı Kerîm’de cinne, cân ve cin kelimeleriyle yirmi iki yerde geçmektedir. Cin kelimesi insan ve melek dışında üçüncü bir varlığı karşılamaktadır. Cân, insanın yaratılışından önce yakıcı ve her şeyi işleyen ateşten yaratılmıştır. Onlar insanları görüp onların vakıf olamadığı hususları bilir, kısa sürede uzun mesafeyi katedebilir. Evlenerek çoğalabilirler. İblis de bu gruba mensuptur. Hz. Süleyman’ın peygamberliğinde insanlarla beraber çalışmışlar bazı yapı ve nesnelerin yapımında insanlara yardım etmişlerdir (Kılavuz, 1993, s. 8).

Pala’ya göre (2015) Cinler ateşten yaratılmış olup gözle görülmeyen ruhani varlıklardır. Müslüman ve kâfir olanları vardır ve Allah’a kulluk için yaratılmışlardır. Cinlerin dışı olanlarına peri denilmektedir (s. 92). Cin türüne gelince daha önce onu da kavurucu ateşten yaratmıştık (Hicr 15/27).

Tekvin’den cinlerin yaratılışıyla ilgili çeşitli bilgiler aktarılmaktadır. Onlar ilk sebt gününün akşamının alaca karanlığında Allah tarafından yaratılmıştır ya da Âdem’in soyundandır veya kadınlarla cima eden ve kovulmuş meleklerin zürriyetinden olduğu ifade edilmiştir. Başka bir anlayışa göre şeytana uyup isyan eden kovulmuş meleklerdir (Şahin, 1993, s. 7).

Yunan mitolojisinde cinler, tanrıların altında insanların üstünde bir yere yerleştiriliyorlardı. Sokrat’ın Cini (Demon d’Socrat) deyimi meşhurdur. Sokrat kötü bir şeyi yapmaya eğilim gösterdiği her durumda, kendisini bundan alıkoyan içsel bir ses duyduğunu söylemiş ve buna cin adını vermiştir. Bu hissi, insanın ilahi ve beşeri güçleri arasında orta yerde bir güç olarak tasarımıladığı söylenebilir ki aslında bu insanın vicdanından başka bir şey değildir (Düzgün, 2012, s. 21).

İblis de ateşten yaratılan cinlerden olup zehirli ateşten yaratılmıştır. Adı Haris’tir. Yeryüzünde ilk gönderilen cinlerdir. Cinler fesat çıkarıp birbirlerini öldürdükleri için

Allah onların başlarına İblis'i göndermiştir. Âdem yaratıldıktan sonra ona secde etmeyip lanetlenmiştir. Ona göre Âdem topraktan kendisi ise ateşten yaratıldığı için Adem'den üstündür. Allah İblis'i secde etmediği için şeytan kılığına sokmuştur (Pala, 2015, s. 431).

Hikmet-Nâme'de bu ilimleri anlamak gerektiğini ve Allah'ın çok zehirli ateşten yarattığını, çok zehirli ateşten cinleri yarattığını, sıcaklığının, odununun ve dumanının olmadığını belirtmiştir. Rabbin onun adına Maric (dumansız ateş, alev) dediğini, evlat için çift yarattığını, ikisinden bir cin doğduğunu, o cinden şeytan nesli olduğunu, günden güne üreyip çoğaldıklarını bir karında ikiz oğlan doğurduğunu ya da birinin erkek birinin dişi şeytan olarak doğduğunu anlatmaktadır:

Dimişdür Vehb anla bu 'ulûmı
Hudâ yaratdı çün nâr-ı semûmı

Semûm odından itdi halk cânı
Ne harı var ol odun ne duhânı

Ana mâric didi Rabb-i Ta'âlâ
Yaratdı çift-içün ana bir ebnâ

İkisinden meger bir cin togdı iy cân
Hem ol cinden olupdur nesl-i şeytân

Karışdı bir birine mâtde vü ner
Üredi gün-be-gün çoğaldı anlar

Togurdu bir karında iki oğlan
Biri irkek birisi dişi şeytân

İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmet-Nâme-I, b. 1042/1047

Hindî Mahmûd, aşağıdaki beyitlerde Allah'ın can kavminin belirsiz bir şekilde çok zehirli ateşten, ıssız ve dumansız olarak yaratıldığını, bunların gerçek bir beyan olup bunun bilinmesi gerektiğini ifade etmektedir:

Semûm nârı degil ıssı tütünsüz
Ki cân kavmi yaradıldı belürsiz

Hudâ halk itdi cân kavmini andan

Sahîhdür bil anı şimdi beyândan

Hindî Mahmûd, Kısas-ı Enbiyâ, b. 297/298

Aşağıdaki beyitte ise; cinlerin cinsiyetinin olduğu ifade edilmektedir. Cinlerin erkeğine Mâric (dumansız ateş, alev), dışisine Mârîce denilmekte olup Allah'ın onları yarattığını, cima ettiklerinden, İblis'in bu kavme mensup olduğundan, erkek ve dişi olarak devamlı ikiz doğurmanın cinlerin işi olduğundan bahsetmektedir:

Cânun adına Mâric dinmiş ol ân

Dişisin Mârîce halk itdi Yezdân

Cimâ' kılmış olar cin hâsıl olmuş

Ve İblîs dahı ol kavm-ile doğmuş

Togar cândan müdâm irkek ü dişi

İkiz togurmak olmuş cinnî işi

Hindî Mahmûd, Kısas-ı Enbiyâ, b. 299/301

Yine Hindî Mahmûd, İblis halkının üreyip çoğaldığını ve pazar yerlerini tuttuğunu, insan suretine girdiklerini, ağaçların dibinde oturduklarını, koyun deve gibi hayvanların şeklini aldıklarını ifade etmektedir:

Üreyüp çoğalur İblîs 'ayâli

Bâzâr yerlerini dutdı şerârı

Olar insân şekline girürler

Ağaçların dibinde otururlar

Girürler dahı hayvân sûretine

Sıgar koyun u deve sûretine

Hindî Mahmûd, Kısas-ı Enbiyâ, b. 305/307

Cinler ateşten yaratılmış ve insanlar gibi cinsiyet sahibi varlıklardır. Verdiğimiz bilgilere dayanarak insanın yaratılışından önce yeryüzünde fesat çıkarmış olmaları onların da insanlar gibi idrak kabiliyetinin olduğunu göstermektedir. İnsan ve hayvan şekline girmeleri, her yerde bulunmaları ve insanlar tarafından çıplak gözle görülmemeleri onları olağanüstü varlık olarak nitelendirmemize sebep olmaktadır.

4. İNSANLIK TARİHİNDE ÖNEMLİ GÜNLER VE BAŞLANGIÇLARI

4.1. Nevruz Günü

Mitolojik çağlarda insanlar farklı kültürlere mensup olsalar da her yıl belli dönemlerde yenilendiklerine inanır bu yenilenmeyi evrenin düzenlenmesi, yaratılışın yenilenmesi olarak görürlerdi. Her yıl dünyanın eskimişliği, yıpranmışlığı silinir ve yenilenme, canlanma başlar, insan ruhu da tazelenirdi (Yıldırım, 2008, s. 547). Bu çerçevede ortaya çıkan mitolojik anlatılar da yukarıda ifade eden yenilenmeye vurgu yapmaktadır.

Farsça’da yeni gün anlamına gelen nevrüz; tabiatın canlanlandığı, gece ile gündüzün eşitlendiği, kışın bitip baharın başladığı ve 21 Mart’ta kutlanan bir tabiat bayramı olarak bilinir. Nevruz Orta Asya, Orta Doğu ve Balkanlara kadar geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Nevruzun ne zaman ve nerede kutlanmaya başladığı bilinmemekle beraber kökeninin Fars ya da Türk oluşuyla ilgili olduğu ve her iki kültürde ilkbaharda bayram olarak kutlandığı görülmektedir (Arık & Eroğlu, 2017, s. 154).

Arapçada nevrüz, pehlevice nivegruz, Farsçada nevrüz veya niruz şekilleriyle kullanılır. Bîrûnî’ye göre Nevruz ferverdin ayının ilk günü olup yeni yılın ilk günü olması dolayısıyla yeni gün ismiyle adlandırılmıştır (Yıldırım, 2008, s. 547-548). Eski Bâbil’de yılın ilk on gününde kutlamalar yapılmış ve bu kutlamalara Akitu festivali denilmiştir. İbrânîler de ise; birinci, altıncı, yedinci ve dokuzuncu ayların ilk günlerini yeni yıl günü olarak kutlanmıştır. İsrâiloğulları’nda yedi günlük Fısıh (Mayasız Ekmek) bayramı yılın ilk ayında arpa hasadında kutlanırdı. Tarımsal faaliyetlerin sonunu ifade eden ve Zagmug (Akiti) diye adlandırılan hasat bayramı Sümerlerce de kutlanırdı. Nevruz, Eski İran’da tabiatla ilgili olmasının yanında ateşin yaratılışıyla ilgili dini bayram olup Mecusilikte ateşin efendisi Aşa Vahišta’ya adanmıştır. Kıtlığın sona erdiği umut ve bereketin baş gösterdiği eski yıla ait kıtlık ve uğursuzlukların bittiği bu bayram tarımsal karakterlidir (Gündüz, 2007, s. 60).

Şehname’ye göre Cem birçok fetih gerçekleştirip görkemli bir taht yaptırır. Devler onun tahtını göklere çıkarır ve padişahın tahtı gökyüzünde etrafa ışık saçar. Cem halka mücevherler saçar ve bugünden sonra halk Cem’e “ışık şahı” anlamındaki “şîd” kelimesini ekleyip onu Cemşid olarak adlandırmışlardır. Navruz adını verdikleri bu gün bayram olarak ilan edilmiştir (Şişman & Kuzubaş, 2007, s. 108). Cemşid, her yıl Ferverdin ayının ilk günü olan 21 Martta bayram etmeyi ve yılbaşını bugün kutlamayı emretmiştir (Yıldırım, 2008, s. 548).

İslamiyet öncesi Türkler nevruzu, Ergenekon'dan çıkıp kurtuldukları gün ya da tabiatın canlandığı bahar mevsiminin gelişi olarak kutlamaktaydı (Arık & Eroğlu, 2017, s. 154)

Pala'ya göre (2015) nevruz günü güneşin hamel (koç) burcuna geçtiği gündür. Bu tarih ise; eski Mart'ın 9'u günümüz Mart'ın 21 olarak bilinmektedir. Güneş takviminin ilk ayı olan Ferverdin ayının ilk günü nevruz-ı amme olarak adlandırılmaktadır. Güneş koç burcuna girdiği gün Allah kâinatı ve insanları yaratmış, bütün yıldızlar bugün dönmeye başlayıp koç burcundan geçmişlerdir (s. 357).

Nevrûz klasik Türk edebiyatına birçok yönüyle yansımıştır. Bunlar arasında konumuzu ilgilendiren, her nevruzun bir yenilenme, tazelenme ve başlangıç olduğu noktasıdır. Ayrıca nevruzun Cemşid ile ilgisi beyitlere dolaylı olarak yansımıştır. Kimi zaman güneş ışıkları Cemşid'in tacına, gökyüzü de Cemşid'in tahtına telmihen benzetilir. Doğu toplumlarında nevruzun takvim başlangıcı görülmesi de konumuz açısından ayrıca önem arz eder:

Ahmed Yâri, "Koç burcundan güneş doğdu bugün nevruzdur, gönül çelen sevgiliye kavuşulan gün gibi iyi gün (güzel gün)dür" diyerek nevruzun güzel başlangıçlara ve yenilenmeye sebep olan yönüne dikkat çeker:

Burc-ı hamelden âfitâb togdı bugün nev-rûzdur

Rûz-ı visâl-i dil-rübâ gibi 'aceb bihrûzdur

Ahmed Yâri, Divan, G. 245/1

Nefî, aşağıdaki beytinde "Gökyüzü güneşi koç burcunda görüldüğünde nevruz günü de yılbaşına ulaşır" ifadesiyle nevruzun yeni bir başlangıç olduğu düşüncesine göndermede bulunur:

Nitekim her ser-i sâl erişe rûz-ı nevrûz

Cilvegâhın ede hurşîd-i felek burc-ı hamel

Nefî, Divan, K. 53/48

Nef'î, bir beytinde nevruzda güneşin hamel burcunu yenilemesine vurgu yaparken nevruzun yenilenme özelliğini bizlere hatırlatır:

Durdu devletin yine dîvânâ defterdâr-ı gül

Âleme mihr etti tecdîd-i hamel nevrûzda

Nefi, Divan, G. 136/4

Ahmed Nâmî, “Koç burcu sakisinin güneş kadehini tüm varlığa sunup onları neşelendirdiğinde nevrurun ortaya çıktığını” dile getirirken, nevrurun hayatı canlandığı, yeni bir başlangıca yol açtığını söylemektedir:

Sâgar-ı mihri cihâna sundı sâkî-i hamel

Neşve-dâr itdi yine eşyâyı hep nevrurdur

Ahmed Nâmî, Divan, G. 125/2

Naili Kadim, aşağıdaki beytinde sultana ait nevrur diyerek Celâlî takvimi ve onun ortaya çıkmasına sebep olan Sultan Melikşah’ı telmihte bulunur. Nevruzun bu beyitte bir takvim başlangıcı olduğu ihsas edilmektedir:

Olinca taht-pîrây-ı hamel nevrûz-ı sultânî

Şu ‘â-ı mihri sandum tîg-i düşmen-sûz-ı sultânî

Naili Kadim, Divan, G.3861

Bursali İffet, “Âlemi aydınlatan güneş her yıl koç burcunu değiştirir, bu duruma nevrur ile gülbahçesinin süslenmesi denir” ifadesinde bulunmaktadır:

Mihr-i ‘âlem-tâb ide her sâl tahvîl-i hamel

Dinile nevrûz ile gül-zâra zînetdir gelen

Bursali İffet, Divan, K. 3/25

Sehâbî, “Nevruz gelip bahar günleri erişti, güneş koç burcunun tahtı üzerinde karar kıldı yanak ve saçımı görenler gece gündüzün birbirine eşit olduğu bilgisine sahip olur” demektedir:

Nevrûz gelüp irişdi eyyâm-ı bahâr

Taht-ı hamel üzre dutdı hurşîd karâr

Zülf ü ruh-ı manzûruma nâzır olanun

Ma‘lûmı olur tesâvî-yi leyl ü nehâr

Sehâbî Divan, Rubai 15

Aşağıdaki beyitte Behiştî Ahmed, nevrüzla birlikte yeryüzünün misk, havanın da anber koktuğunu ve nevrüz rüzgârının da ruha mutluluk verdiğini dile getirirken nevrüzün varlığı canlandırma özelliğine işaret eder:

Zemin müşg olup ‘anber olmuş havâ

Virür bâd-ı nevrûzı câna safâ

Behiştî Ahmed, İskender-nâme, b. 3020

Bursalı Rahmî, “Nevruz bir nefesle ölmüş çemene hayat verdi, İsa gibi bir suret veren ruh oldu” ifadesinde bulunmaktadır:

Bir nefesle çemene mürde iken virdi hayât

Oldı ‘Îsâ gibi bir rûh-ı musavvir nevrûz

Bursalı Rahmî, Dîvân, K. 7/8

Bahti, “Nevruz gelince bu eski dünya hemen yenilendi, o yeryüzüne ayak basınca varlığa taze ruh bahşetti” diyerek yenilenmeyi ve canlanmayı anlatmaktadır:

Yenilendi bu köhne ‘âlem irince hemân nevrûz

Cihâna makdemiyle bahş idüpdür tâze cân nevrüz

Bahti, Divan, G. 6/1

Ahmed Yâri, “Ey şah (sevgili) nevrüzün zevkiyle yanağınla dudaklarını sun, nevrüzda narı yemek yaşayan bir adettir” diyerek nevrüz günü gerçekleştirilen ritüele değinmektedir:

‘Ârızunla leblerün sun zevk-ı nev-rûz idelüm

Resm-i dîrîdür yemek nârı şehâ nev-rûzda

Ahmed Yâri, Divan, G. 608/4

Şair, aşağıdaki beyitte nevrüzün gelişiyile elimize Cem’in kadehini almamız gerektiği tavsiyesinde bulunur. Nevrûz, gam çekenleri neşeden sarhoş bir duruma dönüştürür:

Sâkiyâ gel destüne al câm-ı Cem nevrûzdur

Mest-i şevk olsun yine erbâb-ı gam nevrûzdur

Ahmed Nâmî, Divan, G. 144/1

Nefi, “Bahar, gelişiyle yine nevrurun canciğer dostu oldu. Nevruz Cemi’nin kadehi, gönülleri mutlu kılrsa buna şaşmamalı. Nevruz’un ayak basışının etkisinin verdiği bereketle dünya nasıl gül gibi mutlu ve mütebessim bir şekle büründü. Eğer günler içinde nevrur günü olmasaydı. Bu kutlu uğurlu anın yılda bir defa olması acayip karşılanmazdı” ifadesinde bulunmaktadır:

Erişti bahâr oldu yine hemdem-i nevrûz
şâd etse nola dilleri câm-ı Cem-i nevrûz

Gül gibi cihân oldu yine hurrem ü handân
Gör neyledi feyz-i eser-i makdem-i nevrûz

Yılda bir olur bu dem-i ferhunde acep mi?
Olmazsa her eyyâmda ger âlem-i nevrûz
Nefi, Divan, G. 53/1-3

Fuzûlî, Leylâ ve Mecnûn’da “Âlemi aydınlatan bahar ki bir gün nevrurun bereketini cihana vermişti” demektedir:

Bir gün ki bahâr-ı âlem-efrûz
Vermişdi cihâna feyz-i nevrûz

Fuzûlî, Leylâ ve Mecnûn, b. 798

Larendeli Hamdî “Günlerden birgün nevrur bizlere ulaştı. O, mübarek bir gündü ve kutsal bir bayramdı” ifadesinde bulunmaktadır:

Meger günlerde bir gün k’irdi nevrûz
Mübârek rûz idi çün ‘îd-i pîrûz

Larendeli Hamdî, Leylâ İle Mecnûn, b. 660.

“Nevruz, özellikle gülbahçesine düzen ve güzellik verdi. Akıl sahipleri böyle gönül açıcı bir günün fırsatını kaçırır mı?” diyen Abdî Karahisârî bugünün yeniden doğuşu ifade ettiğine vurgu yapmaktadır:

Siyyemâ nevrûz verdi gülşene hüsni ü nizâm
Fevt eder mi böyle rûz-ı hurremi erbâb-ı hûş

Abdî Karahisârî, Divan, G. 184/4

Abdî Karahisârî, aşağıdaki beyitteki “Nevruzda yeryüzü çiçekli bir elbise giydi, dünya sevinçle, zevk ü sefa doldu” ifadesiyle yenilenmeyi anlatmaktadır:

Bir çiçekli câme-pûş oldu cihân nevrûzda

Şevk ile pür-‘ıyş u nûş oldu cihân nevrûzda

Abdî Karahisârî, Divan, G. 317/1

Bâkî, bir beytinde “Sultanın nevruzu seher vakti divan karar bu durum feleğin zümrüd tahtta altın tac göstermesine benzer” derken seher vakti Cem’in zümrüd taht üstünde altın tac takıp ışık saçması ve bugünün nevrüz ilan edilmesine gönderme yapar:

Dîvân ider vakt-i seher nev-rûz-ı sultânî meger

Devrân ufukdan gösterür taht-ı zümürüd tâc-ı zer

Bâkî, Divan, G.78/1

Yukarıdaki beyitlerde Nevruz’un ilk defa 21 Mart koç burcunda gerçekleştiği, Cem’in tahtına çıkışında karar kıldığı ve onun tahtının süslerinin güneş ışınlarını yansıttığı, bu zamanda gündüz ve gecenin eşitlendiği anlatılmış, bugün uğurlu ve kutlu bir bayram olarak kabul edilmiştir. Ayrıca Cem’in seher vakti altın tacını takıp zümrüd tahtına oturması ve ışık saçması hadisesi bu günün yılbaşı olarak nitelendirilmesini sağlamıştır. Cem kadehiyle kutlama için öne çıkmıştır.

Beyitlerdeki diğer inanış ise; Nevruz’da eski dünya yenilenmiş, yeni hayat bahşedilmiş, kurumuş çimen canlanmış, etrafı misk kokuları sarmıştır. Bugün bahar ve nevrüz dost olmuş, bolluk bereket artmıştır. Her taze başlangıç yeni bir ilktir. Bu yönüyle de köken mitolojisiyle ilgilidir.

Nevruz bir taraftan da bir takvim başlangıcı kabul edilmekte yine toplumca kutsal ve mübarek sayılmaktadır. Kısaca nevrüz, yenilenme, hayat verme canlandırma yönleriyle yaratılış mitolojisinin içinde değerlendirilir. Nevruzda nar yeme adeti (ritüel) gerçekleştirilmiştir.

4.2. Aşure Günü

Aşure kelimesinin kökeni on sayısı ile ilgili olan aşr ve âşire ya da develerin güdülmesiyle ilgili ısr köküne dayandırılmaktadır. Kelimenin İbrânîce’den geldiğini ileri sürenler olsa da âlimlerin çoğu bu görüşü reddetmiş kelimenin Arapça asıllı

olduğunu kabul etmişlerdir (Yavuz, 1991, s. 24). Aşure günü ritüeli öncelikle Nuh tufanıyla irtibatlandırılmaktadır.

Anlatılara göre; Nuh tufanında yağmurun kesilmesi üzerine gökkuşağı çıktı. Gemiden çıkış zamanının geldiği anlaşılmaktaydı. Suyun çekilip karanın ortaya çıktığını öğrenmek için Hz. Nuh kargayı gönderdi. O uçuşu esnasında bir leş görüp başına üşüştü. Nuh bu olaydan sonra ona beddua etti böylelikle karganın rızkı bundan sonra leşten oldu. Sonra Nuh peygamber, güvercini gönderdi. Güvercin gagasında birkaç zeytin dalı ile döndü. Hz Nuh ağaçların dallarından suyun çekildiğini anlayarak güvercine hayır duada bulundu. Nuh güvercini tekrar gönderdi ve sonunda o balçıkla döndü (Mirhand, 2019, s. 63). Hz. Nuh ve kavmi gemiden çıktılar o gün aşure günüydü (Yazıcıoğlu Ahmed Bican, 1983, s. 72). Muharrem ayının onunda aşure gününde gemiden indiler, Nuh, tufandan kurtulduğu için Allah’a şükretmek için oruç tutup yabani hayvanlar dâhil emrinde olanlara da oruç tutmalarını emretti (İbn Cerir Et-Taberi , 2018, s. 199-203). Kalan yiyecek ve içeceklerin hepsini birbirine katıp pişirdiler. Bu yemek Aşure adı verdikleri yeni bir aştı. Bununla oruçlarını açtılar (Dikmen, 2021, s. 151).

Mirhan’a göre (2019) Âdem’in cesedine ruhun üflenmesi Muharrem ayının onunda aşure günü dedikleri cuma gününde gerçekleşti (s. 29).

Aşure günü ile ilgili olan diğer bir rivayet ise; Hz. Muhammed’in torunu olan İmam Hüseyin’in hicri takvimin 61. yılının muharrem ayının 10. gününde Kerbela’da şehit edilmesiyle ilgilidir. Bu elim vakayı unutmayanlar Muharrem ayının ilk on günü oruç tutarak yas tutarlar, mersiye okurlar, ağlarlar ve süslenmezler. Onuncu gün de aşure pişirerek bu yası sona erdirirler. Aşure tatlısı on çeşit bakliyattan pişirilir ve aşure kelimesi de aşerden (10) gelmektedir. Nuh’un gemisinin karaya oturmasından sonra da şükür amaçlı tatlı bir çorba pişirilmiştir (Pala, 2015, s. 40)

Bu gelenek günümüzde hâlâ devam etmektedir, Nuh’un tufan sonrası gemiden karaya inişi Muharrem ayının onuncu gününde oruç tutarak ve aşure yaparak anımsatılır. Hz Muhammed hicretin ikinci yılına kadar Muharrem ayının onuncu gününde orucunu tutmuş ve ramazan ayında oruç farz kılınınca aşure günü oruç tutma mecburiyetini isteğe bağlı bırakmıştır (Dikmen, 2021, s. 151).

Yavuz’a göre (1991) Aşure günü, Hz. Musa ile kavminin, Firavun ve askerlerinin zulmünden kurtulması sonrası Yahudilerin oruç tuttıkları gündür. Müslümanlar için

mübarek olan ve oruç tutulan aşure günü Müsteşriklere göre Yahudi geleneğine dayanmaktadır (Yavuz, "Aşura", 1991, s. 24)

Hristiyan kültüründe Hz. İsa'nın vaftizi, Paskalya öncesi oruç tutma ve ritüeller şeklinde görülmekte olup yılbaşından kalan bakliyatların pişirilmesiyle elde edilen tatlıdır. Yahudilerde "Yom Kipur Katan" en kutsal gün olarak kabul edilmiştir. Bu günde kişi günahlarından yüz çevirip Tanrı tarafından affedilmek için oruç tutmaktadır (Baş, 2004, s. 172).

İsmail Hikmetî aşağıdaki beytinde; Nûh peygamberin tufandan dolayı gemi icat ettiğini gemi Cûdi dağında karar kılıp gemiden çıktıklarında ilk pişirdikleri şeyin aşure olduğunu ifade etmektedir:

Keştiyi îcâd edip tûfân için Nûh-ı nebî

Cûdi tagından çıkıp pişdi 'aşûrâ ibtidâ

İsmail Hikmetî, Dîvân, K.6/40

Kıyas-ı Enbiyâ'da Hz. Nuh'la beraberindekilerin gemiden çıktığında aşure günü olduğundan, hayvanların ve insanların yere ayak bastığından, bir araya toplanıp yiyecek aradıklarından (eşek) ve kim ne bulduysa bunların pişirilip yenildiğinden bahsetmektedir:

'Aşur 'îdi günü çıkdı gemiden

Ne kim konmuşdı hayvân u âdemîden

Bir araya gelüp cem' oldılar hep

Yeyecek kısmı-çün arandı merkeb

Ne kim bulundu-ise cem' olunur

Pişirüben ta'âm olup yenülür

Kıyas-ı Enbiyâ, Hindî Mahmûd, b. 1270/1272

İbrahim İbn-i Bâlî, bir beytinde Muharrem ayının onuncu gününe aşure dediklerini, onda Mevla'nın rahmetinin var olduğunu söylemektedir:

Onuncı güne ‘âşûrâ didiler

Var anda rahmet-i Mevlâ didiler

İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmet-Nâme II, b. 8064

İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmet-Nâmesi’nde Hz. Âdem ile Hz. Havva’nın Aşure gününde yaratıldığını ve cennete bu günde girdiklerini dile getirmiştir:

Yaradıldı bugün Havvâ vü Âdem

Bu günde girdi anlar cennete hem

İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmet-Nâme II, b. 8069

İbrahim İbn-i Bâlî, bu günde Nuh’un gemisinin Cudi dağında durmaya karar verdiğini ifade etmektedir:

Bu günde keşti-i Nuh’un vücûdı

Karâr itdi meger ber Kûh-ı Cûdi

İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmet-Nâme II, b. 8071

Aşağıdaki beyitte İbrahim İbn-i Bâlî, Hz. İbrahim ve Hz. Musa’nın bu gün doğduğunu ve Hz. İsa’nın da cihana bugün geldiğini anlatmaktadır:

Bu günde togdı İbrâhîm ü Mûsâ

Cihâna hem bu günde geldi ‘İsâ

İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmet-Nâme II, b. 8072

Aşağıdaki beyitte ise; Hz. Hüseyin’in Kerbela’ da Muharrem ayının onunda aşure gününde şehit olduğunu ifade edilmektedir:

Didiler Şâh Hüseyin ol Şîr-zâde

Şehîd oldu bu günde Kerbelâ'da

İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmet-Nâme II, b. 8080

Karamanlı Aynî, “Muharrem ayında hürmeti tamamladın, şimdi yemeye yaklaş hürmet et, çünkü aşure günü tamamlandı, şimdi içmeye yaklaş” diyerek Hz. Hüseyin’in şehit edilmesini anımsatmak için Muharrem ayının başında tutulan on günlük orucu işaret etmektedir:

Muharrem hürmetin itdün id imdi ‘ıyşa hürmet dost

Çü ‘Âşûra temâm oldı sür imdi ‘ıyş u ‘ışret dost

Karamanlı Aynî, Dîvân, G. 75/1

Şeyh Hasan Haydar, aşağıdaki beyitte Hz. Hüseyin’in Kerbela’da şehit edilme hadisesini anlatmaktadır. “Hazreti Hasan Muharrem ayında soldu ve sarardı Hüseyin’in göğsünü aşure günü al kana boyadılar”:

Muharrem idi soldu vü sarardı Hazret-i Hasan

Hüseyin kıldılar rûz-ı ‘âşûre sinesin al kan

Şeyh Hasan Haydar, Divan, Mr. 53/11

Yine “Cuma günü aşure günü idi o gümüş teni toprağa yeksan etdiler (serdiler) yeryüzü kan ile boyandı” diyerek bu olayı anımsatmakta ve bu günün aşure günü olduğunu ifade etmektedir:

Yevm-i Cum’a rûz-ı ‘âşûre idi ol sim-ten

Hâke yeksân etdiler boyandı hûnıla cihan

Şeyh Hasan Haydar, Divan, Mr. 140/8

“Ya Hüseyin, cânım seni aşure günü susuz şehit ettiler, al kan ile toprağa boyanıp yatmaktasın”:

Kıldılar Rûz- ‘âşûre Cânım Seni Susuz Şehid

Boyanıp Al Kanıla Hâke Yatasın Yâ Hüseyin

Şeyh Hasan Haydar, Divan, Mr. 142/13

Şeyh Gâlib, aşağıdaki beytinde “Aşure gününde feleğin gamlı ızdırabına bulandı, bu hüzn ile yer ve gök Nil deryası oldu, Yağmur zannetme semavat (gök) ehlinin gözyaşındır, Kerbela’nın şehidinin temiz ruhu için akıttı” ifadelerine yer vermiştir:

Bulandı yevm-i âşûrâda çarhın tâb-ı nâşâdı

Zemîn ü âsümân bu hüzn ile deryâ-yı Nîl oldu

Semâvât ehlinin gözyaşındır bârân zann etme

Şehîd-i Kerbelânın rûh-ı pâkiyçün sebîl oldu

Şeyh Gâlib, Divân, Kt. 3

Hayali Bey, aşağıdaki beyitte “Kerbelâ’da âşûre gününde Hz. Hüseyin’in şehit edildiği yerde yas tutmaya (mateme) gel canının adağını kurban et ve yola gir” diyerek bu günü ritüel olarak uygulayıp yaşatmayı ifade etmektedir:

Nakd-i cân nezrini kurbânuna uydur yola gir

Kerbelâ-yı gama gel sen dahi âşûr eyle

Hayâlî Bey, Dîvân, G. 48/6

Gelibolulu Mustafa Âlî, aşağıdaki beytinde herkesin Kerbela’da matemle dolduğunu alemin aşure gününde inleyip ağladığını ifade etmektedir:

Kerbelâ oldu mâtemünle cihân

‘Âlem inler olunca ‘âşûrâ

Gelibolulu Mustafa Âlî, Divan, G. 227/2

Ele aldığımız beyitlerde aşure günüyle ilgili farklı inanışlarla karşılaşmaktayız. Bu inanışlardan ilki, tufan hadisesinin muharrem ayının onuncu gününde sona ermesi ve Hz. Nuh’un gemisinin Cudi dağına oturmasıdır. Bu gün “aşure günü” olarak adlandırılmıştır. Tufandan kurtulanlar bu günde kurtuluş sevinciyle şükür mahiyetinde oruç tutmuşlardır. Kalan erzaklarla aşure denilen aş pişirilmiş ve oruçlarını bununla açmışlardır.

Diğer işlenen inanış Hz. Hüseyinin Kerbela’da Muharrem ayının onunda Cuma günü şehit edilmesidir. Bundan dolayı Hz. Hüseyin’i seven kişilerin muharrem ayının ilk on günü oruç tuttıkları ve aşure ile bu orucu açtıkları görülmektedir.

Ayrıca beyitlere göre; Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. İbrahim bu günde doğdukları için aşure günü kutsaldır. Hz. Adem ve Hz. Havva bu günde yaratılmış ve cennete girmişlerdir.

Beyitlerden yola çıkarak Aşure gününün kökenine ilişkin çeşitli inanışların kabul edildiğini saptamaktayız. Günümüzde hala muharrem ayının onunda oruç tutularak çeşitli azıkların birleştirilmesiyle aşure pişirilip dağıtılmaktadır ve bu inanış devam ettirilmektedir.

4.3. Çeşitli İnanışların Kaynağı Olarak Cuma Günü

Sözlükte cum'a "toplamak, bir araya getirmek" anlamındaki cem' kökünden gelen isimdir. Kur'an'da Cum'a adıyla bir sure bulunmaktadır. Cum'a çeşitli hükümleri bakımından birçok hadiste de yer almaktadır. Bu güne cuma adının verilmesini, Kureyş'in atalarından olup bu günde kavmini toplayan, kendilerine öğüt veren ve Harem'e saygı göstermelerini emreden Kâ'b b. Lüeyy'e kadar götürenler olur. Yine hicretten önce Medine'de ensar tarafından toplantı ve ibadet günü olarak seçilmesine bağlayanlar ve ismi bu tarihten itibaren başlatanlar da vardır. Bu günün cuma adını alması bilhassa toplantı günü olmasından kaynaklanmaktadır. Aynı adı taşıyan sûrede "Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın. Bilerseniz, bu sizin için çok hayırlıdır" (Cum'a 62/9) meâlindeki âyet, cuma namazının farz kılınmasından önce de günün bu adla anıldığına ve bir toplantı günü olduğuna işaret etmektedir. Allah'ın cennette cuma gününe tekabül eden ve "yevmü'l-mezîd" denilen günde kullarına kendisini ziyaret fırsatı vereceğini bildirmiştir (Karaman, 1993, s. 85).

Çeşitli hadislerden anlaşıldığına göre cuma, Yahudi ve Hristiyanlar için haftalık ibadet günü tayin edilmiştir. Daha sonra onlar ibadet günleri konusunda ihtilâfa düşerek Yahudiler cumartesi, Hristiyanlar pazarı haftalık toplantı ve ibadet günü olarak benimsemişler, Allah da cuma gününü müslümanlara nasip etmiş, onları bu konuda hakka ulaşmaya muvaffak kılmıştır (Karaman, 1993, s. 85).

Müneccimler cuma günü için şu ifadeleri kullanmışlardır. "Âdem'in cesedine ruhun sokulması, muharrem ayının onunda cuma günü oldu. Aşure dedikleri o gün meydana geldi." (Mirhand, 2019, s. 29).

Âdem'in yaratılış esnasından başlayarak her aşamada kırk yıl bekletildiği, onun cuma günü yaratıldığı ve cennete konulduğu yine cuma günü cennetten çıkarıldığı anlatılmaktadır (Yıldırım, 2008, s. 48).

Hız. Âdem yasak meyveyi yedikten sonra Allah tarafından yeryüzüne gönderileceği kendisine bildirilmiştir. Cuma günü cennetten çıkarılıp yeryüzüne indirilmiştir. Hız. Âdem'in işlemiş olduğu günahtan dolayı tövbesi de Cuma günü kabul olmuştur (Köksal, 2020, s. 38-44).

Taberi'ye göre (2018) günlerin efendisi ve en büyüğü cuma günüdür. Bu güne ait beş özellik bulunmaktadır. Ramazan ve kurban günlerinden üstündür. Allah, Âdem'i bu günde yaratmış, bu günde dünyaya indirmiş ve Hz. Âdem bu günde vefat etmiştir. Bu günde öyle bir saat vardır ki Allah kul ne isterse onu kabul buyurur. Allah Âdem'in tövbesini cuma günü kabul etmiştir. Cuma gününde kıyamet kopacaktır. Resulullah güneşin en hayırlı doğduğu günün Cuma günü olduğunu bildirmiştir (s.133-134).

Cuma gününün özellikleri içinde en başta geleni cuma namazıdır. Bu namaz Kur'ân-ı Kerîm'de özellikle zikredildiği ve teşvike mazhar olduğu gibi hadis ve fıkıh kitaplarında da ayrı bölümlerde ele alınmıştır. Hz. Peygamber henüz Medine'ye hicret etmeden önce oradaki müslümanlar, sayıları artmaya başlayınca Ehl-i kitabın haftalık toplantı ve ibadet günlerinin bulunduğunu göz önüne alıp yaptıkları müzakereler sonunda kendileri için de böyle bir gün olarak arûbe gününü seçmişlerdir. Bundan sonra Es'ad b. Zürâre kendilerine cuma namazını kıldirmaya başlamıştır. Kaynaklar bu kararın ictihada dayandığını ve kılınan namazın da nâfile ibadet türünden olduğunu kaydetmektedir. Cuma namazının hangi tarihte farz kılındığı konusunda iki rivayet vardır. Birinci rivayete göre Mekke'de farz kılınmış, ancak müşriklerin engellemesi yüzünden fiilen edası hicrete kadar ertelenmiştir. İkinci rivayete göre ise cuma namazı hicret sırasında farz kılınmıştır. Şöyle ki: Resûlullah Medine'ye bir saat mesafede bulunan Kubâ'ya ulaşınca orada konaklamış, pazartesiden perşembeye kadar ashâbı ile beraber çalışarak İslâm'ın ilk mescidini inşa etmiştir. Cuma günü Kubâ'dan hareket edip Rânûnâ vadisine gitmiş ve Sâlim b. Avf kabilesine misafir olmuştur. Bu sırada cuma vakti girdiğinden vadideki namazgâhta ilk cuma namazını kıldirmiştir. Hz. Peygamber'in daha önce müslümanların serbest oldukları bölgelerde cuma namazı kılınmalarını emretmesi, fiilen edasının farz kılınmasının hicret yılında vuku bulduğunu teyit etmektedir. Cuma namazı Hz. Peygamber ve daha sonra Hulefâ-yi Râşidîn tarafından bizzat kıldırılmış, Emevîler'den başlayarak çeşitli İslâm devletlerinde birçok halife ve yönetici de bu uygulamayı sürdürmüştür. Öte yandan cuma hutbeleri de baştan beri sadece dinî öğüt vermekten ibaret kalmamış, önemli olayların, siyasî, askerî ve idarî kararların halka duyurulmasına vasıta olmuştur. Sonraları halife ve hükümdarlar hâkimiyet ve istiklâllerinin ifadesi olarak kendi adlarına hutbe okutmaya başlamışlar, cuma namazı ve hutbeler zamanla siyasî bir anlam ve ağırlık kazanmıştır (Karaman, 1993, s. 85).

Cuma gününün kutsal sayılmasını klasik Türk şiiri şairleri aşağıda örnekleri verilen beyitlerle ele almıştır:

İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmet-Nâmesi'nin "Fî Yevmi'l-Cum'a" başlıklı bölümünde cuma günü ile ilgili şu ifadeler yer vermiştir. "Peygamber 'İslam ehlinin bayram günü cuma günüdür hem günlerin en hayınlısıdır, Hz. Âdem'in bu günde yaratıldı, onun vefatının bugün oldu, onu cennete bugün soktu ve bu günde cennetten yeryüzüne indirildi. İsrâfil sura bu gün üfler, Hakk'ın mahşer günü (kıyamet) bu günde kopar. Yirmi dört saat

içinde bu günün mübarek bir saati vardır ve o saat içinde Hak'tan ne hacet dilerse Allah kabul eder. Bir cuma gününde şarabı terk et, o günde her işten uzaklaşıp Allah'a itaat ve ibadet et, altı gün dünya için bir günü Allah için sarf et' der”:

Nebî dir rûz-ı ‘îd-i ehl-i İslâm
Bu rûz-ı cum‘adur hem hayrû’l-eyyâm

Bu günde yaradıldı didi Âdem
Vefâtı bu gün olmışdur anun hem

Bu günde sokdı anı Hâlik cinâna
Cinândan bu gün indirdi cihâna

Urur bu günde İsrâfil sûrı
Kopar bu gün Hakk’un yevmü’n-nüşûrı

Yigirmi dört sâ‘at içre her bâr
Bu günün bir mübârek sâ‘ati var

Ki ol sâ‘at içinde bî-te’ehhür
Ne hâcet dilesen Hak’dan revâdur

Buyurmuşdur Hudâ bir rûz-ı Cum‘a
Şarâbı terk it anda bakma bî ‘a

‘İbâd-ı kavî Hudâ’ya tâ‘at eyle
‘İbâdet kıl her işden ‘uzlet eyle

Giçirsen altı gün dünyâ yitine
Birin sarf eyle Hudâ hizmetine

İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmet-Nâme II, b. 7992/8000

İbrahim İbn-i Bâlî, kıyameti anlattığı bölümde ise “Rivayet ehli hadis içinde demiş ki cuma günü kıyamet kopacak” ifadesinde bulunmuştur:

Hadîs içre demiş ehl-i rivâyet

Ki cum'a günü kopısar kıyâmet

İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmet-Nâme II, b. 12644.

Hindî Mahmûd, Kısas-ı Enbiyâ'nın "Vefât-ı Âdem Nebî 'Aleyhi's-Selâm Kısas-ı Enbiyâ" başlıklı bölümünde Hz. Âdem'in vefatının cuma günü olduğuna dikkat çekmektedir:

Vefâtım cum'a gün olsa gerekdür

Gelüp Cibrîl beni yusa gerekdür

Hindî Mahmûd, Kısas-ı Enbiyâ b. 949

Hz. Âdem'in yaratılışı bahsinde Peygamberimizin şöyle buyurduğu ifâde edilmektedir. Cuma gününün ulu bir gün olup sevapla dolu olduğunu, bu günde baş hasletin (yaratılışın) gerçekleştiğini söylemiştir. Allah'ın Cuma günü Hz. Âdem'i yarattığını, bedenine ruh üflediğini, ruhunu aldığını, o günde duaları kabul ettiğini anlatmaktadır:

Resûlullâh buyurmuş cum'a günü

Ulu gündür dönün Yezdân'a yönü

Bu cümle günlerin ol ulusıdur

Sevâblı günlerün ol tolusıdur

Ve beş haslet muhakkakdur o günde

O gün halk oldu dir Âdem'e ten de

Ve cum'a gün hulûl eyledi rûhı

O gün fevt oldu yazılmış şürûhı

Ve cum'a günde bir sâ'at muhakkak

Olur hâcet revâ buyurdi dir Hak

Hindî Mahmûd, Kısas-ı Enbiyâ b. 245/249

Beyitlere göre Hz. Âdem cuma günü yaratılmış ve bugün insanlığın başlangıcı olması dolayısıyla kutsal kabul edilmiştir. Bugüne ait başka özellikler de dikkat çekmektedir. Hz. Âdem cuma günü vefat etmiş, cennetten cuma günü çıkarılarak yeryüzüne gönderilmiş ve bugün ruhunu Hakk'a teslim etmiştir. Aynı zamanda büyük

meleklerden olan İsrâfil'in kıyametin habercisi olan sura bugün üfleyeceği ve kıyametin de cuma günü kopacağı beyitlere konu olmuştur. İnsanlığın hem köken (başlangıç) hem de eskatoloji (bitiş) günü olmasından dolayı kutsaldır. Bu günde yapılan ritüellerden en önemlisi duadır. Cuma günü dünyevi işlerden uzak durulması onu diğer günlerden ayırmaktadır.

5. KUTSAL MEKÂNLARIN YAPIMI ve KUTSAL SUYUN ORTAYA ÇIKIŞI

5.1. Kâbe'nin Yapımı

Kâbe kelimesi “dört köşeli veya küp şeklinde olmak” anlamındaki ka‘b kökünden gelmektedir. Ka‘be “küp şeklinde nesne” demektir (Ünal, 2001, s. 14). Mekke’de Harem-i Şerif’in içinde bulunan kutsal binadır. Rivayete göre Kâbe Hz. Âdem’den Nuh peygamber dönemine kadar yeryüzündeydi. Tufanda göğe çekilmiştir. Buna Beyt-i Ma‘mur denir (Pala, 2015, s. 245). “Gerçek şu ki, insanlar için yapılmış olan ilk ev, âlemlere bir hidayet ve bir bereket kaynağı olan Mekke’deki evdir” (Âl-i İmrân 3/96).

Hiz. Âdem yasak meyveyi yedikten sonra yaptığı hatayı anlayıp pişman olmuş ve şiddetli bir şekilde ağlamaya başlamıştır. Melekler de onun bu ağlayışından dolayı büyük bir üzüntü duyup ağlamaya başlamışlardır (Köksal, 2020, s. 42). O Allah’a “Pak ve övülmüş olan senden başka ilah yoktur, ben çirkin bir iş yaptım ve kendime zulmettim. Bana rahmet et çünkü sen acıyan ve bağışlayansın” diye dua etmiştir (Mirhand, 2019, s. 33). Bundan dolayı Allah Hiz. Âdem’e tam arşının alt hizasında haremi olarak nitelediği yasak bölgesine bir beyt (mabed) yapmasını buyurmuştur. Meleklerin arşı tavaf ettiği gibi Hiz. Âdem’in de burayı tavaf etmesini ve kendisini zikretmesini istemiştir. Yüce Allah Hiz. Âdem ve çocuklarının burada dualarını kabul edeceğini bildirmiş ve Mekke’ye gitmesini emretmiştir. Hiz. Âdem Mekke’ye bir meleğin kılavuzluğunda gitmiş ve o, yolculukları esnasında uğradığı her yeri bereketlendirmiştir. Mekke’ye gelince Cebrail kanadıyla Kâbe’nin temelini açmış ve diğer melekler açılan temele ağır kayaları bırakmıştır. Kâbe’nin yapımı esnasında beş dağın taşı kullanılmıştır. Bunlar; Turi Sina, Zeyta, Lübnan, Cudi, Hira dağlarıdır. Kâbe’nin yapımı tamamlandıktan sonra Cebrail Hiz. Âdem’i Arafat Dağı’na götürmüş ve hac amellerini orada öğretmiştir. Mekke’ye döndüklerinde Hiz. Âdem Kâbe’yi yedi kere tavaf etmiş ve melekler Hiz. Âdem’in haccını tebrik etmişlerdir. Allah günahı olan kimselerin tövbelerini burada kabul edeceğini bildirmiştir. Hiz. Âdem’in tövbesi Cuma günü kabul olmuştur (Köksal, 2020, s. 42-44). Kur’an da “Sonra kalan hac fiillerini tamamlayıp temizlensinler, adaklarını yerine getirsinler ve o kadîm evi (Kâbe) tavaf etsinler.” ifadesi yer almaktadır (Hac 22/29). Bu ayette yer alan “kadim evi tavaf etsinler” sözü Kâbe’nin Hiz. İbrahim döneminden önce de var olduğunu kanıtlar niteliktedir. Kâbe’nin yapımı Hiz. Âdem zamanında gerçekleşmiştir.

Allah Âdem'i dünyaya gönderdiğinde başı semada ayakları ise yerdeydi ve meleklerin duasını duyuyor bununla huzur buluyordu. Melekler bu durumdan korktu ve Allah'a bildirdi. Allah onun boyunu kısaltıp tamamen yere indirdi. Âdem yalnızlık hissetti ve üzüldü dularında Allah'a yakardı. O Mekke'ye yönlendirildi. Allah Beytullah'ı indirdi. Ona tavaf edip namaz kılmasını buyurdu (İbn Cerir Et-Taberi , 2018, s. 140).

Bazı âlimler Beytü'l Mamur'un Âdem zamanından beri mabet olduğunu söyler. Allah'ın ilk yarattığı yer Mekke'dir yani Kâbe'nin yeridir. Allah bu yeri her yerden temiz ve üstün kıldı. Bütün yerler bu yerin altındaydı. Mekke'ye Umu'l Kari adını vermişler ve yeryüzü buradan meydana gelmiştir. Burası yeryüzünün başlangıç noktasıdır. Mekke ve Kâbe cennetten getirilen dört adet yakut taşla yapılmıştır. Allah, Adn cenneti'nden yakutla yapılmış bir evi getirmesi için Cebrail'i gönderdi ve o eve Beytü'l-Mamur adını verdi. Orası Kâbe'dir. Cebrail Âdem'e Allah'ın bu evi tavaf etmesi ve oraya yerleşmesi için cennetten gönderdiğini söyledi (İmami, 2019, s. 214). Kâbe, Nuh tufanından önce şu anki yerinde mevcuttu. Âdem peygamber gelip burada tavaf ederdi. Nuh tufanı esnasında göğe çekilmiş olan Beyt-i Ma'mur'un yeri boş kalmıştı. Hz. İbrahim ile İsmail Kâbe'yi yeniden inşaa ettiler (Pala, 2015, s. 225).

Hafî aşağıdaki beyitlerde Hz. Âdem'in kırk yıl ağlayıp yakardığını, tövbe edip haram işlerden kaçındığını, Allah'ın sonunda Âdem'in tövbesini kabul ettiğini, sevinip Allah'a hamd ettiğini, hemen Kâbe'yi inşa ettiğini, bir zaman yapımı için uğraştığını, orayı bakımlı hale getirdiğini ve âlemi Kâbe ile nurlandırdığını anlatmaktadır:

Kırk yıl ağlayup tazarru' eyledi
Tevbe idüben teverru' eyledi

Âhir itdi tevbesini Hak kabul
Şâd olup hamd itdi Hakk'a Ol Resul

Kabetullah'ı bina itdi hemân
Yapmağa dürüşdi anı bir zamân

Âhir anı yapdı ma'mur eyledi
Âlemi anunla pür-nûr eyledi
Hafî, Zâdü'l Meâd b. 4219/4222

Ecrî, “Eğer bu hakikat Kâbe’sini tavaf etmeyi istersen dünyanın en kudsi mabedi olan Kâbe gizlidir, Âdem’dedir demektir:

Ger tavâf etmek dilersen bu hakikat Ka‘besin

Ka‘be-i Beytü’l-Kerem gizlidir Âdemdedir

Ecrî, Divan, G. 107/4

Ecrî, “Ey Ecri, âşıkların kıblesinde (Ka‘be) Âdem gibi olmalı, Allah’ın çok yüce mabedi olan Beyt-i Ma‘mur’uz biz” demektir:

Ecriyâ kıble-i ‘uşşâka olmalı ‘Âdem-vâr

Beyt-i ma‘mûr-ı Hüdâ-yı Ka‘be-i ‘Ulyâyuz biz

Ecrî, Divan, G. 124/5

Hiz. Âdem’in yaptığı hatadan dolayı uzun yıllar ağlaması, Allah’ın ona Kâbe’yi yapmasını buyurmasına vesile olmuştur. Allah, Hiz. Âdem’in yaratılışında Mekke toprağını kullanmıştır ve Hiz. Âdem’den Kâbe’yi de yine bu alana yapmasını istemiştir. Bu alanın kutsal sayılmasının sebebi Allah’ın arşının tam olarak Kâbe’nin üzerinde bulunmasıdır. Melekler gökte Allah’ın arşını tavaf ederken yeryüzünde insanoğlu Allah’ın evi olan Kâbe’yi tavaf etmektedir. Kâbe Cebrail ve diğer meleklerin yardımıyla ve kutsal dağlardan alınan topraklarla yapılmış kutsal bir mekândır. Her ne kadar Hiz. İbrahim tarafından yapıldığı kaynaklarda yer alsa da Kuran-ı Kerim’de kadim ev olarak geçmesi Âdem tarafından yapıldığına işaret etmektedir. Nuh tufanında gökyüzüne çekilmiş olması zaman bakımından Hiz. İbrahim’den önce gerçekleşmiştir.

5.2. Beytü’l Makdis’in (Mescidü’l Aksa) Yapımı

Asıl adı Ârâmîce Beth makdeşa, İbrânîce Beth ha-Mikdaş ve Arapça Beytûlmakdis olup “mukaddes ev” demektir; bu ad sonradan şehrin tamamı için kullanılmaya başlanmıştır. Şehir için müslümanların benimsediği Kudüs adı da aynı kökten gelmekte ve aslında şehri değil mâbedi ifade etmektedir. İslâm âlimleri, Kur’ân-ı Kerîm’de İsra suresinin birinci ayetinde el-Mescidü’l-Aksâ adıyla anılan ve çevresinin mübarek kılındığı belirtilen yerin Beytûlmakdis olduğunu düşünmektedir (Bozkurt N. , "Mescid-i Aksâ", 2004, s. 268). “Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Harâm’dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ’ya götüren

Allah eksikliklerden münezzehtir. O, gerçekten her şeyi işitmekte ve görmektedir.” (İsra 17/1). Aksâ Arapça da “uzak” anlamına gelmektedir ve mâbedin Mekke’ye uzaklığından dolayı bu ad verilmiştir. Bir hadise göre ise burası, Mescid-i Harâm’dan sonra insanların Allah’a ibadet etmeleri amacıyla yapılan en eski ikinci mâbeddir. Bugün Kâbe’ye çevresiyle birlikte Mescid-i Harâm denildiği gibi Mescid-i Aksâ’ya da çevresiyle birlikte Harem-i şerif denilmektedir. Mescid-i Aksâ’nın yerinin tesbiti ve planlanması Hz. Dâvûd ile başlar. Ancak Allah mâbedin Hz. Süleyman tarafından yapılacağını bildirir. Bunun üzerine Dâvûd, oğlu Süleyman’a durumu anlatıp mâbedi inşa etmesini emreder ve mâbed yapımıyla ilgili bütün malzemeleri ve elemanları ona teslim eder (Bozkurt N. , "Mescid-i Aksâ", 2004, s. 268).

Kudüs’te Hz. Süleyman tarafından yaptırılan caminin yerine yapılan ve Müslümanların ilk kıblesi olan camiye Mescid-i Aksa denilir. Mirac gecesi Hz. Peygamber buradan göğe yükselmiştir (Pala, 2015, s. 308). Hz Süleyman Beytül Mukaddes’in yapımına başladı ve tamamladı (İmami, 2019, s. 300).

Mescid-i Aksa’ya İlya Mescidi, Beytülmakdis Mescid’i denilmektedir. Hz. Muhammed Miraçgecesinde buraya uğramıştır. Hz. Peygamber yeryüzünün ilk kurulan mescidinin Mescid-i Haram, ikincisinin ise Mescid-i Aksa olduğunu söylemiştir. Süleyman (a.s.) Mescid-i Aksa’nın yapım işini tamamdıktan sonra kurban kesti. Süleyman İsrailoğullarını buraya topladı ve bu mescidin Allah için yapıldığını belirtti (Köksal, 2020, s. 209-211).

Hz. Davud’un ölümünden sonra Hz. Süleyman Mescid-i Aksa’da ve oranın etrafında bir şehir kurmak istedi. Bunun için cin ve insanları görevlendirdi. Ustalara 12 hisarlı bir şehir kurma emrini verdi. Devlerden bazılarına madenlere gidip lal, yakut, altın, gümüş gibi değerli taşları getirmelerini, bazılarına ise; denizden inci getirmeleri emrini verdi. Tüm araçlar hazır olunca Mescid-i Aksa’nın yapımı başladı. Çatısını ve duvarlarını kıymetli mücevherlerle süslediler. Bu mescid Karanlık gecede gündüz gibi aydınlanmaya başladı. İnşaat bitince Süleyman büyük bir tören düzenledi ve Beni İsrail’in hayırlı kişilerini toplayarak “Bu ev yüce ve ulu tanrıya ibadet etmek için yapılmıştır, onun bir an bile dünyada boş kalmaması gerekir” dedi. Burası uzun süre aktifti ve Buht Nassar Şam’ı istila edince bütün mücevherlerini söktü (Mirhand, 2019, s. 369). Hz. Süleyman babası Hz. Davud’un vefat etmesinden sonra yarım kalan ve Kudüs’te yer alan Mescid-i Aksa’yı yedi senede tamamlamıştır (Pala, 2015, s. 411).

Hindî Mahmûd, Kısas-ı Enbiyâ da Hz. Süleyman peygamberin anlatıldığı bölümde aşağıdaki beyitlere yer vermiştir. Bu beyitlerde Hz. Süleyman'ın devlere bir yapı yapmaları için emir verdiğini, kerpicing birini altından diğerini gümüşten döşemelerini, zemini saf gümüşten yapmalarını söylemektedir. Kubbesinin inci ve cevherden dizilmesini emretmiştir. Kubbeye kırmızı renkli âlemlerin dizilmesini ve bu âlemlerin ışınlarının şehri aydınlatmasını istemiştir. Yapılan yapı şehir içinde o gece göz alıcı ışık saçmış, yapılan mescidin ışınlarından ay sönük kalmıştır. Burada anlatılan yapı Mescidü'l Aksa'dır:

Buyurmuş dîvlere bir gün Süleymân
Döşen on yedi ferseng didi meydân

Biri altun u gümüş ola kerpiç
Berâber yapıla olunmaya pîç

Zemîni şâfi gümüşden döşene
Ana hiç kimse bulmaya bahâne

Buyurmuş dîv ü perîye o sultân
Yapalar sırçadan bir şehri ol ân

Dinür on iki bin arşun uzunı
Kimi yetmiş bin ola dimiş eni

Anun dir dört bucagında birer köşk
Yapıla balçığı anun ola mişk

Üzeri kubbe ola sırçadan dir
Dizile yir yirin dürr ü cevâhîr

Dikile kubbeye la'î 'âlemler
Şu'â'ından o şehri ola münevver

Çerâğ yanmaya ol şehre şeb içre
Şu'â'ı görine dinmiş meh içre

Hindî Mahmûd, Kısas-ı Enbiyâ, b. 6102/6110

İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmet-Nâmesi'nde Hz. Süleyman'ın devlere buyurduğunu ve onların Beytü'l Mukaddes'i bina ettiklerini aşağıdaki beyitlerde anlatmaktadır:

Süleymân geldi anı kıldı kâmil

Rivâyâtun sahîhi bu durur bil

Hikâyetde gelmişdür kim Süleymân

Buyurdi dîv ü ins ü cinne yik-sân

Niçe yılşuglı bünyâd eylediler

Ki beytül-mukaddes âbâd eylediler

İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmet-Nâme I, b. 2177/2179

Hz. Süleyman Mescid-i Aksa'yı devlere ve cinlere yaptırmıştır. Onlar denizden ve karadan altın, gümüş, inci ve cevherleri getirip bu binanın inşasında kullanmışlardır. Hz. Süleyman ve emrindekiler olağanüstü özelliklere sahiptir.

5.3. Zemzem'in Ortaya Çıkışı

Mekke'de bulunan kuyu ve bu kuyudan çıkarılan suya verilen isimdir (Pala, 2015, s. 490). Zemzemin bulunduğu kuyuya İsmail kuyusu da denilmekte olup kutsal sayılmaktadır. Bu kuyudan çıkan suyun insanı şifalandırdığına ve aç olan kimseyi doyurduğuna inanılmaktadır. Zemzemin Yunanca veya Kıptice sözcük olup “yavaş yavaş ak ve dur” anlamına geldiği ifade edilmektedir. Bir rivayete göre de suyun bol bol fışkırarak aktığını gördüğü için bu ifadeyi Hacer'in söylediği aktarılmaktadır (Yıldırım, 2008, s. 741).

Hâcer ile İsmâil'e yerden su çıkması olayına başta Kitâb-ı Mukaddes olmak üzere Hristiyan ve Yahudi kaynaklarında da yer verilir. Kitâb-ı Mukaddes'te Hâcer ile oğlunun hikâyesinin anlatıldığı bölümde zikredilen su kaynağının da Zemzem Kuyusu olduğu düşünülmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de yer almayan zemzem hadisler aracılığıyla anlatılmaktadır (Küçükbaşçı, "Zemzem", 2013, s. 242).

Hız. İbrahim ve eşı Sare'nin çocukları olmuyordu. Sare zamanla Hız. İbrahim'in çocuk istediğini sezmeye başlamıştı. Bu nedenle Hacer'i İbrahim'e verdi ve onların İsmail adında oğulları dünyaya geldi. İsmail o kadar güzeldi ki o güne kadar böyle bir çocuk görölmemişti. İbrahim onu çok seviyordu ve oğlunu sürekli yanında bulunuyordu. Sare onu kıskandı ve Hacer'in uzuvlarından kesmek için yemin etti. Hacer kaçmak istedi ve İbrahim Sare'den şefaati diledi. Hacer'in kulak memesini kesti yumuşak yerinden parça aldı. Sare'nin kını tükenmemişti ve her zaman üzüntülüydü. Hız. İbrahim'den İsmail ve Hacer'i uzak bir yere götürmesini istedi. İbrahim Sare'nin kendi üzerindeki haklarının çok olduğunu düşünmesenden dolayı bu isteğini kabul etti. Allah bu konuda İbrahim'i destekledi. İbrahim Cebrail'in önderliğinde Mekke'ye yöneldi. Cebrail Zemzem bölgesine gelince ona çocuğu ve Hacer'i bırakmasını söyledi. Orada hiçbir millet yoktu. Son derece kurak taşlık ve sıcaklığı yüksek bir yerdi. Üç gecenin sonunda İbrahim gitmeye niyetlendi ve Hacer ağlamaya başladı. İbrahim Allah'ın buyruğunun bu şekilde olduğunu söyleyince Hacer bu duruma razı oldu ve İbrahim onları Allah'a emanet ederek oradan ayrıldı. Günler sonra Hacer ve İsmail'in yiyecekleri tükendi, susuz kaldılar. Hacer'in sütü kesildi. Safa dağına çıktı yerleşim yeri göremedi ve Merve dağına çıktı orada da suya dair bir işaret göremedi. Hacer bu tepeler arasında yedi kere git gel yaptı. Bir ses duydu ve gözüne bir şey görünmedi. Hız. İsmail'in yanındaki yırtıcı hayvanların sesini duydu ve onun yanında bir pınarın ortaya çıktığını gördü. Bu pınar Zemzem'dir. Bazıları İsmail'in ayağının değdiği yerde su fişkırdığını ifade etmektedir. Bazıları Cebrail'in kanadıyla yeri kazdığını ileri sürmektedir (Mirhand, 2019, s. 122-125). Zemzem'in İsmâil'in topuklarını birçok defa yere vurması neticesinde çıktığı da nakledilir (Pala, 2015, s. 491). Hacer çıkan su ile İsmâil'in oynadığını görmüş ve suyun önünü keserek havuz oluşturmuştur. Kur'an'da "ekin bitmeyen bir vadi" olarak nitelenen Mekke'de kendilerine su ihsan ettiği için Allah'a şükretmiştir (Küçükaşçı, "Zemzem", 2003, s. 242). Köksal'a göre (2020) Cebrail ayağının ökçesiyle yeri eşince su kaynamaya başlamıştır. Peygamberimiz "Allah, İsmail'in annesi Hacer'e rahmet eylesin! Eğer o, Zemzem'i kendi haline bıraksaydı da suyu avuçlamasaydı muhakkak Zemzem akar bir kaynak olurdu!" buyurmuştur (s. 179).

Hız. Muhammed'in hayatında zemzemin yeri çok özeldir. Dört defa göğsünün yarılarak kalbinin çıkarılıp zemzemle yıkandığı rivayet edilir. Bu hadiselerden ilki dört beş yaşlarında sütannesinin yanında, ikincisi on yaşlarında, üçüncüsü Hira

mağarasında ilk vahiy geldiğinde ve sonuncusu Mi‘rac gecesinde gerçekleşmiştir. İnşirâh sûresinin ilk ayeti olan “Biz senin göğsünü açıp genişletmedik mi?” me‘âlî, Hz. Muhammed’in çıkarılan kalbinin zemzemle yıkandıktan sonra ilim ve hikmetle doldurulup yerine konulduğu şeklinde yorumlanmıştır. Kâbe putlardan temizlendiği fetih günü Hz. Peygamber ve beraberindekiler Zemzem Kuyusu’ndan kovalarla su çekerek Kâbe’nin içini ve dışını yıkadılar. Bundan sonra Kâbe’nin yılda bir veya iki defa zemzemle yıkanması âdet olmuştur. Resûlullah, Mekke fethinde Mescid-i Harâm’da devesinin üzerinde zemzem içmiş, Vedâ haccında ve umreleri sırasında Kâbe’yi tavaf ettikten sonra Makâm-ı İbrâhîm’in arkasında iki rek‘at tavaf namazı kılmış ve kuyudan Zemzem içmiştir. Bu nedenle hac ve umrede tavafın ardından kılınan namazdan sonra kuyudan Zemzem içmek, hac günlerinde Mina’ya gitmeden önce bunu tekrarlamak bir gelenek halini almıştır. Tavafın ardından içilen zemzem ve yapılan sa‘y, Allah’ın yardımıyla Hâcer’in su arayışını ve anne sevgisini simgeler (Küçükaşçı, "Zemzem", 2003, s. 243). Peygamber efendimiz Hac esnasında Safa ve Merve tepesi arasında yedi kez gidip gelmesinin sebebinin Hacer’in su aramak için bu tepeler arasında yedi kere gidip gelmesinden ileri geldiğini söylemiştir (Köksal, 2020, s. 178). İslam öncesi ve sonrasında kutsal sayılan bu su hacılar tarafından hediye götürülmektedir (Pala, 2015, s. 491). Zemzem, kibleye dönülerek besmele okunduktan sonra sağ elle ve üç nefeste gözü sudan ayırmadan, “Allahım! Senden faydalı ilim, geniş rızık ve her türlü hastalıktan şifa diliyorum” duasıyla içilmeli ve Allah’a hamd edilmelidir. Yaygın olan görüş diğer içeceklerin aksine zemzemin ayakta içilmesi yolundadır. “Zemzem hangi niyetle ve ne maksatla içilirse ona şifa olur” (Küçükaşçı, "Zemzem", 2003, s. 245).

Evliya Çelebi’den aktarıldığına göre Zemzemin günün farklı saatlerinde farklı özellikler gösterdiğini ve onda sabahtan yatsıya kadar gül, menekşe, yasemin gibi çiçeklerin yanında saf süt kokusu hissedildiğini kaydeder (Küçükaşçı, "Zemzem", 2003, s. 244).

Zemzem ile ilgili yukarıda anlatılan hususların Klasik Türk Şiirine yansıdığı görülmektedir. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

Hafî, aşağıdaki beyitlerde İsmail’in açıkça görülen üstün ve güzel mucizesinden bahsetmektedir. İlk mucizesi Zemzem suyunun ayağının altından çıkıp akıp gitmesidir. Şabanın yarısı ve Berat gecesı âb-ı hayat (hayat çeşmesi, dirilik veren su)

yeryüzüne çıkmıştır. O temiz su akıp gitmek istediye de İsmail'in annesi Hacer yoluna toprak yığıp zemzem suyunun akmasını engellemiştir. Bunun sebebi susuzluktan kırılmalarıdır. Berat gecesinde zemzemin ortaya çıkmasıyla yeryüzü neşelenmiştir:

Dinle İsmail 'den dahi î haber
Mu'cize bâbında hûb u mu'teber

Üçidi andanda zâhir mu'cize
Anı dahi aydayın bir bir size

Evvelinci âb-ı zemzemdür 'ayân
K(i)'oldı ayağının altından revân

Nısf u Şa'bân idi vü leyl-i Berat
Kim çıkup yir üzre çün aynü'l hayat

Câri olmak istedi ol âb-ı pâk
Anesi yığdı yolına reml ü hâk

Komadı akmağa âb-ı zemzemi
Kim yiriser sebz ide neşv ü nemi

Zire susuzlıktan olmışlardı zâr
Akmasını kılmadılar ihtiyâr

Şimdi andan berü her leyl-i Berat
Kim gelüp gitdi cihâna kat kat

Kuyısından çıkdı zemzem ol gice
Yir yüzini kıldı hürrem ol gice

Câri olup ya'ni akardı revân
Çaylar suyu gibi î pâk cân
Hafî, Zâdü'l Meâd, b. 4839/4848

Şeyh Galip aşağıdaki beyitte Zemzem kuyusundan çıkan suyun İsmail'in ayağını öptüğünü anlatmaktadır:

İsmâîl-i mihri dutdı mükrem

Öpdi ayağını çâh-ı Zemzem

Şeyh Gâlib, Hüsn ü Aşk, b. 1871

İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmet-Nâmesi'nde "İsmail'in çeşmesinin nuruna bak ayağıyla eşip çeşme akıtmış, görüp şükredip göl etmeseydi o yeryüzüne pınar olup akardı" ifadesinde bulunmaktadır:

Nazar kıl İsmâ'îl'i nûr-ı çeşme

Akıtmış eşüp ayagı-la çeşme

Görüp şükr eylemese göl

Akardı yir yüzine 'ayn olup ol

İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmet-Nâme I, b. 5728/5729

Hindî Mahmûd, aşağıdaki beyitte "Atan Hz. İsmail'e Zemzem verildi, dünya halkı o kuyuya hürmet eder" demektedir:

Virüldi ceddün İsmâ'îl'e zemzem

İder ta'zîm o çâha halk-ı 'âlem

Hindî Mahmûd, Kısas-ı Enbiyâ, b. 2827.

Aşağıdaki beyitlerde Hindî Mahmûd, Hz. Hacer'in ellerini açıp Allah'a dua ettikten sonra İsmail'in ayağının altından suyun yeryüzüne çıktığını ve bu suya Zemzem suyu dediklerini anlatmaktadır:

Elin açup o yâd kılmışdı Yezdân

Su çıkmış ayagı altında ol ân

Bun ile kulların komaz Kerîmsin

Ve cümle sırlara vâkıf 'alîmsin

Suya olmuş emir çık yeryüzine

O dem göründi İsmâ'îl gözine

O suya didiler bil âb-ı Zemzem

Hudâ emriyle içüp anı kansam

Hindî Mahmûd, Kısas-ı Enbiyâ, b. 2499/2502

Şem'î, aşağıdaki beytinde Hz. İsmail'in ayağının toprağı eşelemesinin ardından Kâbe'de Zemzem'in ortaya çıktığını anlatmaktadır:

Ayağın topragından dem uraldan

Olupdur âb-ı rûy-i Ka'be Zemzem

Şem'î, Dîvân, K. 5/19

Benderli Cesari, aşağıdaki beytinde Hz. İsmail'in ayağının bastığı yerden Zemzem'in çıktığını ifade etmektedir:

Makdemi basdugı yirden Hazret-i İsmâ'ilün

Hikmet-i Yezdân gör kim âb-ı zemzem damladı

Benderli Cesari, Divan, K. 10 / 5

Zâtî, Hz. İsmail'in ayağından Zemzem'in çıktığını anlatmaktadır:

'Aynuma bassan kadem yaşum kabagından çıkar

'Ayn-ı Zemzemdür ki İsmâ'îl ayagından çıkar

Zâtî, Divan, G. 237/1

Yukarıda örneklerini vermiş olduğumuz beyitlere bakıldığında Zemzem'in Hz. İsmail'in ayağından ortaya çıktığı görülmektedir. Allah onlara ihsanda buyurmuştur. Bu su çaresizliğin neticesinde kendiliğinden ortaya çıkmış ve kutsaldır.

6. İNSANLIK TARİHİNDE İLK RİTÜELLER

6.1. Kurban Ritüeli

Kurbân kelimesi kendisiyle Allah’a yaklaşılacak şeyi, özel olarak da Allah’a yakınlık sağlamak, yani ibadet amacıyla belli vakitte belirli cinsten hayvanları kesmeyi ve bu amaçla kesilen hayvanı ifade eder (Güç, 2002, s. 433). Pala’ya göre (2015) Allah’ın rızasını kazanmak için aracı olan şeydir. Farz, vacip veya sünnet olarak kesilen hayvan (kurban) ancak sığır, deve ve davar cinsinden olabilir. Hac mevsiminde hacıların Arafat dağına çıktıkları gün kurban kesilir. Kurban bayramı da o gün sabah namazı ile başlar. Kurban, tapınılan tabiatüstü varlık veya varlıklara yakınlaşmak, şükran duygularını belirtmek, bir şey talep etmek veya günahların affedilmesini istemek gibi niyetlerle sunulan varlık ve nesnelerdir (s. 224). Aşağıda geleneklerde kurban sunma ritüelinin kökeni hakkında bilgiler verilecektir.

İnsanoğlunun ilk kurban kıssası Habil ve Kabil’in kızkardeşlerden kiminle evleneceği hususunun belirlenmesi için verdikleri kurban hadisesidir. Habil’in kurbanı kabul edilmiştir. Bunun ibaresi ise Habil’in kurbanının ilahi bir ateşle yanmasıdır. Bu olaydan sonra Kabil kardeşi Habil’i öldürmüş ve ilk kan akıtılmıştır. Habil en değerli varlığını kurban ederken Kabil ise malının kıymetsiz olanını kurban etmek istemiştir. Kurbanın kabul edilmesinde Allah’a bağlılık, dürüstlük ve samimiyet ölçü olmuştur (Arık & Eroğlu, 2017, s. 388-389). Kura’n “Onlara Âdem’in iki oğlunun haberini gerçeğe uygun olarak anlat: Hani ikisi de birer kurban sunmuşlar, birininki kabul edilmiş, diğerininki kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen, diğerine, “Andolsun seni öldüreceğim!” dedi. O da dedi ki: “Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder (Maide 5/27) buyurmuştur.

Cahiliye dönemi Arapları arasında insan kurbanlarına rastlanmaktadır. Bu hadiselerden biri şu şekildedir: Hz. Muhammed’in dedesi Abdülmuttalib, Zemzem kuyusunun kazılması esnasında Kureyşliler tarafından eziyete uğramıştır. O on oğlu olursa ve kendilerini koruyacak yaşa gelirse Kâbe’nin yanında birini kurban etmek için adakta bulunmuştur. Abdülmuttalib dileği yerine gelince oğullarından birini kurban etmek istemiştir. Oğulları arasında çektiği kurada kurban adayı Abdullah çıkmıştır. Bu durumun adet haline gelmesinden çekinen Kureyş halkı ona engel olmuştur. Bu olay karşısında ikilem yaşayan Abdülmuttalib bilgisine güvendiği bir kadına başvurmuştur. Kadın ona adetlerindeki kan bedelini sormuştur. Abdülmuttalib on deve olduğunu

söylemiştir. Kadın “Memleketinize dönüp on deve ve kurbanı karşınıza koyun aralarında kura çekin ok adamın aleyhine çıkarsa on deve daha ekleyin ve tekrar kura çekin. Kura develeri gösterinceye kadar develerin sayılarını artırın ve kurban olan adamı salıverin” demiştir. Abdullah yüz deveye kadar bu olayı tekrarlamış ve yüz deve kefarete olarak kurban edilmiştir (Hamidullah, 1991, s. 33).

Tanrı’ya kurban sunma ritüeli Sagaylarda şu şekilde gerçekleşmiştir: Eski çağlarda Sagay ataları tanrıya kız kurban edermiş. Kurban edilecek kız kütüğe bağlanır, göğsüne bıçak saplanır. Tanrıya dua edildikten sonra kızı elleri üzerinde göğsüne doğru kaldırır, ateşte yakarlarmış. Böylece tanrıdan bolluk ve bereket istenirmiş. Bir adamın dokuzuncu kızının kurban edileceği esnada atlı bir adam gelip kızın yerine dokuz koçun kurban olarak sunulmasını önermiştir. O günden sonra Sagaylar tanrıya koç kurban etmişlerdir (Bayat, 2020, s. 183).

Türk mitolojik sistemi içerisinde yer alan Mitolojik Ana’nın somutlanmış varyantı olan Yer-Su tanrısına üç yılda bir defa merasim yaparak boz renkli bir at kurban ederlermiş. Hakaslar da Çir-Suu taig adında üç yılda bir şamanın yönetiminde gerçekleştirdikleri ritüelle kurban merasimi tasdik edilmiştir. Hakaslar boz renkli at yerine koç keserler ve kestikleri hayvanın derisini dua ve alkış yapılan ağacın dalına asarlarmış. Bayaliev’a’nın vermiş olduğu bilgilerde ise Yer-Su tanrısına ilkbahar ve sohbahar olmak üzere yılda iki defa kurban verilirmiş. Bu tören nehir kıyısı veya tepelik bir yerde gerçekleşirmiş. Töreni şaman değil aksakal yönetirmiş. Bu törenler hayvanlar ve insanlar için sağlık, yeryüzü için yağış istemek amacıyla gerçekleştirilmiştir (Bayat, 2018, s. 15). Günümüzde Yahudiler Yom Kipur’da günahlardan arınmak için horoz veya tavuk kurban edip bu kurbanın etini fakir insanlara dağıtmışlardır. Türklerde cenaze ya da ölüm yıldönümlerinde tanrılara kurban sunulmuştur. Kurban hayvanları arasında en yaygın olanı at olmuştur. Bunun sebebi ise; öbür dünyada yolculuk yapılacağına inanılmasıdır (Arık & Eroğlu, 2017, s. 395). Hititler’in tanrıların yardım ve affını kazanmak için kurban kestikleri bilinmektedir. Japon dini Şintoizm’de kurban ve takdimeler tanrılara ve ölümlere, onların öfkelerini yatıştırıp lutuf ve yardımlarını sağlamak veya günahlara kefarete olması düşüncesiyle sunulmuştur. Hinduizm’de kurban insanları kurtuluşa götürmektedir. Eski Çin’de tanrılara ve ölen ataların ruhlarına onları memnun etmek ve ilâhî lutuflar elde etmek amacıyla kurban sunulmuştur (Güç, 2002, s. 434).

İslami kaynaklarda kurban hadisesi şu şekilde nakledilmektedir. Hz İbrahim Allah'tan bir çocuk istemiş ve çocuğu olursa onu Allah'a yaklaşmak için kurban edeceği konusunda adak adamıştır. Bu adaktan sonra İsmail ve İshak dünyaya gelmiştir. İbrahim adağını unutmuş ve rüyasında öz oğlunu kurban etmesi söylenmiştir. İbrahim bu rüyanın ilahi mi şeytani mi olduğuna karar verememiştir. İkinci ve üçüncü gece de aynı rüyayı görmüştür. Rüyadan sonra ona bir nida gelmiş ve şeytanın Allah'a itaat etme konusunda emir vermeyeceği söylenmiştir (Mirhand, 2019, s. 129-130). İbrahim oğluna dağa gideceklerini, yanına ip ve bıçak almasını söylemiştir. Yola koyulduklarında şeytan onların yolunu keserek İbrahim'e nereye gittiklerini sormuş ve İbrahim şeytana bazı işlerini halletmek için dağa gittiklerini söylemiştir. Şeytan, başta kendisinin şeytan olduğunu anlamayan İbrahim'e rüyasında gördüğün şeyin şeytan tarafından gösterildiğini söylemiştir. O "Sen oğlunu boğazlamak istiyorsun" dedi ve İbrahim onun şeytan olduğunu anlayıp kendisinden uzaklaşmasını söylemiştir. İbrahim, ona Allah'ın emrini yerine getireceğini söylemiştir. Şeytan İbrahim'den ümidi kesip bu sefer İsmail'in karşısına geçmiş ve ona babası İbrahim'in kendisini boğazlayacağını söylemiştir. İsmail bunun nedenini sormuş ve şeytan Allah'ın buyruğu olduğunu dile getirmiştir. İsmail babasının Allah'ın emrini yerine getirmesini ve kendisinin de Allah'a itaat etmesi gerektiğini söylemiştir. Şeytan İsmail'den ümit kesince Hacer'e gidip İbrahim'in yapmak istediği fiili anlatmıştır. Hacer İbrahim'in İsmail'e karşı şefkat sahibi olduğunu söylemiştir. İblis Allah'ın emrinin bu olduğunu dile getirmiştir. Hacer de Allah'ın emrine itaat edilmesini istemiştir. Şeytan ümitsiz şekilde uzaklaşmıştır. İsmail'in kurban edilişi kesinleşince İsmail, İbrahim'e şu tavsiyelerde bulunmuştur. "Beni boğazlamak istiyorsan el ve ayaklarımı sağlam olarak bağla ki kanımdan üzerine bir şey sıçramasın; aksi takdirde sevabım eksilir; ölüm hali ağır olduğu için, bıçağın kesmesini hissettiğim vakit ızdırap çekebilirim. Bıçağını bile ki beni çabuk öldürürsün, ben de rahata ermiş olurum. Boğazlamak için yatırdığın vakit beni yüzükoyun yatır; alnım yere dokunsun; yan yatırma. Çünkü bu takdirde yüzümü görünce kalbinde şefkat hissi doğar da Allah'ın emrini yerine getirmekten seni alıkoyar, diye korkuyorum. Gömleğimi anneme götürmeyi münasip görürsen bu annem içih bir teselli olabilir." dedi. İbrahim oğlunun bu sözlerini dinledikten sonra "Ey oğlum! Yüce Allah'ın emrini yerine getirmek hususunda ne büyük yardımcısın!" dedi. Hz İbrahim oğlunun söylediklerini yaptıktan sonra bıçağı oğlunun boğazına çalmıştır. Bıçak tersine dönmüş ve Allah cennetten bir koç göndermiştir. Bu koç kırk

yıl cennette otlamıştı (Aydemir, 2014, s. 61-62). Allah, Hz İbrahim'e oğlunun yerine o koçu kesmesini emretti ve İslam dinindeki kurban farzı bu günün anısı olmuştur. (Pala, 2015, s. 225)

Kur'an'da bu hadiseye şu ayetlerde yer verilmiştir. “Rabbim! Bana iyilerden olacak bir evlât ver!” Bunun üzerine kendisine akıllı ve iyi huylu bir erkek çocuğu olacağını müjdeledik. Çocuk, babasıyla beraber iş güç tutacak yaşa gelince babası ona, “Yavrucuğum” dedi, “Rüyamda seni kurban ettiğimi gördüm; düşün bakalım sen bu işe ne diyeceksin?” Dedi ki: “Babacığım! Sana buyurulanı yap; inşaallah beni sabredenlerden biri olarak bulacaksın.” Her ikisi de (ilâhî buyruğa) teslim olunca ve babası onu yüzüstü yatırınca, “Ey İbrâhim! diye ona seslendik; tamam, rüyayı gerçekleştirmiş oldun. İşte iyileri biz böyle ödüllendiririz. Bu, kesinlikle apaçık bir imtihandı. Biz, (oğlunun canına) bedel olarak ona iri bir kurbanlık verdik. Onun hakkında, “İbrâhim'e selâm olsun!” ifadesini sonradan gelen nesiller arasında devam ettirdik. Evet, iyileri işte böyle ödüllendiririz. Çünkü o, bizim mümin kullarımızdandı” (Saffat 37/100-111).

Mânî, aşağıdaki beytinde “Ey gönül insanlar ve cinler canlarını İsmail'e feda eyler, ona gökten kurban iner yerden biter” ifadesinde bulunmaktadır:

Eyler İsmâ'île hep ins ü melek cânın fedâ

Ey gönül gökden iner yirden biter kurbân ana

Mânî, Dîvân ve Şehr-engîz-i Bursa, G. 4/1

Ümmî Sinan “O lutf ile canın ve dünyanın terkini münasip kıldı, İsmail'im hesapsız nimetler veren Allah'ın bayramının kurbanıyım” demektedir:

Cân u cihânın terkini ol lutf-ıla kıldı revâ

‘İsmâ‘ilem Mennânımın bayrâmının kurbânıyam

Ümmî Sinan, Dîvân, G. 105/6

Ümmî Sinan, aşağıdaki beyitte İsmail'in kurban edilme hadisesinde Allah'ın koçu gönderdiğine değinmektedir:

Kıyıncak cânâ İsmâ‘îl ana gönderdi koç Allâh

Men itdüm cânımı kurbân gerekmez gayrı kurbânı

Ümmî Sinan, Dîvân, G. 180/4

Aşağıdaki beyitte Hümami, Hz. İsmail'in Allah yolunda bağlılıkla can verip kurban olmak istediğini anlatmaktadır:

Hakun yolında sıdk-ıla virüp cân

İsmâ'îl ister-idi ola kurbân

Hümâmî, Sî-Nâme, b. 227

Vizeli Ramazan Behîstî, “O Ateşi Halil’e (İbrahim) gül bahçesi etti, O İsmail’e kurban ihsan etti” diyerek gökten koç indirilme hadisesine telmihte bulunmaktadır:

Halîle nârı ol itdi gülistân

Ol ihsân itdi İsmâ‘île kurbân

Vizeli Ramazan Behîstî, Heşt Behîst, b. 15

Aşağıdaki beyitlerde Hz. İbrahim’den oğlu İsmail’i kurban etmesi istenmiş, o Allah’ın imtihanına mazhar olmuş ve İsmail’in yerine koç gönderilmiştir:

Oglunı yolumda kurbân eylegil

Derd okına cânı kurbân eylegil

Âkıbet ogılın alup râh-beri

Dutdı k’ide cânı cisminden berî

Nâ-gehân Cibrîl irüp kıldı duâ

K’ey ırak zât-ı şerîfünden degâ

İmtihân idi bu Hak eyle didi

Yirine kurbân koç eyle didi

Üsküplü Atâ, Tuhfetü’l-Uşşâk, b. 1167/1170

Nâbî, Aşağıdaki beytinde Ruhunda nurun ışığının olmasıyla Hz. İsmail’e koçun kurban olduğunu söylemektedir:

Olmakla ruhında nûrî tâbân

İsmâ‘îl’e kebş olındı kurbân

Nâbî, Hayrâbâd, b. 133

Hindu mahmud, Kısas-ı Enbiyâ'da Hz. İbrahim'e uykusunda oğlunu kurban etmesi için emir verildiğini, İsmail'i düğüne götürür gibi giydirdiklerini, bıçak ve iple yola koyulduklarını anlatmıştır. Hz. İbrahim, İsmail'e düşünde kendisini kurban edeceğinin bilgisini verdiklerini ve dağa kurban etmek için getirdiğini söylemiştir. İsmail, babasına fiilini işlemesini hak yolunda canını ve tenini feda edeceğini ağlamasına razı olmadığını bildirmiştir. İbrahim İsmail'in boğazını kesmek için bıçağı eline almış ve ağlamıştır. İsmail ona Allah'ın buyruğunu tez yerine getirmesini söylemiştir. Bıçakla kesmeye çalışmış ve bıçak kesmemiştir. İbrahim'e bir nida gelmiş ve düşün yerine geldiği söylenmiştir. Cebrail Allah'tan selam getirmiştir. Allah Cebrail'e Habil'in kurbanını getirmesini buyurmuştur. Cebrail koçu getirip İbrahim'in önüne koymuş, Allah'ın bu koçu İsmail için kurban etmesini ferman buyurduğunu söylemiştir:

Haberde şöyle yazmış deyu gelmiş
Dir İbrâhîm hâbda anı görmiş

Hudâ 'azze ve cell oğlunu kurbân
Getür deyu buyurur Rabb-ı Deyyân

...

Gidersin düğüne dir geydirir ol
Babası ip bıçakla dutdı dir yol

...

Seni kurbân idem düşümde gördüm
Seni buraya kurbân-çün getürdüm

...

Dimiş fi'lini işle sabr idem ben
Fedâ Hak yolına bu cân-ıla ten

Çıkarmış bıçağın bogazlamaga
Dimiş baba rızâm yok aklamaga

...

Alur İbrâhîm eline bıçağın
Görüp agladı didi tâze çağın

...

Getür tîzcek Hudâ emrin yerine
Dimiş dir iy baba sana derine

...

Çalar bogazına bıçağı muhkem
Kılın kesmedi dinür zerrece hem

...

Nidâ İbrâhîm'e irişdi dinür
Bu âyet ma'nîsi ile bilinür

Buyurulmuş ki düş yerine geldi
Murâdımız ne idüğün bil imdi

Selâm getürdi Hak'dan Cebre'îl tîz
O dem kurbân eyle didüğimiz

...

Buyurmuş Cebre'îl'e Hazret-i Hak
Getür Hâbîl kurbânını mutlak

...

Koçı getürdi didi işte kurbân
Hudâ-yı Rabb-ı 'izzet kıldı ihsân

...

Selâm virür dinür Cebrâ'îl anda
Komış dir koçı İbrâhîm önünde

Bunı İsmâ'îl içün eyle kurbân
Hudâ'dan böyle oldu dindi fermân

Hindu mahmud, Kısas-ı Enbiyâ, b. 2341/2434

Hindu mahmud, aşağıdaki beyitlerde ise; Habil ve Kabil'in hangi kız kardeşle evleneceğinin belirlenmesinde sunulan kurban hadisesini anlatmaktadır. Kabil ikinci, Habil çobandır. İki kardeş kurbanlarını koyar ve havadan dumansız ateş inip koçu alır. Kabil'in kurbanı kalır Âdem meseleyi anlar. Huda Habil'in kurbanını kabul etmiş ve koç gökte dört bin yıl durmuştur. Hz. İsmail'e inen koç bu koçtur.

İkisine de kurbân eylenüz dir
Kabûl-ı Hak nice ola dimiş pîr

Ekinci idi Kâbîl deste kurbân

Hâbîl çoban imiş koç almış ol ân

Depede iki kurbân kor karındaş
Görelim nice âteşle bişer aş

Bir od iner havâdan bî-duhân dir
Kapup koçı alur ol-dem hemân dir

Kalur kurbân-ı Kâbîl şöyle hâlî
Buradan anlamış Âdem me'âli

Hudâ'nun emri Hâbîl'e olundu
O koç göge çıkup dört bin yıl durdı

İnen İsmâ'îl'e dinür o koçdur
Rızâ-yı Hak'da olmak kula hoşdur

...

Mina tagına kurbân iledürler
O tag üzerine kurbânı korlar

Mukaddem nakl olan koç ki semâya
Çıkup kurbân per açdı hümâyâ
Hindu mahmud, Kısas-ı Enbiyâ, b. 892/904

Hız. İbrahim'e rüyasında oğlunu kurban etmesi buyrulmuştur. O oğlunu Allah yolunda kurban vermeye razı olmuştur. İsmail'in boğazını bıçak kesmemiş ve gökten Allah İbrahim'e hediye bir koç göndermiş ve bugünü bayram ilan etmişlerdir. Gökten inen koç cennette dört bin yıl kalmış ve yere indirilmiştir. Bu bakımdan kutsal bir hadisedir. Aynı zamanda Klasik Türk şiirinde Kabil ve Habil'in ilk kurban veren kişiler olduğu da ifade edilmiştir.

6.2. Hac Ritüelleri

Her müslümanın Kâbe'yi, Arafat, Müzdelife ve Mina'yı ziyaret etmek ve belli bazı dinî görevleri yerine getirmek suretiyle yaptığı ibadeti ifade eder. Bu ibadeti yerine

getirenlere Arapça'da hâc (çoğulu huccâc), Türkçe'de hacı denir (Harman, "Hac", 1996, s. 382).

İslâmî kaynaklara göre haccın Hz. Âdem dönemine kadar uzanan bir geçmişi vardır. Bir kısmı İsrâîliyat'a dayanan bazı rivayetlere göre Kâbe'yi önce melekler tavaf etmiştir. Daha sonra da Hz. Âdem Allah'ın emriyle Mekke'ye giderek Arafat'ta Hz. Havvâ ile buluşmuş ve kendisine Beytullah'ın etrafındaki hacla ilgili mukaddes yerleri gösteren meleklerin rehberliğinde haccetmiştir (Özaydın, 1996, s. 386).

Hz. Âdem yasak meyveyi yedikten sonra yaptığı hatayı anlayıp pişman olmuş ve şiddetli bir şekilde ağlamaya başlamıştır. Melekler de onun bu ağlayışından dolayı büyük bir üzüntü duyup ağlamaya başlamışlardır. Bundan dolayı Allah Hz. Âdem'e tam arşının alt hizasında haremi olarak nitelediği yasak bölgesine bir beyt (mabed) yapmasını buyurmuştur. Meleklerin arşı tavaf ettiği gibi Hz. Âdem'in de burayı tavaf etmesini ve kendisini zikretmesini istemiştir. Yüce Allah Hz. Âdem ve çocuklarının burada dualarını kabul edeceğini bildirmiştir ve Mekke'ye gitmesini emretmiştir. Kâbe'nin yapımı tamamlandıktan sonra Cebrail Hz. Âdem'i Arafat Dağı'na götürmüş ve hac amellerini orada öğretmiştir. Mekke'ye döndüklerinde Hz. Âdem Kâbe'yi yedi kere tavaf etmiştir. Melekler Hz. Âdem'in haccını tebrik ettiler. Allah günahı olan kimselerin tövbelerini burada kabul edeceğini bildirmiştir. Hz. Âdem'in tövbesi Cuma günü kabul olmuştur (Köksal, 2020, s. 42-44). Kur'an da "Sonra kalan hac fiillerini tamamlayıp temizlensinler, adaklarını yerine getirsinler ve o kadîm evi (Kâbe) tavaf etsinler" ifadesi yer almaktadır (Hac 22/29). Kuran'da "Safâ ile Merve Allah'ın nişânelerindendir; dolayısıyla hac veya umre yaparak Beytullah'ı ziyaret eden bir kimsenin bu yerleri tavaf etmesinde kendisi için bir günah yoktur. Kim gönüllü bir iyilik yaparsa bilsin ki Allah iyiliği mükâfatıyla karşılayan ve çok iyi bilendir" (Bakara 2/158) diye buyrulmaktadır.

Şeytan taşlama: Bir diğer adı Cemre olan ve hacıların kurban bayramı günlerinde Mina'da attıkları küçük taşların her birini ve bu taşların atıldığı üç ayrı yeri ifade eder. Hz. İbrâhim'i Allah'ın emrini yerine getirmekten alıkoymak isteyen şeytana tepki olarak taş atıldığı ve bu ritüelin ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Mina'da taşlama ritüeli kurban hâtırasını yaşatmakta ve insanları daima günaha sokmaya çalışan şeytana karşı direnmeyi temsil etmektedir (Aras, 1993, s. 340).

Hafî, Zâdü'l Meâd'da Hz. Âdem'in haccına değinmekte ve doğrulup (hatasından dönüp) kalbinde eğrilik kalmadığını ifade etmektedir. Burada Hz. Âdem'in yaptığı hatadan dolayı yakarması ve Allah tarafından Kâbe'nin yapım emri, haccın ve tavafının sonrası affedilmesi hadisesine telmih yapılmaktadır:

Oludı k(i)'Adem diledi ide hacc

Toğrılup kalbinde ta kalmaya kec

Hafî, Zâdü'l Meâd, b. 4294

Hindu Mahmud, Kısas-ı Enbiyâsı'nda hac esnasında hacıların gerçekleştirmiş olduğu taş atma ritüelinin Hz, İsmail'in yerine gökten indirilen koçun kaçması ve İbrahim'in bu koçun arkasından taş attığını, taş atmanın bu hadiseden dolayı sünnet olarak kaldığını ve Mina'da hacıların bu ritüeli gerçekleştirdiğini anlatmaktadır:

‘Înâyet eylemiş lutf-ıla Rahmân

Dilemiş kese ol kurbânı ol ân

Dinür koç kaçdı İbrâhîm kodı

O koç ardınca taş atup yügürdi

Taş atmak sünnet oldı dir orada

Atar huccâc sahîh şimdi Minâ'da

Hindu mahmud, Kısas-ı Enbiyâ, b. 2434/2436

Hac ritüeli Hz. Âdem'den kalmıştır. Şeytan taşlamanın ise İbrahim'e gökten indirilen koçun kaçmasından dolayı gerçekleştiği beyitlerde anlatılmaktadır.

6.3. Cenaze Ritüelleri

Arapça'da cenâze ve cinâze hem “ölü” hem de “tabut” anlamında kullanılır. İslâm literatüründe ölmek üzere olan kişiye muhtazar, ölü için genel olarak yapılması gereken hazırlıklara teşhiz, yıkanmasına gasil, yıkandıktan sonra kefenlenmesine tekfin, tabuta konulup namazının kılınacağı yere ve daha sonra kabrine taşınmasına

teşyî, kabre konulmasına da defin denilmiştir (Demirci, 1993, s. 353). Her kültürde o kültürün inanç motiflerine göre farklı cenaze ritüelleri görülmektedir.

Hinduizm’de cenazenin yakıldığı görülmektedir. Bu uygulamanın asırlardır varlığını sürdürmesinde ve Hindular tarafından geniş ölçüde kabul görmesinde inanç, geleneksel ve kültürel unsurlar etkili olmuştur. Hinduizm’in ilk dönemlerinde ateş (Agni), tanrıların yeryüzündeki elçisi olarak görülmüş ve törenlerde takdim edilen sunular ateş vasıtasıyla tanrılara ulaştırılmıştır. Diğer sunular gibi insanın da öldükten sonra ateş tarafından tanrılara iletileceğine inanılmıştır. Bu yüzden ölen kimselerin cesetleri yakılmıştır. Hinduizm’in ilk dönemlerinde kötücül ruhların, toprağın altına gömülmüş kötü karakterli kimselerden kaynaklandığına inanılmıştır. Bu inanç, cenaze yakma törenlerinin yaygınlık kazanmasında etkili olan bir diğer faktördür. Hindular, kötücül varlıkların şerrinden korunmak ve dünyadaki sayılarını azaltmak amacıyla cenazeleri yakarak ortadan kaldırmayı tercih etmişlerdir. Onlar ölen kimsenin ruhunun refaha ermesi için de cenaze yakma törenlerini gerekli görmüşlerdir. Hindular ölü yakma törenlerini, ruhu bedenin esaretinden kurtaran ve bu şekilde onun cennete yükselmesini sağlayan dini uygulamalar şeklinde adlandırmışlardır. Cenaze yakma töreni yapılmadığı takdirde bedenden ayrılan ruhun çeşitli sıkıntılar çekeceğine ve gideceği mekâna çok geç ulaşacağına inanmışlardır. Cenaze yakılacak alana götürülmek üzere hazırlanır. Bunun için cenaze önce yıkanır. Daha sonra cenazenin ayak başparmakları birbirine bağlanır ve ona ölüm ötesi hayata geçişini sembolize eden yeni elbiseler giydirilir. Üzerine sade bir bez parçası örtülür ve bununla bedeni sarılır. Bu işlem tamamlandıktan sonra daha önceden hazırlanmış bir sedye getirilir ve cenaze, başı güneye gelecek şekilde sırt üstü buraya yatırılır. Sedyeye konulan cenaze, yakılmak üzere belirlenen alana götürülür ve yakılır (Kutlutürk , 2016, s. 181-183).

Toprağa gömülme ile yakma âdetine ise, M.Ö 1200 yıllarından itibaren Orta Asya eski Türk topluluklarında rastlanılmaktadır. İnsan cesedinin yakılmasının en büyük sebebi; ateşin ölüleri temizlediği ve insanı günahlardan arındırdığına dair inançlarıdır. Zira Türkler ateşe olağanüstü saygı göstermişlerdir. Bu konuda Gerdîzî’nin naklettiği şu önemli cümleleri unutmamak gerekir: “Ateş eşyanın en temizidir. Ona düşen her şey temizlenir. Ateş ölüyü pislik ve günahlardan temizler”. Ateşin ve onun dumanının insanı kötülüklerden, kötü ruhlardan ve hastalıklardan koruyan bir madde olduğu, türlü vesilelerle yapılan törenlerden anlaşılmaktadır (Yaşa, 2019, s. 277).

Mısır medeniyetinde cesedin kokuşmaması, bozulmaması, sağlam kalması ölümden sonraki hayatta mutluluğun gereği olarak görülürdü. Bu sebeple cesetleri mumyalar ve onların zarar görmemesi için gerekli önlemleri alırlardı. Mumyalama önemli kişilerin yanı sıra sıradan insanların cesetlerine de uygulanmıştır. Firavunlar, ileri gelenler ve zengin kişilerin mumyalanmaları iç organlarının, beyinlerinin çıkarılması gibi detaylı şekilde yapılmıştır. Onların mumyalanmasında karınlarının açılarak mide, bağırsak gibi iç organları çıkarılmamıştır. Cesetlerine ardıç ağacının meyvesinden yapılan sıvı, arka kısımdan enjekte edilerek potasyum nitrat ile tuzlanmıştır. Bu mumyalama sayesinde cesetlerin yüzyıllar boyu korunması sağlanmıştır. Ölüler mezarlara ilerideki yaşamlarında yardımcı olacağı fikriyle yiyecek, içecek, para, madeni süs eşyaları, ok, zincir, bilezik, küpe, yüzük gibi takılar, tabak, bardak, ibrik gibi eşyalar, cenaze yemeğinden kalan kemikler ve bazı dini semboller ile birlikte yerleştirilirdi (Bader, 2020, s. 596).

İslam anlayışına göre Hz. Âdem vefat edince melekler onu yıkadı, kabrini hazırladı ve bu işlemler Hz. Âdem’den oğullarına sünnet kaldı (İbn Cerir Et-Taberi , 2018, s. 175). Hz. Âdem ölüm döşeğindeyken oğullarına cennet meyvelerini özlediğini anlatmıştır. Oğulları babalarının isteğini yerine getirmek için bu meyveleri aramaya çıkmış, yolda meleklerle karşılaşmışlardır. Melekler onlara babalarının ecelinin geldiğini bildirdiler. Âdem’in oğulları meleklerle geri döndüler. Melekler Hz. Âdem’in ruhunu kabz ettikten sonra onu yıkamışlar ve yanında getirdikleri kefene sarmışlardır. Kabrini kazıp meleklerden biri öne geçmiştir. Diğer melekler de arkasına durmuş ve Âdem’in oğulları meleklerin arkasına sıralanarak cenaze namazını kılmışlardır. Âdem’i kabre koyup ve üzerini kapatmışlardır. Melekler onlara ölümler için bu şekilde yapmalarını söylemişlerdir (Köksal, 2020, s. 59-60)59-60.

Hz. Âdem vefat edince Şit Cebrail’e Âdem’in namazını kılmasını söyledi. Cebrail “Öne geç sen babanın namazını kıldır” dedi. Şit nebi otuz tekbir getirdi. Namazda beş tekbir vardır, kalan tekbirler Âdem’e ikramdır (İbn Cerir Et-Taberi , 2018, s. 175).

Cebrail, âdemoğullarına “Babanızın vasiyetine göre hareket ederseniz sapıtmazsınız. Ölümüne çare yoktur. Bizden gasil, kefenleme ve namaz konularında gördüklerinizi ölümlerinize uygulayın. Allah’ın sünneti budur. Bundan sonra melekleri görmeyeceksiniz” dedi (Mirhand, 2019, s. 40).

Klasik Türk şiirine cenaze işlemlerinin yansıması aşağıdaki beyitlerde verilmiştir:

İsmail Hikmeti, aşağıdaki beyitte “Ölen kişinin yıkanması, kefenlenmesi, musalla taşına koyulması, namazının kılınması, ölüsünün defnedilmesi, mezarının başında duasının okunması ilk olarak Hz. Âdem’in cenazesiyle başlamış ve bu gelenek ondan kalmıştır” ifadesinde bulunmuştur:

Meyyiti defn gasl ü telkîn ü namâzın kılması

Kaldı Âdem’den dahi seng-i musallâ ibtidâ

İsmail Hikmetî, Dîvân, K.6/37

Hindî Mahmûd, Kısas-ı Enbiyâ’da Allah’ın Hz. Âdem’e cennetten bir tabut ve bir kefen bezi verdiğini, o tabutta enbiyaların, evliyaların ve meleklerin yazıldığını anlatmaktadır. Hz. Âdem, Hz. Şit’e Cebrail’den kendisini yıkamasını öğrenmesini ve ölü yıkayıp kefenlemenin sünnet kalmasını istemiştir. Âdem’in vefatından sonra Hz. Şit’e baş sağlığı dileyip evlatlarıyla sağ olmasını söylemişlerdir. Şit Âdem’in arkasından dua okuyup kıyamete kadar bu uygulamanın yapılmasını istemiştir. Cebrail, o vakit Âdem’in cenazesini yıkayıp, namazını kılıp meleklerle defnetmiştir:

Cinândan viridi tâbût dir ana Hak
Ve bir kefen bezi dahı muhakkak

O tâbûtda yazılmış enbiyâlar
Ve ferîştehler ile evliyâlar

Beni yudugını sen öğrenesin
Ola sünnet yuna meyyit dola sin

...

‘Azâ eylediler Şît-i Nebî’ye
Sag ol evlâd-ıla dinmiş velîye

Okumış bu mahalde Şît âyet
Edâ olmakda tâ yevmü’l-kıyâmet

Yudı dir Cebre’îl Âdem’i ol vakt
Namâzın kıldı defne itdi dikkat

Feriştehlerle defn eyledi anı

Dinür Hind’de mezârının nişânı

Hindî Mahmûd, Kısas-ı Enbiyâ, b. 942/966

Kökene dayalı olarak ele alınan cenaze ritüelleri medeniyetlerde farklılık göstermektedir. Cenazelere yakma, gömme ve mumyalama teknikleri uygulanmıştır. Klasik Türk şiirinden örneklerine yer verdiğimiz beyitlerde Hz. Âdem’in melekler tarafından bizzat yıkanmış, kefenlenip defnedilmiştir. Bu işlemlerin Hz. Âdem’in oğlu Şit’e vasiyeti olup nesillere sünnet olarak aktarılması istendiği ifade edilmektedir. Beyitlerde aktarılan bu ritüeller günümüzde devam etmektedir. Gözle görülemeyen varlıklardan olan melekler, Hz. Adem’in cenaze işlemlerini gerçekleştirmişlerdir. Bu bakımdan kutsal ve olağanüstü durum söz konusudur.

6.4. Selamlaşma Ritüeli

Selam kelimesi sözlükte “kusursuz olmak, kurtulmak, rahatlamak” anlamındaki selâm, Kur’ân-ı Kerîm’de ve hadislerde “eman, kurtuluş, esenlik, barış” mânaları yanında “selâmlama” anlamında da geçmektedir. Selamlaşma ritüeli şu şekildedir: Karşılaşan iki kişiden birinin diğerine “selâmün aleyküm” (es-selâmü aleyküm: Selâm sizin üzerinize olsun, Allah sizi her türlü kaza ve belâdan korusun) demesi, diğerinin de buna aynı mânada olmak üzere “aleyküm selâm” (ve aleykümü’s-selâm) diye hayır duada bulunmasıdır (Efendioğlu, 2009, s. 342).

Allah Âdem’in bedeninin çamurunu kırk yıl Mekke ile Taif arasında yoğurdu ve ruhunu üfledi. Âdem’in göğsüne ruhun gelmesiyle hapsirdi ve “Elhamdulillah” dedi. Ona cevap olarak “Yerhemekallah” denilmektedir. Hz. Âdem meleklerle selam verdi ve onlar da selamın karşılığını verdiler. Selam vermek İslam dininde önemli kültürlerden biri oldu (İmami, 2019, s. 202).

Hız. Âdem Hız. Muhammed’in nurunu görür ve Allah’ın huzurunda secde eder. Allah’a bu nuru sorar ve Allah, O’na kendi evladının nuru olduğunu, peygamberleri ve her şeyi onun için yarattığını söyler. Âdem, Allah’tan Muhammed peygamberle konuşma izni ister ve peygamberin nuru Âdem’in şehadet parmağına girer. Âdem ona selam verir, Allah bu selama peygamber yerine cevap verir. Bu nedenle selamlaşmak sünnet haline gelmiştir (İmami, 2019, s. 206).

Allah Adem’i yarattığında onu buyurdu “Haydi şu melekler cemaatinin yanına git onlara ‘Esselamü aleyküm’ diyerek selam ver! Senin selamını onların nasıl

karşılayacaklarına bak! Söylediklerine iyice kulak ver! Çünkü o hem senin, hem de zürriyetinin selamlaşmasıdır!” buyurdu. Adem meleklere gitti ve selam verdi. Melekler Adem’in selamına ‘Rahmetullah’ ekleyip aynı şekilde karşılık verdiler (Köksal, 2020, s. 34). Selam barışın simgesiydi güvenme ve güvenilir olmanın ilkesiydi, sevginin göstergesiydi (Dikmen, 2021, s. 116). Kur’an’da selamlaşma ile ilgili olarak “Size bir selâm verildiğinde ya daha güzeli ile veya dengi ile karşılık verin. Allah, her şeyin hesabını tutmaktadır.” (Nisa 4/86) buyurulmaktadır.

Hindî Mahmûd, Kısas-ı Enbiyâ da Allah’ın meleklere Hz. Âdem’i götürmeleri için emrettiğini, meleklerin Adem’i omuzlarında götürüp semayı gezdirdiklerini, Hz. Adem’in meleklere selam verdiğini ve onların da selamla karşılık verdiğini anlatmaktadır:

Feriştehlere emr itdi o Mennân
Götürün Âdem’i deyu o Deyyân

Götürüp Âdem’i omuzlarında
Semâyı gezdirürler idi anda

Ferişteh sâf-ıla virür selâmı
Dimiş Âdem ‘aleykümü’s-selâmı

Didi ve rahmetullâhi tamâmen
Ve berekâtühu anlara ‘âmen

Hindî Mahmûd, Kısas-ı Enbiyâ, b. 459/462

Hz. Âdem cennette meleklere selam vermiş ve meleklerde buna karşılık vermişlerdir. Günümüzde selamlaşma ritüeli hala devam etmektedir.

7. İNSANLIK TARİHİNDE ORTAYA ÇIKAN İLK KÖTÜ HASLETLER

7.1. İlk Günah

Farsça bir kelime olan ve sözlükte “suç” anlamına gelen günâh, dini bir kavramdır. Bu kavram doğaüstü varlık alanlarıyla ilgili olup bütün dinlerde yer almaktadır. Doğüstü olan her şeyin kutsallığına inanıldığı için kutsalla ilgili emir ve yasaklar söz konusudur. Günah yasakların çiğnenmesi, emirlere uyulmaması sonucunda dini, vicdani ve ahlaki açıdan sorumluluk gerektiren bir olgudur (Harman, 1996, s. 278). Günah kavramının ilk defa ortaya çıkışı Hz. Âdem’in yasak meyveyi yemesine dayandırılmaktadır. Hz. Âdem’in kıssası farklı kültürlerde de yer almaktadır.

Sümer mitolojisinde Ninhursag tarafından yaratılan ve yenmesi yasak olan bitkileri yemek isteyen bizzat Enki’dir. Onun bu bitkileri yemesinde yardımcı olan tanrı İsimud, Dilmun’daki yasak bitkileri tek tek kopararak Enki’ye verir. O da hepsini yer. Ninhursag, Enki’nin yasak bitkileri yediğini öğrenince ona ölüm laneti okur. Meyveyi yemeden önce ölümsüz bir tanrı olan Enki ölümlü biri haline gelir, hastalık ve acıyla tanışır. Enki, hastalanınca onu affetmesi için Ninhursag ikna edilir. Ninhursag, Enki’nin sekiz organının iyileşmesi için sekiz iyileştirici tanrı/tanrıça yaratır. Altay mitolojisinde, yasak meyveyi ilk yiyen yılanıdır. Ardından bu meyveyi yemesi için Eci’yi kandırır. Eci’de bu meyvelerden bir tanesini koparır, ikiye böler ve yarısını yer; meyvenin sularını da Törüngei’e sürer. Bundan sonra ikisinin vücudunu kaplayan tüyler dökülür ve çıplak kalırlar. Ceza olarak Eje çocuk doğuracaktır, Törüngey ise tanrı katından kovulacaktır. Yunan mitolojisinde, yasağı temsil eden kavram Zeus’un Pandora’ya hediye ettiği kutudur. Zeus, Pandora’ya kutuyu açmamasını söylemiştir. Merakına yenilen Pandora, Zeus’u dinlemeyip kutuyu açar ve kötülükler dünyaya dağılır. Tevrat’ta yılan ilk olarak Havva’yı kandırır. Havva yasak meyveyi tadar, kocasına verir ve ikisinin de gözleri açılır, birbirlerinin çıplak olduklarını görürler. İncir yapraklarıyla çıplak vücutlarını kapatmaya çalışırlar. Çıplak kalmaları nedeniyle Allah’tan utanmış ve ağaç diplerine saklanmışlardır. Yılan onları kandırdığı için karnının üzerinde sürünmeye, insanla düşman olmaya ve toprak yemeye mahkûm edilmiştir. Havva sancılı doğum yapmaya, Âdem ise zahmet çekerek yemek yemeye mecbur bırakılmış ve cennetten kovulmuşlardır (Daştan, 2014, s. 68-71).

Hız. Âdem cennette Allah tarafından yemeleri yasaklanan meyveden yemiştir. Allah, yasak kıldığı ağacın meyvesi hariç cennetin tüm nimetlerini tüketebileceklerini buyurdu

ve İblis'in kendilerine düşman olduğunu, onun tuzağından sakınmaları gerektiğini bildirdi (Köksal, 2020, s. 35). “Ey Âdem! Sen ve eşin cennette oturun, orada istediğiniz yerden rahatça yiyip için ve şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz” dedik (Bakara 2/35). Cennetten kovulan İblis Âdem ve Havva'ya sokulmak için cennete girmek istedi ancak cennetin muhafızları onu reddetti. Bunun üzerine İblis yılanı gitti ve ondan cennete girmek için yardım istedi. Yılan o güne kadar dört ayağı olan deve gibi güzel bir hayvandı. İblis yılanın ağzında cennete girdi ve Âdem'le yılanın ağzından konuştu (İbn Cerir Et-Taberi , 2018, s. 127). İblis tuzağa düşürmek için önce bir ağıt yaktı ve onları hüzünlendirdi. Âdem ve Havva İblis'in neden ağladığını sorunca o onlara ölümlü olduklarından ve içinde bulunduğu nimetlerden ayrılacakları için ağladığını söyledi ve Âdem ile Havva'ya vesvese verdi, iyiliklerini istediğine dair yemin etti (Köksal, 2020, s. 36). İblis onların meyveyi yemelerine sebep oldu. İlk önce meyveyi Havva yedi dönüp Âdem'e “ben yedim bana bir şey olmadı sen de ye” dedi. Âdem meyveyi yedi. Bu durum Âdem ve havvanın çıplak kalmasına sebep oldu (Köksal, 2020, s. 36). Ölümsüzlüğün ağacının meyvesinden yedikleri takdirde ebediyen yaşayacaklarını söyledi. Melekler ebedi oldukları için bu meyveden yiyorlardı (İbn Cerir Et-Taberi , 2018, s. 128).

Kur'an'da bu hadise; “Derken şeytan, kapalı olan avret yerlerini birbirine göstermek için onlara fısıldayıp kafalarını karıştırdı ve “Rabbiniz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedî yaşayanlardan olursunuz diye yasakladı” dedi. Onlara, “Ben gerçekten sizin iyiliğinizi isteyenlerdenim” diye de yemin etti (A'râf 7/20-21). Derken, şeytan şöyle diyerek onun kafasını karıştırdı: “Ey Âdem! Sana sonsuzluk ağacının ve son bulmayacak bir hükümranlılığın yolunu göstereyim mi?” (Taha 20/120). Böylece ikisini de ayartmış oldu. Ağacın meyvesini tattıklarında ayıp yerleri kendilerine göründü. Ve cennet yapraklarından üzerlerini örtmeye başladılar. Rableri onlara, “Ben size o ağacı yasaklamadım mı ve şeytanın size apaçık bir düşman olduğunu söylemedim mi?” diye seslendi (A'râf 7/22). ayetleriyle ifade edilmiştir.

Allah'ın Âdem ve eşi Havva için bir ağacın meyvesi hariç her nimeti yiyebileceklerini buyurması onlar için imtihandı. Şeytan onlara vesvese verdi ve yasak meyveden yemelerini cazip gösterdi (İbn Cerir Et-Taberi , 2018, s. 126).

Bazı kaynaklarda ölümsüzlüğü elde etmek isteyen yilandı. Bunun için diğer ağaçlar arasında gizli olan hayat ağacını bulmak istedi. Bu nedenle Âdem'e bilgi ağacından

yemeye ikna etmiştir. Mişna iyi ve kötüyü bilme ağacının üzüm asması olduğunu bildirmekte, Henok (Enoch) kitabı onu yedi dağın arasına yerleştirmektedir. Yahudi geleneğine göre yasak meyve incir veya da buğday başağıdır. Bazıları ağaç olmayıp sembol olduğunu, İskenderiye Yahudiliği ve Philon, yasak ağacın cinsî ilişkiyi ifade ettiğini ileri sürmektedir. İslam dışı kaynaklarda bu ağacın hayrı ve şerri bilme ağacı, üzüm asması, buğday, incir ağacı vb. bitki türlerinden biri olduğu yer almaktadır (Bolay, 1988, s. 361-362).

Tarsuslu Dâ'î, Fütüvvetnâme'sinde "Hz. Âdem Allah'ın emrini bozdu, buğday yedi sonra çok pişman oldu vay dedi, kaftan ve tacı elinden gitti, o anda çıplak beden kaldı, avretini keşfetti, Âdem neylesin, bilinmez kim ne desin ne söylesin" ifadesinde bulunarak Hz Âdem'in işlemiş olduğu günahı anlatmaktadır:

Emrini Hakk'ın sıdı buğday yidi

Çok peşîmân yidi sonra vay yidi

Hulle ile tâc gitdi kendüden

Kaldı anda ceb yalın 'uryân beden

'Avreti keşf oldı Âdem n'eylesün

Bilimez kim ne disün ne söylesün

Tarsuslu Dâ'î, Fütüvvetnâme, b. 1165/1167

Hindî Mahmûd, "günahlar işleyip hata ettim Allah'tan yine de bağışlanma dilerim. İblis bizi azdırdı, o vakit kınanmış (iblis) yeminler etti, senin birliğine yemin etti. Onun yeminini biz güvenilir sandık, iblis meğer çok yalancı imiş, yalan söyledi, bize doğru görünerek aldattı" diyerek şeytanın Hz Âdem ile Havvayı aldatarak günah işlemelerine sebep olduklarını anlatmaktadır:

Günâhlar işledim kıldım hatâyı

Rahîm'den umaram yine 'atâyı

Bizi azdurdı İblîs sana ma'lûm

Yemînler eyledi ol dem o mezmûm

Senün birlüğine itdi yemîni

Yemînün anı biz sandık emîni

Meger kezzâb imiş kizb itdi İblîs

Bize mekrin irişdürdi o telbîs

Hindî Mahmûd, Kısas-ı Enbiyâ, b. 676/679

Aşağıdaki beyitte Hz. Âdem'in Allah'ın emrini çiğnediğini, şeytanın sözüne uyup buğday yediğini, Allah'ın onları cennetten sürdüğünü, dünyaya indirileceklerini ve bu nedenle üç yıl ağladığını, nefesine zulm edip çabaladığını, bazılarının ise dört yüzyıl ağlayıp bağrıları dağladığını, doğru olup gönlünü Hakk'a bağladığını ifade etmektedir:

Âdem ata Tanrı'nın emrin sıdı
Uydı şeytân sözine buğday yidi

Sürdiler uçmak içinde gitdi ol
Dünyâya gelicegiz gör n'itdi ol

Ağladı ol bunda üç yüz yıl temâm
Zulm itdim nefsim dir ol hümâm

Ba'zılar dir dört yüz yıl ağladı
Öyle ağladı ki bağrın tağladı

Niçe yüz yıl ağladı itdi günâh
Sen niçe yüz eyleseñ gelmez bir âh

Bir günâh itdi vü dört yüz ağladı
Toğrı oldı gönli Hakk'a bağladı
Tarsuslu Dâ'î, Fütüvvetnâme, b. 1522-1527

Hz Âdem ve Hz Havva şeytanın hilesine aldanıp Allah'ın yasak kıldığı hayat ağacının meyvesinden yemiştir. İlk günahı işlemişler ve Hz. Adem çok ağlamıştır. O güne kadar avret yerlerinden bile haberdar olmayan Âdem ve Havva bu hadise neticesinde üryan kalmış ve benliklerinden haberdar olmuşlardır. Hz. Âdem ve Havva ceza olarak cennetten yeryüzüne gönderilmiştir.

7.2. İlk Cinayet

Cinayet kelimesi sözlükte “günah işlemek; işlenen günah ve suç” anlamına gelmekte olup fıkıh terimi olarak mala ve cana yönelik hukuka aykırı fiillerdir. Dar anlamıyla cinayet, adam öldürme ve müessir fiil karşılığında kullanılır (Hasan Ali eş-Şazeli, 1993, s. 14). İlk cinayet Kabil'in Habil'i öldürmesiyle gerçekleşmiştir.

Âdem ve Havva'dan doğan ilk iki oğul Habil ve Kabil'dir. Farsçada Celmis ve Telmis adlarıyla bilinir aralarında görüş ayrılığı çıkmıştır. Habil tarihe geçmiş dünyada kardeşi tarafından öldürülen ilk kişi olarak bilinmektedir (Yıldırım, 2008, s. 342).

Sümer mitolojisinde de iki kişinin kurban verme teması işlenmiştir. Tammuz çoban, Enkimdu ise çiftçidir. Bu iki kişi Tanrı İştar'ın dikkatini çekmek için rekabete girerler. Ona kurban sunarlar (İmami, 2019, s. 228).

Âdem ile Havva'dan ilk ve ikiz olarak Kabil ve kız kardeşi Lubud dünyaya geldi. İkinci olarak Habil ve kız kardeşi Iklima doğdu. Allah Kabil ile Iklima'nın, Habil ile Lubud'un evlendirilmesini uygun gördü. Erkekler, kendi ikiz kız kardeşi hariç diğer kardeşlerle evlendirilebilirdi. Habil, Kabil'in ikiz kız kardeşiyle evlenmeyi kabul etti. Kabil ise Habil'in kız kardeşiyle evlenmeyi reddetti ve kendi ikiz kız kardeşiyle evlenmeyi istedi. Bu nedenle Kabil Habil'e giderek ikiziyle kedisinin evlenmek istediğini, kendi kız kardeşinin daha güzel olduğunu ve onunla evlenmenin kendinin hakkı olduğunu söyledi. Habil bu durumu kabul etmedi. Habil'in kardeşi çirkin, Kabil'in kardeşi çok güzeldi. Âdem, Havva'yı emirleri yerine getirmeleri için çocuklarını uyarmalarını istedi. Kabil bu duruma kızdı. Âdem'e itiraz etti. Âdem onlara Allah'a kurban vermelerini söyledi. “Allah, semadan kurban için ateş indirip kurbanı yakar. Hanginizin kurbanı kabul olursa Allah Lubud'u onunla evlenmeye layık görmüştür” dedi. Habil hayvancılıkla uğraşıyordu ve çok davarı vardı. En güzel süt ve kaymağı, davarın en iyi ve semizini gönlünden koparak hazırladı. Kabil çiftçiydi ve kurban için gönülsüzdü çok ekini olmasına rağmen ekinin en karamuklusunu ve en kötüsünü aldı. Kurbanlarıyla birlikte Nevz dağına gittiler. Hz. Âdem de yanlarında

idi. Habil iyi kalpli, Kabil ise kötü kalpli bir kişiydi. Habil sonuç ne olursa olsun razıydı. Kabil ise kardeşinin Habil ile evlenmesini ne olursa olsun engelleyecekti. Gökten inen ateş Habil'in kurbanının yaktı ve Onun kurbanı kabul olundu. Kabil, bu olayı kabullenemedi ve Habil'i bu olaydan sonra dağda sürülerinin yanında uyuduğu esnada başına taş vurarak öldürdü. Ertesi gün Kabil Habil'e bakmak için gitti ve daha önce ölen kimse olmadığı için ne yapacağını bilmiyordu. Allah iki karga gönderdi ve kargalar kavga etti biri diğerini öldürdü. Karga ayağıyla toprağı eşeleyip çukur kazdı ve onu içine bıraktı, üstünü örttü. Kabil kargadan bu şekilde yapması gerektiğini öğrendi (Köksal, 2020, s. 50-54).

Kur'an-ı Kerim'de bu hadise şu şekilde anlatılmaktadır. “Onlara Âdem'in iki oğlunun haberini gerçeğe uygun olarak anlat: Hani ikisi de birer kurban sunmuşlar, birininki kabul edilmiş, diğerininki kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen, diğerine, “Andolsun seni öldüreceğim!” dedi. O da dedi ki: “Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder. Andolsun ki sen öldürmek için bana el uzatsan bile, ben öldürmek için sana elimi kaldıracak değilim! Zira ben âlemlerin rabbi olan Allah'tan korkarım. Ben diliyorum ki sen hem benim günahımı hem de kendi günahını yüklenesin, cehennemliklerden olasın! Zalimlerin cezası işte budur. Sonunda içindeki duygular onu kardeşini öldürmeye itti; onu öldürdü ve böylece hüsrana uğrayanlardan oldu. Ardından Allah, kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek için yeri eşileyen bir karga gönderdi. “Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten âciz miyim?” dedi, ettiğine de pişman oldu (Mâide 5/27-31)

Hafî aşağıdaki beyitte “Habil ve Kabil doğunca kural koyulup sürdürüldü, Allah onlara emir verdiği halde kuralın aksi gerçekleşti. Kabil bu emre itaat etmedi asi olup fena bir fiil eyledi. Labud o an Habil'i helak etti, gümüş tenini toprak aşağı etti, Kabil'in hüner dolu nesli yedi bin olmuştu, asi olup onları alıp dağa çıktı. Habil önce o dağın dibinde kaldı, feryadına yardım eden kimse olmadı. Âdem Kabil'in bu fiilini işitince hemen incindi. Âdem, Habil'i neden öldürdüğünü sormak için Kabil'i hizmetine davet etti” diyerek Habil ve Kabil hadisesini anlatmaktadır:

Habil ü Kabil toğunca bu rüsûm
Sürülüp devr itdi eflâk-i nücûm

Anlara irince emr-i girdigâr

Bu rûsumûn aksi oldu âşikâr

Pes bu emre Kâbil olmadı mutî‘
Asi olup eyledi fî‘l-i şeni‘

Lâbud ol dem Habil’i itdi helâk
Cism-i siminini itdi zir-i hâk

Yidi bin olmışıdi ol dem meğer
Kâbil’ün zürriyyeti î pür hüner

Kabil anları aluban ol zamân
Asi olup bir tağa çıkdı revân

Hâbil ol tağun dibinde kaldı bes
Olmadı devleti feryâd-ı res

Kâbil’ün bu fî‘lin Âdem ol zaman
İşidicek gayet incindi heman

Da‘vet itdi hizmetine Kâbil’i
Niçün öldürdün dimeğe Hâbil’i
Hafî, Zâdü’l Meâd, b. 4228

Aşağıdaki beyitte “Kabil Habil’i katl edip onun kanına boyanmıştır birbirini öldürme, çatışma ve kavga onlarla başlayıp devam etmiştir” denilmektedir:

Hâbil’i katl eyleyip Kâbil boyandı hûnına

Kaldı anlardan kîtâl u harb u gavgâ ibtidâ

İsmail Hikmetî, Dîvân, K.6/36

İsmail Hikmetî, Allah’ın Havva’yı Âdem’in sol tarafından yarattığını ve önce onları kaynaştırdığını, onların neslinin geldiğini, kardeşini darp ettiğini, Kabil’in Habil’i katl ettiğini ve kan akıtmanın başladığını ifade etmektedir:

Sol taraf pehlûlarından Âdem’in Hak kudreti

Halk edip Havvâ'ya kıldı pes enîs ü ülfeti

Geldi bunların niçe sâhib-kemâl zürriyyeti

Darb edip kardâşını görsen bu hikmet sîreti

Hâbil'i katl etdi Kâbil eyledi kan ibtidâ

İsmail Hikmetî, Dîvân, Mhm. 17/5

Kabil Habil'i katlederek ilk cinayetin gerçekleşmesine sebep olmuştur. Beyitlerde Kabil Allah'ın yasak kıldığı şeyi hiçe saymıştır. Aynı zamanda Habil ölen ilk kişi olarak kaynaklara geçmiştir. İlk kan burada dökülmüştür.

8. İCATLAR

8.1. Şarabın İcadı

Üzüm suyunun mayalanması sonucu elde edilen ve insanı sorhoş eden içecektir. Farsça şahdaru, Türkçe’de çakır ya da süci anlamına gelmektedir (Onay, 2019, s. 382).

Tevrat’a göre tufan sonrası gemiden çıkan Nûh yeryüzünde çiftçiliğe başlamış ve üzüm bağı dikip üzüm yetiştirmiştir. Üzümden şarap üretmiştir. Babası Lamek, Nuh’un çektiği cefaları azaltıp kendilerini rahatlatacağına inanması dolayısıyla ona Nuh adını vermiştir. İlk kez üzüm yetiştirdiği için ve bu üzümden ilk defa şarap elde ettiği için ona İbranice’de dinlenmek, rahatlamak anlamına gelen niham kökünden gelen bu ismin verildiği ifade edilmişse de gerçek olmadığı belirtilmektedir (Harman, 2018, s. 224).

Yunan mitolojisindeki şarap tanrısı Dionysos, küçük yaşlarda Naxia’ya gitmek için Helas’tan ayrılmıştır. Dinlenmek üzere mola verdiği bir kayaya oturmuş ve burada ayaklarının altında yükselen bir bitki görmüş ve onu yanında götürüp yetiştirmeye karar vermiştir. Yolun uzun ve havanın da sıcak olmasının etkisiyle bu bitkinin kurumasından endişe duymuş ve onu bir kuşun bacak kemiğine koymuş yola koyulmuş. Asma büyümüş ve kuşun bacaklarından taşmış. Kuruyacağından endişe duyarak ve asma çubuğu ile kuşun bacak kemiğini birleştirip aslanın bacak kemiğine koymuş. Asma büyümüş ve aslanın bacak kemiği ile birleştirip eşeğin bacak kemiğine yerleştirmiş. Yolculuk bitince onu toprağa koymuş ve yetişen bitki üzüm vermiş. Şarabı ilk olarak bu asmadan hazırlamış ve içmişler. İçenler kuş gibi ötmüş, daha fazla içen kükremiş, aslan gibi güçlü hissetmiş, çok abartanlar eşek gibi olmuşlardır(Özdemir H. , 1993, s. 149-150).

İran mitololisine göre şarabı ilk defa Cemşid bulmuş ve Firdevsi onun ilk şarap içen kişi olduğunu söylemektedir. “Cevâmi’u’l-hikâyât” adlı eserde şarabın bulunuşu şu şekilde gerçekleşmiştir: üzümden daha fazla istifade edebilmek için suyu sıkıldı. Zamanla acı tat alan üzüm suyunu zehir zannettiler. Cemşid talimat verdi ve küpe dolduruldu. Birgün bir cariye hastalandı. Kendisini öldürmek için bir bardak içti, hoş bir tat aldı ve iyileşti. Cemşid bu olayı öğrenince bu suyu hastalık tedavisinde kullandı. Şarap küpüne Cemşid’in kızı manasındaki duhter-i Cemşid denilmesinin sebebi bu olaydan kaynaklanmaktadır. Hayyam’ın eseri oluğu düşünülen bir Nevruzname’de ise; Cemşid’in akrabalarından biri olan Şemiran Herat’ta hükümdardı ve bu hükümdar

çevgan adında bir oyun esnasında bir humâ kuşunu yılandan kurtardı. Bu yardımına karşılık humâ kuşu bir yıl sonra teşekkür mahiyetinde Şemiran'a bir tohum getirdi. O tohumdan üzüm meyvesi elde edildi, suyu sıkıldı ve küpe dolduruldu. Zamanla mayalanan üzüm suyunu zehir sandılar. Öleceği düşünülen bir hastaya bundan içirdiler ve o hasta iyileşti. Bu tohumun faydalı olduğu düşünülerek dünyaya yayıldı (Yıldırım, 2008, s. 514-515).

Alkolün ilk devirlerden beri bilinmekte olduğu ve onun Hz. Adem'e mâl edildiği ifade edilmektedir. Bununla kalmayıp Saîd b. Müseyyeb ve Yezîd b. Kâsîd gibi şahıslar şarabın kökenini Hz. Adem'in cennetteki hayatına kadar götürmektedir. Hz. Adem yasak meyveyi Havva'nın verdiği içkiden sonra yemiştir. Ebû Bekir İbnü'l-Arabî bunun mümkün olmadığını söyler. Kitâb-ı Mukaddes üzümünden şarap yapımının Hz Nuh döneminde gerçekleştiğini ifade etmektedir (Bozkurt , 2000, s. 455).

Biruni'den aktarıldığına göre fars mitolojisinde ilk insanlar olarak nitelendirilen Mişy ve Mişyane dünyada elli yıl hiç açlık çekmemişlerdir. Birgün Ehrimen adında yaşlı biri karşılarına çıkmış ve ağaçların meyvelerini yemelerini söyleyip kendisi de yemiştir. Bir de şarap hazırlamıştır. O günden sonra şarap içen Mişy ve Mişyane sıkıntı ve belalara düşmüşlerdir. (Yıldırım, 2008, s. 513)

Ayıntablı Aynî Sâkînâme'de şarabın Hz Nuh'a isnad edildiğini ve Revânî Çelebi'nin İşretnâme'sinde ise; bağın ilk defa Hz. Âdem'e bağlandığını anlatmaktadır. Bu efsanenin İsrâiliyat veya eski Hint kaynaklı olduğu düşünülmektedir (Özdemir H. , 1993, s. 138).

Revânî, İşretnâme'de değişik ve hoş bir hikâye anlatacağını onu dinlemelerini, bağın çubuğunu en önce Hz Âdem'in dikip cihan halkının bununla mutluluk dilediğini, şeytanın onun dibine gelip hemen tavusu kurban ettiğini ve tavusun bağın yaprağına bir renk verdiğini, ardından maymunu, aslanı ve domuzu kurban ettiğini anlatmıştır. Devamında Kimsenin onun bağına gitmemesini, çok kanların aktığını, şarap için çok zahmetler çekildiğini, halka fitne salacağını çünkü bağ için bunca kan akıtıldığını ifade etmiştir:

Gel imdi dinle bir dürlü rivayet
K'anun hakkında rengîndür hikâyet

Diküp bâğun çubugın evvel Âdem

Cihân yüzün dilerdi ide hurrem

Gelüp anun dibinde def' i Şeytân
Hemân-dem eyledi tâvûs kurbân

İçürdi kanın anun toprağına
Ki bir renk vire anun yaprağına

Çubuk tutup ki ide bir gün ızhâr
Göresin nice keşfolur bu esrâr

Boğazladı anun ardınca meymûn
Ne gizlû işler eyler gör bu mel'ûn

Anun da dökdi kanın ol arada
Nice kez raks ururdi ol safâda

Kaçan kim ağıza gelmiş yemişi
Görenler urmağa isterdi dişi

Yetişdi yine Şeytân cüst u çalâk
Ki bir şîri orada eyledi hâk

Ne arslan idi kim yetdi yaturdu
Boğazladı anun işün bitürdi

Anun da dökdi kanın ol mahalde
Meğer kim böyle yazılmış ezelde

Üzüminden çubuk çün oldu hâlî
Nice olsa gerekdür dinle hâlî

O dem öldürdi hınzîri orada
Akıtdı cümle kanın ol arada

Kimesne varmasun bâğına anun
Ne çok kan akdi toprağına anun

Şarâb içün çekildi bunca zahmet
N'ola bulursa halk içinde hürmet

‘ Aceb mi fitne salarsa cihâna
Sebeb olmuş durur ol bunca kana

Bu böyle olmagın bir hikmeti var
Anunçün dürlü dürlü hâleti var

İşit benden yine hikmet kelâmın
Getürdüm sana çün ‘işret selâmın

Şarâb içenlere olsun beşâret
Bu dört evsâfla vardur işâret
Revânî, İşret-nâme, b. 204/222

Aynî, Sâkînâme’sinde “Ey melekten doğmuş, şerefli sözün bu hadise; tufandan sonra Nuh’a dayandırıldı” diyerek Revânî’nin İşret-nâme’sindeki hikâyenin Nuh’a dayandırıldığını anlatmaktadır:

‘ Alâ kavlin bu vak’a ey melek-zâd
Olundı ba’de-Tûfân Nûh’a isnâd

Aynî, Sâkînâme, b. 982

Karamanlı aynî, “Zuhal devri geldi tufan coştı ne iyi eyledi, Nuh ile şarap içip gel bana gel, bana gel” diyerek Nuh’un şarabını anımsatmaktadır:

Devr-i zuhal oldu uş eyledi tûfân cûş
Nûh ile mey eyle nûş gel bana gel gel bana

Karamanlı aynî, Divan, K. 58/4

Azmî-zâde Hâletî, “Şarabın rindinin Nuh’un ömrü gibi uzun ömrü olmazsa ve kıskansa ne olur şarap şişesini eğer bir bulsa bin zaman olur yaşar” diyerek Hz. Nuh’un ömrünün uzunluğunu şarabı bulup içmesine dayandırmaktadır:

N’ola olmazsa ‘ömr-i Nûh’a reşki rind-i mey-hârun

Dem olur bin yaşar bulsa eger bir zevrak-ı bâde

Azmî-zâde Hâletî, Divan, G. 765/5

Hafî, Zâdü’l Meâd da aşağıdaki beyitlerinde “Önce o kavim hep şikayet ettiler, Nuh’tan yiyecek talep ettiler, Nuh o an yerden aldı kum sundu kendi yedi ve etrafındakilere yedirip küp etti. Dedi yiyenler şekerden tatlıdır belki şeker ona göre kötüdür. Beyitte geçen hum kelimesi küp anlamında kullanılmıştır. Küp üzüm suyunu şarap yapmak için kullanılan gereçtir. Hz. Nuh’un bu beyitlerde şarabı işaret ettiği düşünülmektedir:

Pes şikâyet itdiler ol kavm hep

Nuh'dan yiyecek itdiler talep

Nuh ol dem sundı yirden aldı kum

Yidi kendü vü yidirüp itdi hum

Didi yiyenler şekerden datludur

Belki şekker ana göre yatludur

Hafî, Zâdü’l Meâd b. 4509/4511

Revânî, “Ey saki gel beri sevinç sonunda kadehi sun çünkü onu gamın definin çaresi için Cem bulmuştur” diyerek şarabı Cem’in bulduğunu anlatmaktadır:

Sâkiyâ gel berü sun câm-ı sürûr-encâmı

Çâre-i def’-i gam için çü bulupdur anı Cem

Revânî, Dîvân, K. 20/6

Ahmedî aşağıdaki beytinde “Eline kadehi al ki görenler desin ki bu Cem’dır, o elindeki kadehidir” diyerek şarabı Cem’e dayandırmıştır:

Elũñe cām al ki görenler diye

Kim bu Cemdür ol elinde cāmıdur

Ahmedî, Divan, G. 270/5

Keçecizâde İzzet Molla aşağıdaki beytinde saf şarabın Cem'in yadigârı olduğunu ve bu nedenle o büyük padişahın ruhunun sevinçli olmasını temenni etmektedir:

Mey-i nâbdır yâdigârı Cem'in

Ola rûhu şâd ol şeh-i azamın

Keçecizâde İzzet Molla, Mihnetkeşân, b. 1405

Hamamizade İhsan, “Padişahın iki kadehi Cem'in zamanından eser olmuş, bu şevk meclisine gözlerinizin önünde yadigâr kalmış” diyerek şarabın Cem'in zamanında ortaya çıktığını ve onun meclisinden başka meclislere yadigâr kaldığını anlatmaktadır:

Dü-câm-ı şâh eser olmuş Cem'in zamanından

Bu bezm-i şevke kalıp yâdigâr gözleriniz

Hamamizade İhsan Divan G. 53/3

Ahmedî, İskendernâme'sinde “Devletin padişahı Cem eline kadeh aldı şarap içti ve isteğine kavuşmuş oldu” ifadesinde bulunmaktadır:

Şâh-ı Cem-devlet eline aldı cām

Bâde nûş itdi vü oldı şâd-kâm

Ahmedî, İskendernâme, b. 2111.

Firakî, “Dünya kaygılarını hatırdan çıkarıp Cem'in kadehini devamlı içerlerdi” diyerek şarabı ona dayandırmaktadır:

Cihân kayguların idüp ferâmûş

Müdâm eylerler idi cām-ı Cem nûş

Firakî, Hüsrev ü Şîrîn, b.1148

Ahmedî, aşağıdaki beyitte saf şarabın kadehinin Cem'den yadigar kaldığını vurgulamaktadır:

Çeşm ü çerâğ-ı merdüm-i sâhib-nazar yiter

Câm-ı şarâb-ı nâb ki Cem yâdigârıdur

Ahmedî, Divan, G. 99/6

Bâkî, “Lalenin kan dolu kırılmış kadehine bak Cemşid’den yadigâr kalan nişaneyi gör” diyerek şarabın Cem’den yadigâr kaldığını ifade etmektedir:

Bak sâgar-ı şikeste-i pür-hûn-ı lâleye

Cemşiddeden nişâne kalan yâd-gârı gör

Bâkî, Dîvân, G. 122/7

Beyânî, “Bu vahdet kadehi gönüle ferahlık veren kadehtir, onu kıyaslamayın çünkü o Cem yadigârıdır” ifadesinde bulunmuştur:

Bu câm-ı dil-güşâdur câm-ı vahdet

Kıyâs etmeñ anı Cem yâdigârı

Beyânî, Dîvân, K. 9/32

Aşağıdaki beyitte “Şarap kadehinin verdiği bir keyiftir dudağında kırmızı renk olur, Cem’in meclisinden rind kimselerin meclisine yadigâr kalmış” diyerek şarabın Cem’den yadigâr kaldığını anlatmaktadır:

Neş’e bir peymânedir la’linde âteş-reng olur

Bezm-i Cem’den meclis-i rindâna kalmış yâdigâr

Hamamizade İhsan Divan G. 32/5

Ahmedî, “Bugün fani dünyanın servetinden kalan tek varlık kadehtir, Cem’in devletinin nişanından kadehten başka ne kaldı” diyerek şarabın ondan yadigâr kaldığını anlatmaktadır:

Metâ’-ı dehr-i fâniden bu gün peymânedür varlık

Ne kaldı câmdan gayrı nişân-ı devlet-i Cemden

Ahmedî, Divan, G. 360/4

Beyânî, aşağıdaki beyitte “O bir Cem’in meclisinden kalma az bulunur cevherdir, mecliste bulunmaz, zerafetiyle anlatılması güç bir şarap kadehidir” ifadesinde bulunarak Şarabın Cem meclisinden kaldığını dile getirmektedir:

Bezm-i Cem'den kalma ol bir gevher-i kem-yâbdur

Degme meclisde bulunmaz bî-bahâdur câm-ı mey

Beyânî, Dîvân, G. 748/4

Hecrî, “Cem gibi kadehi elimizden yere hiç bırakmıyoruz; eğlence meclisinde Cemşid’in mirasçısı biziz” diyerek kadehin Cem’den kaldığını vurgulamaktadır:

Komazuz müdâm elden ayag[ı] cem-veş

Bizüz ‘ayş ü ‘işretde cemşide vâris

Hecrî, Dîvân, G. 13/3

Şeyhülislâm Yahyâ, “Ey saki şarabın sel suyu hüznün evini vîran eylesin, bade aksın gelsin bu Cem’in vadisidir” diyerek şarabı Cem’e dayandırmaktadır:

Hânümân-ı hüznî vîrân eylesün seyl-âb-ı mey

Bâde aksun gelsün ey sâkî bu Cem vâdisidir

Şeyhülislâm Yahyâ, Dîvân, G. 112/4

Aşağıdaki beyitte Âgâh, “Gökyüzünün güneşinin kadehi var ise bizim Cem’in meclisinden kalma bir kadehimiz vardır o bize yeter” diyerek şarabın Cem’den kaldığını anlarmaktadır:

Âsmânun sâgar-ı hurşîdi var ise bizüm

Bezm-i Cemden kalma bir peymânemüz vardur yeter

Âgâh, Dîvân, G. 99/3

Ele aldığımız beyitlerde asmanın Hz. Âdem tarafından dikildiği ve bu asmanın şeytan tarafından dört hayvanın kanıyla sulandığı anlatılmaktadır. Asmanın meyvesi olan üzümünden elde edilen şarabı içenlerde bu dört hayvanın karakter özelliklerinin görüldüğü ifade edilmiş bu bakımdan üzümünden elde edilen şarabı olağanüstü olarak değerlendirebiliriz. Tufandan sonra şarabın icadı Hz. Nuh’a dayandırılmıştır. Aynı zamanda İran hükümdarı Cem tarafından bulunduğu kaynaklarda yer almaktadır. Divan edebiyatında incelediğimiz beyitlerde şarabın mucidine dair en sık kullanım Cem olmuştur. Şarabın ondan yadigâr kaldığı ifade edilmiştir.

8.2. Büyü ve Sihrin İcadı

Sihir kelimesi Sözlükte “bir şeyi olduğundan başka türlü göstermek, aldatmak, oyalamak; birinin ilgisini çekmek, gönlünü çelmek” mânalarında masdar, “hile, aldatma; sebebi gizli kalan iş” anlamlarında isim olarak da kullanılmaktadır. Sihir ayrıca “kötü ruhlu varlıklar tarafından ortaya konan bazı eylemler ve gösteriler, bir olayı gerçeğe aykırı biçimde gösteren işlemler” şeklinde de tanımlanmıştır. İbn Haldûn’a göre bazı insanların semavî yardımcılara başvurmadan nefsânî güçleriyle etkide bulunmasıdır. Taşköprizâde Ahmed Efendi ise; astronomi olayları ile gök cisimlerinin özelliklerini ve bunların yeryüzü olaylarıyla bağlantısını inceleyen bilim dalına sihir adını vermektedir. Türkçe’de sihir karşılığında büyü kelimesi kullanılmakla birlikte el çabukluğu ve illüzyon gibi teknikleri içine alan sihrin büyüden daha kapsamlı olduğunu söylemek mümkündür. Sihir uygulayan kimseye sâhir denir (Çelebi, 2009, s. 170). Büyü, “tabiat üstü gizli güçlerle ilişki kurularak yahut kendilerinde gizli güçler bulunduğu inanılan bazı tabii nesneler kullanılarak zararlı, faydalı veya koruma gayeli bazı sonuçlar elde etmek için yapılan işler” şeklinde tarif edilebilir. Büyünün kutsalla ilişkisi bulunmamakta ve ahlâkî amaç taşımamaktadır. İnsana ve olaylara etki eder. Çok avlama, hayvan yetiştirme, düşmanı yenme, zarara uğratma veya öldürme, çocuk, ürün ve mal çoğaltma, kadın elde etme, hastalıktan kurtulma, kısacası bitkileri, hayvanları, insanları, tabiat olaylarını ve güçlerini kontrol ederek iyilik ya da kötülük etmek suretiyle bir çıkar sağlamadır. Büyü, olağan üstü bir etki ile güce ve bilgiye sahip olan insanlara yaptırılır. Bunlar toplumlarda büyücü, şaman, sihirbaz, hekim diye adlandırılan kimselerdir. Büyüde araç olarak ruhlar, cinler, şeytanlar, canlı veya ölmüş bazı hayvanlar, cisimler, şekiller, hatta adlar kullanılır (Tanyu, 1992, s. 501).

Tylor büyüü “sahte bilim” olarak nitelendirip ilkel kabile mensuplarının büyü ile olaylar arasında kendilerine göre bir sebep-sonuç ilişkisi kurduklarını belirtmiş ve dinle büyüün aynı düşünce sisteminin ayrı parçaları olduğunu ileri sürmüştür. Frazer Tylor’ın görüşlerini geliştirmiştir. Ona göre bütün dinlerin kaynağı büyüdür. İnsanlar tabiatı kontrol etme çabalarında büyüün yetersizliğini anlayınca bu kontrol gücüne sahip ruhanî varlıklar inancına yer veren din ortaya çıkmıştır. Büyü insan ve tabiata ait olayları arasındaki sebep-sonuç ilişkisine sembolik anlam yükleyen kültürlerde önem taşımaktadır. Frazer’in görüşüne karşı W. Schmidt bir tek Tanrı’ya tapmanın dinin

başlangıcı olduğunu, bu inancın bozulmasıyla büyüsel davranışlar ve çok tanrıcılığın ortaya çıktığını ve ilâhî vahye dayalı dinler ortaya çıkıncaya kadar bu durumun sürdüğünü savunmuştur. Bazı araştırmacılar Frazer'in görüşünün aksine büyüün dinden çıktığını ileri sürmüşlerdir. M. Mauss, Lévy Bruhl gibi bilginler ise büyü ve dinin ortak bir kökten çıkma iki ayrı kol olduğunu savunmuşlardır. Malinowski ve Goldenweiser de büyü ile dinin birbirine benzer bazı özelliklere sahip olduğunu ileri sürmüşlerdir (Tanyu, 1992, s. 501).

Büyücülüğün ilk olarak nerede başladığı bilinmemekle beraber başlangıç yeri olarak özellikle Mısır ve Sümer uygarlıklarının inanç sistemlerinde bu tür işlemlere yer verilmesinden dolayı Orta Doğu kabul edilir. Babil diyarında yani Irak'ta ise bölgede yaşayan "Keldaniler" isimli topluluğun Astronomi ve Astroloji' de çok ileri gittiği ifade edilmektedir (Ateş, 2003, s. 195).

Yunan mitolojisinde; Hekate büyü dünyasında kendisine başvuru ve ibadet edilen bir tanrıça olarak bilinmektedir. Bacchylidese göre Hekate gecenin çocuğudur. Hekate, mezarlıklar ile yol kavşaklarında dolaşan, karanlıklar içinden gelen, hayaletlerle iletişim kuran, en önemlisi büyü uygulamalarından sorumlu ve tanrısal güçlerle yakınlığı olan bir tanrıçadır. Arkeoloji bakımından gerek modern literatürde gerekse antik literatürde bütün büyüsel olayların içinde bulunan bir tanrıçadır (Bozkurt E. , 2017, s. 55).

Akkadlar, Bâbilliler ve Asurlular'da kötü cinlerden korunmak için muskalar kullanılmaktaydı. Bâbilliler'de sanat, ticaret, savaş, din, av vb. gibi toplum hayatını ilgilendiren faaliyetler büyü üzerine kurulmuştu. Eski Mısırlılar büyü yoluyla hayat ve ölümü etkileyebileceklerini, tabiat güçlerini ve tanrıları denetimleri altına alabileceklerini sanıyorlardı. Eski Çin'de büyü taoizmle özdeşleşmiş Çin'de büyü insanı hayatta ve ölüm ötesinde güçlendirmeyi ve ruhları, tanrıları kontrol altına almayı amaçlamıştı. Bu yüzden büyü hayatı sarmıştır. Eski Japonlar'da zühd hayatı yaşayan kimseler büyü, cincilik ve gizli bilimlerle uğraşırlardı. Japonya'ya Budizm girdikten sonra bu eski uygulamalar gelişmiş Budist gizli bilimciliğiyle kaynaştırılmıştır. Konfüçyüsçü telkinler Japonya'da büyücülüğü engellediyse de şimdiki Şinto mezhepleri hastalıkların tedavisinde büyü, kehanet ve cinciliğe başvurmaktadır. Hinduizm'de büyücülük geniş yer tutar. Hindistan'da tıp uygulamaları büyü ile yakından ilgiliydi. Romalılar büyüü boş, büyücüleri yalancı

saymış olsa da büyücülük yaygındı. Mısırlılar'la Kaldeliler'in büyülerinden etkilenmiş olan eski Roma, büyücülerin merkezi haline gelmişti. İmparatorlar büyüye sık sık başvuruyorlardı. Eski İran'da dinle büyü, birbirine karıştırılmıştı. Zerdüş'tevhidi yerleştirdi. Başta büyü ile mücadele ettiyse de halk arasındaki büyü ile ilgili elemanlar ve Zerdüş'tün telkinleri bir araya geldi ve müslümanların Mecûsî diye adlandırdığı dinî sentez ortaya çıktı. İyi cin ve ruhların yardımıyla kötü cin ve ruhların zararları, büyücülerin kötülükleri önlenmek istendi. Zerdüş devrinin melekleri ateş, sığır ve yer cinlerine, kurban büyü âyinine, dualar da afsunlara dönüştü. Hastalıklardan, kötü varlıklardan kurtulmak için afsunlar, büyüler yapıldı. Airyaman adlı eski İran sağlık tanrısına başvurularak Angra Mainyu tarafından yaratıldığına inanılan hastalıklara çare bulunmaya çalışıldı. Airyaman şimdiki Parsîlik'te göğün "izad"ı olarak devam etmektedir. Ancak onun iyileştirici gücü Feridun'a verilmiştir. Çeşitli Türk kavimlerinde büyü, kehanet, falcılık, cincilik vardı. Şaman Türkler'de kam kelimesiyle ifade edilirdi. Kam ruhlar, tanrılar ve cinlerle ilişki kuran kişiydi. O büyü yapar, afsunlu sözler söyler, kâhinlik (ırk) yoluyla insanın içinden geçenleri bilir, gaipten haber verir, cin çarpmasını ve hastalıkları tedavi ederdi; anlaşılmayan afsunlu sözler söyler, üfürür, davul döver, kendinden geçerek görünmeyen varlıklarla ilişkiye girer (Tanyu, 1992, s. 503).

İslam anlayışındaki Harut ve Marut Babil'de büyü ve büyücülüğün simgeleri olan iki melektir. Bu nedenle Babil büyücülüğün merkezi olarak bilinmektedir. Bu iki melek büyücü olarak nitelendirilmiştir. Kur'an'da yer alan ayetlerde Hz. Süleyman'a atılan iftiralar ile Harut ve Marut'un sihri insanlara öğrettiği ifade edilmektedir. Bu ayete göre onlar Babil'de bulunmakta ve insanlara günah olduğu uyarısında bulunup büyü öğretmektedirler. (Yıldırım, 2008, s. 356)

Allah'ın melekleri, Allah'a, "Meleklerine secde ettirdiğin insanoğlunun gühahkar hallerine nasıl tahammül ediyorsun" diye sordular. Allah onlara "Eğer siz onların yerinde olsaydınız aynı şeyleri yapardınız. Onlardaki nefis ve şehvet sizde olmadığı için böyle söylüyorsunuz" uyarısında bulundu. Melekler 'Haşa! Biz onlar gibi yapmazdık!' dediler. İtiraz etmeleri sonucunda aralarında en üstün melek olan Harut ve Marut adlı melek yeryüzüne gönderilmek için seçildi ve kendilerine nefis verildi. Onlar Babil'e indirildi ve gündüzleri insanların arasındaki davalara bakıyor geceleri ise İsm-i Azam duasını okuyarak gökyüzüne yükseliyorlardı. Birgün Zühre adında bir

kadın kocasını şikayet etmek istedi, bu kadına güzelliğinden dolayı âşık oldular. Onunla birlikte olmak için teklifte bulundular. Kadın onlardan ya alkol almalarını ya puta tapmalarını ya da kocasını öldürmelerini istedi. Onlar alkol almayı seçtiler, alkolün etkisiyle puta taptılar ve Zühre'nin kocasını öldürdüler. Kadın onlardan İsm-i Azam duasını öğrendi ve göğsü yükseldi. Allah onu gökyüzünde yıldız olarak bıraktı. Onlar işlemiş oldukları günahlardan dolayı Hz. İdris'e başvurdular. İdris peygamber Harut ve Marut'u cezalandırdı. Onları Babil'de bir kuyuda baş aşağı asıldılar. İnsanlara büyü öğretmeye başladılar ve büyü ortaya çıkmış oldu (İmami, 2019, s. 319-320; Pala, 2015, s. 194). Harut ve Marut sarhoşuk uykusundan uyanınca helak olacakları korkusuyla ağlamaya başladılar. Cebrail yanlarına gelerek dünya ve ahiret azabından birini seçmelerini istedi. Melekler dünya azabının biteceğini ahiret azabının sonsuz olabileceğini düşünerek dünya azabından yana oldular. Onlara Babil dağının mağarasında baş aşağı astılar (Mirhand, 2019, s. 57). Allah bu iki meleği cezalandırmak istedi ve onlar İdris peygambere başvurup şefaet etmesini istediler. Allah onları dünya ve ahiret azabı arasından seçim yapmalarını istedi. Onlar dünya azabını istediler. O zaman Babil'de ateş dolu bir kuyuda baş aşağı asıldılar. Onlar insanlarla sihir yoluyla konuşmaya başladılar. Kuyunun dibindeki suya erişemiyorlardı. Kendilerine gelen kişilere sihir ve büyü öğretiyorlardı. Büyü yapmanın günah olduğunu söylüyorlardı (Pala, 2015, s. 194). Kur'an da bu hadise aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir:

Onlar, Süleyman'ın hükümrânlığı hakkında şeytanların uydurup söylediklerine uydular. Gerçek şu ki Süleyman kâfir olmadı, fakat şeytanlar kâfir oldular; çünkü insanlara sihri, Bâbil'de iki meleğe, Hârût'la Mârût'a indirileni öğretiyorlardı. Hâlbuki bu iki melek, “Biz ancak imtihan vasıtasıyız; sakın küfre sapma!” demedikçe hiç kimseye bilgi vermezlerdi. Fakat onlar bu iki melekten, karı ile koca arasını açacak şeyleri öğreniyorlardı. Oysa Allah'ın izni olmadıkça onunla hiç kimseye zarar veremezlerdi. Yine de kendilerine fayda sağlayıcı değil zarar vereni öğreniyorlardı. Andolsun onlar, bunu (sihri) satın alan kimsenin âhiretten nasibi olmadığını çok iyi biliyorlardı. Karşılığında kendilerini sattıkları şey ne kötüdür, bir bilselerdi! (Bakara 2/102).

Âyette şeytanlar, onlara uyan insanlar, Hârût ve Mârût sihirle ilişkili taraflar olarak gösterilmektedir. Burada şeytanlara tâbi olanlarla Hz. Süleyman (veya Hz. Muhammed) devrinde yaşayan yahudilerin, Hârût ve Mârût ile de iki meleğin veya Bâbilli iki kralın yahut iki taifenin kastedilmiş olabileceği belirtilmektedir. Bu kelimelere yüklenen mânalara göre âyette sözü edilen sihrin türü ve mahiyeti hakkında

farklı görüşler ileri sürülmüştür. Meselâ buradaki sihrin semavî olduğu söylendiği gibi ve özellikle Yahudilerce ortaya konduğu da söylenmiştir (Çelebi, 2009, s. 170).

Bu melekler büyü ve büyüünün zararlarını öğretmek için Babil topraklarına gönderilmişlerdir. Orada bulundukları esnada günah işledikleri için cezalandırılmışlardır. Rivayete göre bu iki meleğin büyü öğretmesinin sebebi o dönemde büyücülerin peygamberlik iddiasına bulunmalarıdır. Allah, onları yeryüzüne göndererek yetenekleri olan seçkin insanlara büyücülüğü öğretmesini ve büyücülüğü kötü amaç için kullananlara karşı güç oluşturmalarını emretmiştir (Yıldırım, 2008, s. 357).

Harut ve Marut'un büyücülüğü yeryüzünde insanlara öğretmesi dolayısıyla klasik Türk şiirine yansımıştır. Klasik Türk şiirinden alınan örnek beyitlere aşağıda yer verilmiştir:

Ali Emîrî, “Bir bakışla o cadı gözleri alemleri çarpar, güya Harut'un kuyusundan sihrî öğrenmiş” ifadesinde bulunmaktadır:

Bir nigeyle ‘âlemi çarpar o câdû gözleri
Sihrî ta’lîm eylemiş gûyâ çeh-i Hârût’dan

Ali Emîrî, Dîvân, K. 47/5

Esrar Dede aşağıdaki beytinde sevgilinin Babil kuyusunda Harut'un kelimeleriyle sihir yaptığını ifade etmektedir:

Sine -i hem-çünü gülüne terâdüf edicek
Çâh-ı Bâbil’de düzer sihrini Hârût-ı sühan

Esrar Dede, Divan, G. 196/3

Muhibbî, aşağıdaki beytinde “ay yüzlüler bütün sihir ilmini senden öğrenir, iki gözünü sihirle süsleyen Harut ile Marut’tur demektir:

Mâh-rûlar sihr ‘ilmin cümle senden öğrenür
İki çeşmün sihr-ârâ Hârût ile Mârût’dur

Muhibbî, Dîvân, G. 940/5

Mihri Hatun, “Senin gözlerin sihir ilminde bir üstadtır, Harut ve Marut görse onlara bağlanırdı” diyerek sevgilinin gözlerinin sihrini Harut ve Marut’un sihrinden daha üstün tutmuştur:

‘İlm-i câzûlukda bir üstâddur çeşmün senün
Görse Hârût ile Mârût’ı geçerd’anlara bend

Mihri Hatun, Divan, G. 15/2

Nefî, “Düşüncem istese Harut’a nice yıl sihir öğretir, fitne çarşısında büyücü dükkanı açılınca” ifadesinde bulunmaktadır:

Nice yıl istese sihr öğretir Hârût’a endîşem
Açınca çârsû-yı fitnede dükkân-ı sahhârî

Nefî, Divan, K. 13/45

Fuzuli, aşağıdaki beytinde Babil soyununun büyücüsü olduğunu ve Harut’a bu işte üstad olduğunu vurgulamaktadır:

Men sâhir-i Bâbilî-nijâdem
Hârûta bu işde üstâdem

Fuzuli, Leylî vü Mecnûn, b. 342

Ahmedî, aşağıdaki beytinde sevgilinin gözünün işvesinin Harut’a sihri öğrettiğini ve onun çenesinin gamzesinin Yusuf’a kuyuyu sevdirdiğini anlatmaktadır:

Öğretti gözi ‘işvesi Hârûta füsûnı
Sevdürdi zenahdânı anun Yûsufa çâhı

Ahmedî, Divan, G. 633/4

Sünbülzâde Vehbî “Kalemim divitimin kuyusunda sihri çalışırdı, Marut ve Harut’un sihrine ders verirdim” demektedir:

Kalemim çâh-ı devâtımda edip meşki füsûn
Sihri Hârût ile Mârût’a ederdim ta‘lim

Sünbülzâde Vehbî, Dîvân, K. 16/32

Ahmed Yârî, “Zühre gibi Harut’a öğrenci olduğunu cihan duydu, gamzesi Babil’in sihrinden işaret taşıyan destandır” ifadesinde bulunmaktadır:

Zühre-veş Hârût’a şâkird olduğın tuydı cihân

Sihr-i Bâbil’den nişâne dâsitândur gamzesi

Ahmed Yârî, Dîvân, G. 73/9

Klasik Türk şiirinden aldığımız beyitlerde Harut ve Marut’un sihir yaptığını ve şairlerin bunu dolaylı yollardan sevgilinin gözleri, çene çukuru ve gamzesiyle ilişkilendirerek yer verdiği anlaşılmaktadır.

9. GÖKYÜZÜ CİSİMLERİNİN OLUŞUMU

Göğün yüksek, aşkın ve erişilmezliği insanoğlunu büyülemiş ve insanlar göğün bu özelliklerinden dolayı korkmuş ona karşı dini inanışlar geliştirmiştir. Bu nedenle gök insan için derin ve büyük bir anlam taşımaktadır. Birçok mitolojik anlatıya göre: İnsanın erişemediği yıldızlı gök, tanrılara aittir (Arık & Eroğlu, 2017, s. 251).

Arapça necm “doğmak, ortaya çıkmak” ile kevkeb “parlamak, aydınlık olmak” anlamına gelen yıldız kelimesi Farsça’da ahter ile sitare olarak kullanılmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’in 53. sûresi Necm adını almıştır. Kur’an da yıldızların insanlara hizmet etmek için yaratıldığı, onlara yön gösterdiği, kıyamet esnasında sönecekleri ve Allah’a secde ettikleri ifade edilmektedir. Hz. Peygamber’in, “Yıldızlar gökyüzü için güvenlidir, onlar yok olunca gökyüzüne vaad edilen şey (kıyamet) gelir” dediği aktarılmaktadır (Unat, 2013, s. 534). Arkakik dönemlerde ise; tanrının kulağı olarak nitelendirilen yıldızlar Tanrının yeryüzünü dinlemesini sağlamaktaydı (Sarıkçıoğlu, 2002, s. 33).

İnsanlar alın yazısını simgelediğini düşündükleri yıldızlar aracılığıyla fal bakarak gelecek hakkında bazı değerlendirmelerde bulunurlar. Yıldız kayması neticesinde insanın öleceği düşünülür. Yıldızın olduğu geceler kimi zaman uğurlu kimi zaman ise uğursuzluk olarak değerlendirilmiştir (Uzun, 2012, s. 16). Bu ifadelerle bakılarak insanların gökteki yıldızları kutsal olarak kabul ettiğini söyleyebiliriz. Klasik Türk şiirine de yıldızlar birçok yönüyle yansımıştır. Konu gereği yıldızların ortaya çıkışına yönelik Çoban yıldızıyla ilgili mitolojik anlatılarla harmanlanmış beyitler değerlendirilecektir.

9.1. Çoban (Zühre) Yıldızının Oluşumu

Çoban yıldızı (zühre), Türk mitolojisinde bilgelik kaynağı ve yol gösterici olarak bilinmektedir. İslam astrolojisinde Zühre olarak bilinen bu yıldız; Türkiye ve Azerbaycan’da Çoban, Moğollarda Tsolman, Özbek ve Kırgızlarda Çolpan, Buryatlarda ise Solbon olarak isimlendirilmektedir (Bayat, 2020, s. 270). Bu yıldızın diğer bir adı da Nahid olarak görülmektedir (Pala, 2015, s. 494). Zühre yıldızı Sümer mitolojisinde İnanna, Yunan mitolojisinde Afrodite, Hitit mitolojisinde İştar olarak karşımıza çıkmaktadır (Işıkhani, 2022, s. 25).

Yunan mitolojisinde Afrodit olarak bilinen çoban yıldızı gök ve gündüzün kızıdır. O, babasını öldürmüş ve birkaç damla kan denizdeki bir köpüğe düşmüştür. Afrodit'in ortaya çıkışı bu köpük ve kandan gerçekleşmiştir (Pala, 2015, s. 494).

Roma mitolojisinde Aphrodite adıyla bilinen Zühre ile ilgili Hesiodos ve Homeros'a göre iki anlatım vardır. Hesiodos'un anlatımı şu şekildedir: Toprak ana olarak bilinen Gaia çocuklarını Uranos'un elinden almaya çalışır ve Uranos'un oğlu Kronos ile anlaşır. Kronos babasının erkeklik uzuvlarını keserek denize atar ve Aphrodite buradan doğar. Homeros'un anlatımı ise; şu şekildedir: Aşk tanrıçası, Zeus ile birleşen Dione'dan doğmuştur (Işıkhani, 2022, s. 25).

İslamî dönem anlatılarında Zühre yıldızının hikâyesi şöyledir: İdris peygamber döneminde yaşayan insanlar çok günahkâr ve Allah'ın melekleri bu günahkâr insanların vaziyetlerine bakıp Allah'a “Ya Rab! Secde etmiş olduğumuz âdemoğlu günah içinde, buna nasıl katlanıyorsun? diye bir soru yöneltti. Allah onlara “Eğer sizde nefis taşıyor olsaydınız aynı şekilde yapardınız” dedi. Melekler itiraz etti ve Allah aralarından iki melek tayin etmelerini istedi. Meleklerin üstünlerinden olan Harut ile Marut yeryüzüne gönderilmek için seçildi ve Babil'e gönderildi. Bu melekler gündüz adalet için davalara bakıyor gece ise; İsm-i Âzam duasıyla gökyüzüne seyir ediyorlardı. Yine dava baktıkları birgün İranlı, Zühre adlı bir kadın kocasından meleklerle şikâyetçi oldu. Kadın çok güzel olduğu için meleklerin aklı bu kadında kaldı ve onunla birlikte olmak istediler. Kadın onlardan birlikte olmak istiyorlarsa öne süreceği üç şarttan birini yerine getirmelerini istedi. Bunlar putlara tapmaları, içki içmeleri veya kocasını öldürmeleri şeklindeydi. Melekler başta kabul etmese de üçüncü günün sonunda en basit şart olan içki içme seçeneğini tercihde bulundular. İçkiyi içince meleklerin akılları başlarından gitti ve puta tapıp kadının kocasını öldürdüler. Kadın onların sarhoşluğundan faydalanarak İsm-i Âzam duasını öğrenip gökyüzüne çıktı. Allah onu yıldıza çevirdi ve ibret için orada kaldı. İşte Zühre (Çobanyıldızı, Venüs), yıldızının bu kadın olduğu söylenir. Allah bu durum üzerine Harut ve Marut'u cezalandırmak istedi. Onlar da İdris Peygamberden şefaât dilediler. Cezalarını çekmeleri hususunda bu dünya ile öbür dünya noktasında tercihe bırakılan melekler dünya azabına razı geldiler. Kıyamete kadar Babil'de ateş yanan bir kuyuya ayaklarından asıldılar. Kuyuyu keşfeden insanlara büyü'nün günah olduğunu söyleyerek büyü yapmayı öğretmektedirler (Karayazı, 2012, s. 119).

Ahmed Yârî, “Ay yüzlü sevgilinin iki yüze sahip baht yıldızına bakıldığında onun Harut ile birlikte gökyüzüne çıkan Zühre’ye benzediğini” aşağıdaki beyitte ifade etmektedir:

Bak dü-peyker kevkeb-i bahtına ol mûhun hele

Zühre-veş Hârût-ile tâ burc-ı Cevzâya çıkar

Ahmed Yârî, Dîvân, G. 127/3

Aşağıdaki beyitlerde Ahmed Dai, “Zühre, ne vakit ki elini çengine vurdu Harut ve Marut bakıp onu gördü, çünkü derdimin macerasını işittiler ateşimden aşkın çirasını yaktılar, kendi akılları başlarından gidip sihir ile gökten yere ben indirdim, ilim ve hünlerden beni sihirleyip benimle çıktı göğe zühre yerden, şimdi şimdi gökte ki zühre yıldız var onun sazı her gece gahdüz benim” ifadelerinde bulunarak zührenin göğe çıkma ve yıldız olma hadisesini anlatmaktadır:

Kaçan kim Zühre çengin çenge urdı

Bakıp Hârût u Mârût anı gördi

İşitdiler çü derdüm mâ-cerâsın

Odumdan yakdılar ‘ışkun çırâsın

Gidüp ‘aklı başından kendü öğden

Ben indürdüm yire sihr ile gökten

Beni efsûn idüp ‘ilm ü hünlerden

Benümle çıktı göğe Zühre yirden

Felekde şimdi kim var Zühre yıldız

Benem sâzı anun her gice gündüz

Ahmed-i Dâî, Çengnâme, b. 843-847

Yunus Emre aşağıdaki beyitinde Harut’la Marut’un Allah katında melek olduklarından ve gökyüzündeki makamlarını Zühre’ye kaptırdıklarından bahsetmektedir:

Gör Hârût Mârût neyidi Hazret’de ferîşteyidi

Nasîbin ıška aldurup makâmın Zühre’ye vere

Yunus Emre, b. 665 (XCIV-94/3)

Aşağıdaki beyitte Zühre'nin üçüncü göğe çıktığından bahsedilmektedir:

Üçüncü çerhe çıkdı çün bi-şöhre

Elinden çengini bırakdı Zühre

Larendeli Hamdî, Leylâ İle Mecnûn, b. 351

Zühre'ye üçüncü kat göğün mekan olduğu aşağıdaki beyitte dile getirilmiştir:

Oldı pes andan üçinci âsumân

Kim hemîşe Zühreye oldur mekân

Ahmedî, İskender-Nâme, b. 2292

Gökyüzü cisimleri gökyüzünde var olan uzay boşluğunda bulunan cisimleri tamamını ifade etmesine rağmen biz bu bölümde köken mitlerine dâhil edebileceğimiz konuları tespit ettik ve Çoban Yıldızı (Zühre) 'nı ele aldık. Beyitlere yansıyan yönüyle Zühre, Harut ile Marut'un Allah'ın katındaki yerini sarsmış ve onların makamlarının ellerinden alınmasına sebep olmuştur. Zühre üçüncü kat göğe çıkmış ve isteğine kavuşmuştur. Dünyevi bir kişiliğin bu şekilde göğe çıkması onu mitolojik bir şahıs olarak nitelendirmeye sebep olmaktadır.

10. SONUÇ

Bu çalışmada bir nesnenin, bir geleneğin, bir varlığın ilk olarak nerede ve nasıl ortaya çıktığı (köken miti) bunların zaman içerisinde nasıl kutsallık kazandığı ve bir inanış etrafında nasıl şekillendiği ve nesillerce aktarımının ne şekilde gerçekleştiği Klasik Türk Şiirine yansıyan yönüyle tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunun yanı sıra İslam inancında yer alan unsurların ortaya çıkışının farklı dinlerde ve mitolojilerde konu dâhilinde nasıl gerçekleştiği ele alınmıştır. Karşılaşılan anlatılar mukayese edilmiştir.

İslam inanışında bir nesnenin, bir geleneğin, bir olayın köken serüveninin ilahi kaynaklı olduğu çalışmamızda gözler önüne serilmiştir. Kutsal olanın aynı zamanda kutsal anlatımları beraberinde getirdiği, bu anlatılara zaman içerisinde mitolojik anlatıların dâhil olduğu görülmüştür. Örneğin; kutsal olan bir olayın kahramanı bir peygamber olarak görülürken o peygamberin etrafında anlatılanlara zamanla mitolojik anlatılar da eklenmiştir.

Bu durum kutsal ile mitolojinin iç içe geçmesini ve bu yönüyle edebi metinlere yansımaları sağlamıştır. Klasik Türk şiirinde görülen kutsalla mitoloji arasında köken mitlerine ait örneklerin tespiti, tasnifi ve tahlili beyitler aracılığıyla yapılmıştır. Çalışmadaki bölümlerin çeşitliliği klasik Türk şiirinin bu husustaki zenginliğini göstermektedir.

Giriş, meslek öncüleri(pirler), varlıkların ortaya çıkışı, önemli günlerin ortaya çıkışı, kutsa mekânlar ve kutsal suyun ortaya çıkışı, ilk ritüellerin ortaya çıkışı, insanlık tarihinde ortaya çıkan ilk kötü hasletler, icatların ortaya çıkışı, gökyüzü cisimlerinin ortaya çıkışı, sonuç ve kaynakça olmak üzere on bölümden oluşmaktadır.

Çalışmanın giriş bölümünde tezin konusunu oluşturan mit, mitoloji, mitin özellikleri, gelişimi ve köken miti kavramları etrafıca ele alınmıştır. Yararlanılan kaynaklar ifade edilmiştir.

İkinci bölümde Klasik Türk Şiirinde meslek öncüsü (piri) peygamberler ele alınmıştır. Bir mesleğin ilk defa hangi olay neticesinde ortaya çıktığı detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Fars, Türk, Sümer, Babil, Yunan, Hint mitolojik anlatılarına başvurulmuş, farklı dinlerdeki rivayetlere yer verilmiş ve Kur'an da bu mesleklerle ilgili var olan ayetler tanık olarak gösterilmiştir. Ayrıca divanlar, mesneviler, kısas-ı enbiyalar, surnameler ve fütüvvetnameler taranmıştır. Netice olarak Hz. Âdem,

çiftçiliğin (ziraat) öncüsü olarak ele alınmış; bıçak, balta, saban, çekiç, örs gibi aletlerin bazılarının cennetten getirilmesiyle bunları ilk kullanan kişi olduğu anlatılmıştır. Hz. Âdem'e Cebrail tarafından cennetten tohum, araç ve gereç getirilmesi peygamberin kutsal mucizeleri kapsamında değerlendirilmiştir. O, ele aldığı beyitlerde kısa bir an içerisinde ekin ekip, biçip, harman savurup, un elde etmiş ve pişirip yemiş, çiftçiliği başlatmıştır. Bu durum Hz. Âdem peygamberin zaman bakımından da kutsallığı bünyesinde barındırdığını göstermektedir. Hz. Şit, Adem (a.s) oğlu olup peygamberdir. Allah kendisine bezi dokuması için cennette incir ağacının sütünü pamuk eylemiş ekip-yesin pamuk elde etsin diye cennetten tohumu göndermiştir. İnsan bedeninin muhafaza edilmesini sağlamıştır. İdris yeryüzünde terziliğin piri. O cennet ehline de terzilik yapmaktadır. Aynı zamanda kalemi ilk kullanan ve ilk öğretmendir. Melekler onun sohbetine gelip onu dinlemektedir. Bu durum onun kutsal bir zat olduğunu göstermektedir. Sadece Allah tarafından bilinen gaybı, Remil ilmiyle meşgul olduktan sonra çözümlemeye çalışmış ve gayb hakkında bilgi vermiştir. Bu durum onun ayrıcalıklı olduğunun göstergesidir. Hz. Nuh, marangoz olup karada gemi yapımını Cebrail'in aracılığıyla tamamlamıştır. Nuh tufanı ve gemi yapımının mitolojik anlatısı hemen hemen her kültürde görülmekte olup gemiyi yapan kişinin adlarının da yakın anlamlara geldiği tespit edilmiştir. Bu durum tufan anlatısının tek bir kaynaktan yayıldığını ispatlar niteliktedir. Tüm anlatılarda ilahi yaratıcılar çeşitli nedenlerle insanlara kızar; öfkelenip tufan yapmaya karar verir ve yaratıcı tanrı tarafından bir kişiye tufandan kurtulması için gemi yapımı emreder. Onun gemisi olağanüstü ebatlara ve görünüşe sahiptir. Yeryüzünde gemi yapımı bu hadise sonrası gerçekleşmiştir. Hz. İsmail oku tasarlamış ve Hz. Muhammed onun iyi bir okçu olduğunu dile getirmiştir. Aynı zamanda avcıdır. At Hz. İsmail döneminde evcilleştirilmiştir. Atçılık binicilik konusunda mahirdir. O dönemde başıboş ve vahşi bir hayvan olan atın dilinden anlamıştır. Hz. Yusuf Züleyha ile arasındaki macerası neticesinde zindana atılmış burada namaz saatlerini anlayamadığı için saati icat etmiştir. Bu durum Allah tarafından kendisine bahşedilmiştir. Hz. Yusuf aynı zamanda kâğıdı icat etmiştir. Kaynaklarda kâğıdın M.Ö. 4 binli yıllarda Mısır'da icat edildiği görülmektedir. O dönemde tabletlere yazı yazılması ve taşınmasının zor olmasından dolayı kâğıdı icat ettiği düşünülmektedir. Davud peygamber demircilerin piri olup aheni elinde hiçbir alete ihtiyaç duymadan eritmiş ve şekillendirmiş, insanoğlunu savaşta korumak için zırh icat etmiştir. Oysa ki demir katı bir maden olup ısı ve alete

ihtiyaç duymadan şekil vermek mümkün değildir. Bu durum fizik kurallarına aykırı olup Hz. Davud'un son derece kutsal bir şahıs olduğunu açıklamaktadır. Hz. Süleyman tüm mülke, cinlere, hayvanlara ve rüzgâra hâkim olmasına rağmen zenbil örmüş, kendisine zenbilciliği meslek edinmiştir. Cinler vasıtasıyla ve onların yardımıyla hamamı bina etmiş ve hamamcılığı ortaya çıkarmıştır. Hz. Lokman'a Allah tarafından hikmet verilmiş olup o dertlere deva olmasıyla beyitlere konu olmuştur. Hekimcilerin piridir. Bunun yanı sıra İran hükümdarı Cemşid de hekimlerin piri olarak beyitlere yansımıştır. Bahse konu olan tüm peygamberlerin meslek piri olmasıyla alakalı ve mesleğinin kökenine ait beyitler açıklamalarıyla birlikte verilmiştir. Anlatılarda yer yer olağanüstü özellikler, olağanüstü zaman ve olağanüstü şahıs özellikleri görülmektedir. Bunların neticesinde peygamberlerin yeryüzüne sadece Allah'ın emir ve yasaklarını bildirmek için gelmediğini, onların aynı zamanda insanların kolay yaşam sürmeleri için sosyal hayatı düzenleyen medeniyet öncüleri olduğunu da görmekteyiz. Peygamberler Allah'ın insanlar arasında kutsal kıldığı elçilerdir. Onlar vahiy meleği Cebrail ile doğrudan bağlantı kurmuş ve diğer meleklerle de iletişime geçebilmiştir. Bu nedenle peygamberler olağanüstü kahramanlardır. Ele aldığımız meslekler peygamber meslekleri olması bakımından kutsaldır ve günümüzde bu mesleklerin toplumda icra edildiği görülmektedir. Mitlerin en büyük özelliklerinden biri insan davranışlarına model oluşturması, insanın hayatına yön vermesi ve insan davranışlarına anlam kazandırmasıdır. Bu bakımından hem önemli hem de yaşayan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Mesleği icra eden zanaatkârlar meslek piri peygamberleri anımsatmakta ve mesleğin ilk ortaya çıktığı döneme atıfta bulunmaktadır.

Üçüncü bölümde varlıkların kökenine yer verilmiştir. İlk insanların yaratılışı, meleklerin ve cinlerin ortaya çıkışıyla ilgili açıklamalar yapılmıştır. Fars, Yunan, Babil vb. gibi farklı mitolojilerdeki ilk insanın yaratılışına dair anlatılara yer verilmiştir. Fars, Babil, Yunan, Türk ve Kur'an kaynaklı ilk yaratılış hikâyelerine değinilmiştir. Allah ilk insan olan Hz. Âdem'i balçıktan bizzat kendi eliyle yaratmıştır. Onun toprağını Cebrail'den kutsal bölge olan Mekke'den temin etmesini istemiş ve kırk günde yaratmıştır. Allah bir nesneye ol dediğinde öldürcek kudrettedir. Hz. Âdem'in bu denli özenle yaratılması onun kutsal bir şahıs olduğunu gözler önüne sermektedir. Ayrıca insanoğlu yaratılış itibarıyla birbirinden farklı özelliklere sahiptir. Rivayetlerde özelliklerinin yaratılış esnasında farklı toprakların karıştırılıp mayalanmasına ve bir

müddet yağmurlar yağdırılmasına dayandırımıştır. Bu nedenle insan kutsal zaman içerisinde, kutsal yerin toprağından ve olağanüstü bir şekilde Allah'ın kudret eliyle yoğurulup yaratılmıştır. Bu yönüyle Hz. Adam kutsal bir şahsiyettir. Hz. Havva ise Hz. Âdem'in sol en alt eğri kaburgasından yaratılmıştır. İnsan neslinin devamı (üreme) biyolojik olarak devam ettiği gözler önündeki bir gerçektir. Bu şekildeki bir yaratılış Allah'ın insana bahşettiği kutsal bir yaratılıştır. Cinler dumansız ateşten, melekler ise nurdan yaratılmıştır. Mit bir şeyin nasıl yaratıldığını, yaşama geçtiğini ve nasıl var olmaya başladığını anlatan olağanüstü hikâyelerdir ve ele aldığımız beyitlerde insanın, meleklerin ve cinlerin yaratılışının kökeni olağanüstü özellikler taşımaktadır.

Dördüncü bölümde nevrüz, aşure ve cuma günü gibi önemli günlerin ortaya çıkışının kökeni ele alınmış, bu günlere önem atfedilmesindeki ve kutlama yapılmasındaki sebepler verilmiştir. Nevruz aşure ve cuma gününde yapılan ritüeller vardır. Bunlar günümüz toplumunda hala bir dinamik olarak devam etmektedir. Nevruz yeniden canlanmayı, baharın gelişini ifade etmektedir. Aynı zamanda İran hükümdarı Cem kaynaklı olup bununla ilgili beyitler değerlendirilmiştir. Cem mücevherlerle dolu tahtına oturduğu için bu gün nevrüz olarak kutlanmıştır. Bu günü anımsamak için bir beyitte nar yeme gibi ritüelin varlığından bahsedilmiştir. Aşure gününü Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit oluşuna, Hz. Nuh'un gemisinin tufandan kurtuluşuna, Hz. Âdem ve Havva'nın bu günde yaratıldığına, bazı peygamberlerin bu günde doğduğuna dayandıranlar vardır. Gemiden çıkınca kalan yiyeceklerle aşure adını verdikleri yiyeceği pişirdikleri anlatılmaktadır. Aşure gününde oruç tutma ritüelinin gerçekleştirildiği ve bu günün sona ermesiyle yeme ve içmeye devam edildiği anlatılmıştır. Cuma günü haftanın yedi gününden beşincisi olup bu gün Müslümanlarca kutsal kabul edilen bir gündür. Bu günün belirli özellikleri vardır. Hz. Adem bu günde yaratılmış, cennetten yeryüzüne bu günde inmiş, ruhu bu günde kabzedilmiş ve kıyametin bu günde kopacağı ifade edilmiştir. Bu günde yapılan dualar daha makbuldür. Gün adıyla anılan tek namaz Cuma namazıdır ve bu güne özeldir. Mitler insanı ritüellerle ilk ortaya çıkış zamanına götürür ve o anı yaşattığı için kutsal olarak ifade edilir. Bu ritüeller günümüzde ilk gün ki gibi devam etmektedir. Her yıl nevrüz bayramı kutlanmakta, Aşure gününde belirli kesimlerce on gün oruç tutulmakta ve aşure pişirilmekte, cuma günü dualar edilip cuma namazı kılınmaktadır. Mitolojinin toplumda sürdürülebilir olduğunu nesilden nesile aktarım yoluyla geçtiğini, tamamen

silinip gitmediğini tespit ettik. Bunun sebebi ise önem atfedilen günlerin her yıl belirli zamanlarda kutlanmasıdır. Bahsetmiş olduğumuz önemli günlerin insanın ilk zamanlarından beri kutlanması, günümüze taşınması ve gelecek kuşaklara aktarılacak olması kültürel bir miras olduğunun göstergesidir.

Çalışmanın beşinci bölümünde kutsal mekân olan Kâbe'nin ve Mescid-i Aksa'nın inşa edilmesinin kökeni ve kutsal su olan zemzem kökeniyle alakalı bilgileri içermektedir. Hz. Âdem yapmış olduğu hatadan dolayı uzun yıllar ağlamış ve Allah ona merhamet etmiştir. Bunun sonucunda meleklerin tavaf ettiği arşının alt hizasında Kâbe'yi yapmasını ve orada tavafını gerçekleştirip af dilemesini buyurmuştur. Cebrail Kâbe'nin yapımında Hz. Âdem'e yardımcı olmuş ve beş dağın toprağını yapım esnasında kullanmışlardır. Kâbe meleklerin yardımıyla çok kısa sürede ve kutsal zamanda yapılmıştır. Kutsal varlık olan meleklerin Hz. Âdem'le birlikte hareket etmesi yine onun kutsal bir şahsiyet olduğunun göstergesidir. Burada gerçekleştirilen tavaf ve hac ritüellerinden bazıları Cebrail tarafından öğretilmiş, günümüzde bu ritüeller devam etmektedir. Beytü'l Makdis (Mescid-i Aksa) Hz. Süleyman'ın devlere ve cinlere talimat vermesiyle değerli maden, inci ve mücevherden yapılmıştır. O öyle bir mabeddür ki gece ayı gölgede bırakacak derecede aydınlıktır. Bu mabed olağanüstü varlıkların yardımıyla olağanüstü şekilde yapıldığı için kutsal bir mabeddür. Zemzem Hz. İbrahim peygamberin hanımı ve oğlunu Mekke'de bıraktığı yerde ortaya çıkmıştır. Hacer Safa ve Merve tepeleri arasında çaresizlikle su aramaya koyulduğu sırada Hz. İsmail'in ayağında belirmiştir. Zemzem, Allah'ın susuzluktan Allah'a yakarıшта bulunan Hacer'e ve oğlu İsmail'e hediyesidir. Hac ritüeli olan sa'y bu günün anısıdır. Ve günümüzde hac ritüellerinden olan tavaf ve sa'y devam etmektedir. Örnek beyitlerle tespit etmiş olduğumuz köken anlatılarını destekledik ve açıklamalı şekilde ifade ettik.

Altıncı bölümde ilk ritüellerin klasik Türk şiirinde ne şekilde ele alındığını göstermektedir. Kurban edilme hadisesi esnasında Hz. İsmail'in boğazını bıçak kesmemiş ve gökten koç indirilmesiyle hadise son bulmuştur. Günümüzde Allah'a her yıl kurban bayramında belirli hayvanlardan oluşan kurban verilmektedir. Beyitlerde koç indirilmesi sıkça işlenmiştir. Bu hadise olağanüstü bir hadisedir. Allah cennette besledikleri ifade edilen koçu Hz. İbrahim'e indirmiştir. Yine bıçak kesici bir alet olup Hz. İsmail'in boğazını kesmemesi olağanüstü bir durumdur. Hac ritüellerinden biri

olan şeytan taşlama, Hz. İbrahim'in Hz. İsmail'i kurban etmeye götürdüğü esnada şeytanın karşısına çıkması ve onu vazgeçirme çabasından kaynaklı olduğu ifade edilmiştir. Beyitlere yansıyan yönü gökten indirilen koçun kaçmasından ve Hz. İbrahim'in ona taş atmasından kaynaklı olduğu ifade edilmiştir. Hz. Adem cennette yasak meyveyi yemesiyle yeryüzüne gönderilmiş ve derin bir üzüntü ve ağlayıştan sonra Kâbe'yi yapması emredilmiş ve hac ritüelleri ondan kalmıştır. Hz. Âdem vefat edince melekler tarafından yıkanması, kefenlenmesi, musallaya koyulması, namazının kılınması, defnedilmesi ve mezarın başında duası gerçekleştirilmiş ve bu gelenek ondan sünnet kalmıştır. Onun kefeni cennetten gelmiştir. Kıyamete kadar bu uygulamanın devam etmesini istemiştir. Hz. Âdem yaratıldıktan sonra melekler onu semada gezdirmiş ve günümüzde insanların birbirini gördüklerinde selam verdiği şekilde meleklerle selam vermiş melekler de onu selamlamıştır. Bu inanış neticesinde insanlar hiç tanımadığı bir ortama bile girse selam vermekte iletişimin ilk basamağını oluşturmakta ve muhabbet başlatmaktadır. Yukarıda verilen ritüeller İslam dünyasında halen devam etmektedir.

Yedinci bölümde Hz. Havva ve Hz. Âdem işlenen ilk günah ve Kabil'in Habil'i öldürmesiyle gerçekleşen ilk cinayete yer verilmiştir. Hz. Âdem ve Hz. Havva cennetten kovulmuştur. Cennette bolluk içinde yaşarken dünya hayatının çilesini çekmeye gönderilmişlerdir. Nesiller yapılan bu ilk hatadan dolayı imtihana tabi tutulmuş, giyinmeye dahi gereksinimi olmayan insanoğlu bu hatadan dolayı üryan kalmıştır. Kabil kardeşi Habil'i öldürmekle ilk fenalık işlenmiş, ilk çatışma ve kavga bu hadiseyle başlamıştır. Dolayısıyla Kabil elde edememenin vermiş olduğu hırsı kan akıtarak yatıştırmaya çalışmıştır. Bu fiil de öğrenilmiş bir davranışa dönüşmüştür. İnsanoğlu günümüzde de elde edemediği, hırs yaptığı ve öfkелendiği durumlarda bu davranışı sergilemektedir.

Sekizinci bölümde divan edebiyatında sıkça kullanımına rastladığımız şarabın icadına yer verilmiştir. Şarabın ilk olarak nasıl ortaya çıktığı ile ilgili rivayetlere yer verilmiştir. Divan edebiyatında şarabın bulunuşuyla ilgili rivayetler Hz. Âdem, Hz. Nuh ve Fars mitolojisinin ünlü hükümdarı Cem etrafında şekillenmiştir. Bu şahıslar etrafında şekillenen beyitlere yer verilmiştir. Başlangıçta asma çubuğunu Hz. Âdem dikmiş ve şeytan onu maymun, aslan, domuz ve tavus olmak üzere dört hayvanın kanıyla sulamıştır. İnsanlık mayalanmış üzüm suyunu içtikten sonra bu hayvanların

fitratına bürünmüşler ve bu hayvanlar gibi davranış sergilemişlerdir. Mit aynı zamanda hayvanların ve bitkilerin gizli âlemini açık etmek için oluşturulmuştur. Üzüm suyunun mayalanıp şaraba dönüşmesi ve içen insanın ruh halini ve davranışını değiştirmesi ve insanlarda farklı farklı reaksiyon göstermesi etkileyicidir. Bazı insanlar şarabın etkisiyle sarhoş olurken bazı insanları da etkilememektedir. Kimi çok cesur, kimi çok neşeli kimi de renkli bir kişiliğe bürünür. Eski dönemde şarap suyu ağır kesici olarak kullanılmıştır, asma şifalı bir bitki olarakta değerlendirilmiştir. Bu nedenle şarabın insanı bu denli etkilemesi anlatılara konu olmuştur. Asma mitolojik bir bitki çerçevesinde değerlendirilebilir. Büyü Harut ve Marut tarafından Babil kuyusunda insanlara öğretilmiş bir fiildir. Onlar Zühre adlı kadına âşık olup bu kadınla birlikte olmak istemiş ve kadının onlara şarap içirmesi neticesinde Zühre'nin kocasını öldürmüşlerdir. Yaptıklarından son derece pişman olmuşlar ve Allah onları Babil kuyusuna baş aşağı asarak cezalandırmıştır. Büyüyü burada öğretmişler ve aynı zamanda büyü yapmanın fenalığından günah olduğundan bahsetmişlerdir. Ayrıca Babil kuyusunda Harut'un kelimeleriyle sihir yaptığını bir beyitte ele aldık ve bu durumun büyücünün sıradan bir kişiyle konuşmadığını yani metafizik çerçevesinde değerlendirebileceğimiz bir varlıkla iletişimde olduğunu söyleyebiliriz. Mitik metinlerde şamanlar ayin sırasında sıradan insanların anlayamayacağı farklı kelimeler ve ifadeler kullanmıştır. Bu durum günümüzde varlığını devam ettiren büyü ve sihir esnasında yapılmaktadır. İnsan üzerinde tesiri bulunmakta olup davranış değişiklikleri yaratmakta, iyileştirmekte ya da hasta edebilmektedir.

Çalışmamızın dokuzuncu bölümünde bölümünde gökyüzü cisimlerinden biri olan çoban yıldızının (zühre) kökenine değinilmiştir. Melekler, insanın nefesine aldanıp günah işlemesine karşı çıkmış ve Allah yeryüzüne Harut ve Marut isimli iki meleği insan suretinde imtihan için göndermiştir. Bu melekler gündüz davalara bakar, geceleri İsm-i Azam'la göğe çıkarmış. Kocasından davacı olan Zühre adlı kadınla karşılaşan Harut ve Marut bu kadına birliktelik teklif etmiş ve kadın onlara alkol almaları şartını koşmuştur. Melekler dayanamayıp nefesine uymuş, alkol almış ve sarhoş olmuşlardır. Bu durumu fırsata çeviren kadın İsm-i Azam'ı öğrenip göğe çıkmış Allah onu yıldıza çevirmiştir. Bu hikâyeyi kutsal ve olağanüstü anlatı çerçevesinde değirlendirmek yersiz değildir. İnsan hiçbir zaman göğe çıkma özelliğine sahip olamamıştır. Bu kökenin gerçekleşmesiyle ilgili divanlar taranıp ilgili beyitler açıklanarak verilmiştir.

Ele alınan bölümlerde farklı kültürlerdeki anlatıların özelliklerinin ortak motifler içermesi, benzerlik göstermesi tek bir noktadan çıktığının kanıtı niteliğindedir. Bir inanışın temeline başvururken araştırmacının sadece kendi mitlerine bakmasının doğru olmayacağı, kültürlerin etkileşim içinde olduğu anlaşılmaktadır. Farklı isimlerle adlandırılan mitolojik şahısların aynı özelliklere sahip olması bu şahısların aynı kişi olabileceği gerçeğini gözler önüne sermektedir.

Tüm bu anlatıların kökeniyle ilgili bilgiler çalışmamızda yüzyıl sınırlaması yapılmadan divan, mesnevi, fütüvvetname, surname vb. gibi erişilebilen tüm kaynakların taranmasıyla elde edilen beyitlerle desteklenmiştir. Beyitlerde İran mitolojisinin şahıslarının bizzat beyitlerde geçtiği görülmektedir. Kur'an ayetlerinin bir unsurun çıkışına, bir olayın kökenine dair bilgi verdiği görülmektedir.

Klasik Türk şiirinin muhtevasında mitolojinin izleri görülmekte olup bu edebiyatın muhtevası zenginleşmiştir. İnsanların günümüzde yaşattığı inanışlar, kültür ve geleneğe dönüşmüştür. İslam inancı, Kur'an ve dini değerlerin etkisi divan edebiyatı alanında sıkça görülmektedir.

KAYNAKLAR

- Aça, M. (2012). "Kültür-Medeniyet Kahramanları ve Türk Müzik Aletlerinin Ortaya Çıkışı Hakkında Teşekkür Etmiş Bazı Efsaneler". *Milli Folklor*, 45, 44.
- Aça, M. (2019). *Türk Halk Edebiyatı*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Ahmedi. (2018). *İskendername* (çev. Furkan Öztük). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ahmedî. (2019). *İskendername* (Haz. Yaşar Akdoğan, Nalan Kutsal). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı: 143.
- Akkaş, E., & Erdem, R. (2017). "Hekimlik Meslek Kültürünü Belirleyen Olguların Değerlendirilmesi". *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 17 s. 47-57.
- Aksu, C. (2019). *Hanîf Dîvânı*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Aras, M. Ö. (1993). "Cemre". İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi c. 7 s 340-341.
- Arık, D., & Eroğlu, A. H. (2017). *Halk İnanışları*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Arpağuş, S. (2019). "Pir". Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi c.34 s. 273.
- Arseven, C. E. (1943). *Sanat Ansiklopedisi*. İstanbul: MEB Maarif Matbaası.
- Ateş, A. O. (2003). *Kur'an ve Hadislere Göre Cinler ve Büyü*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Aydemir, A. (2014). *İslami Kaynaklara Göre Peygamberler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aynî, & Arslan, M. (2003). *Sâkînâme-Aynî*. İstanbul: Kitabevi.
- Bader, A. E. (2020). "Mısır'da Piramitlerden Mezar Evlere". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (2): 581-610.
- Baş, E. (2004). *Aşure Günü, Tarihsel Boyutu ve Osmanlı Dini Hayatındaki Yeri Üzerine Düşünceler*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi XLV S.1 s. 167-190.
- Başoğlu, T. (2020). "Davud Aleyhisselam". *Temel İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları c.2, s.170-171.
- Başoğlu, T. (2020). "İdrîs Aleyhisselam". *Temel İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları c.4, s.250.
- Bayat, F. (2018). *Türk Mitolojik Sistemi Kutsal Dışı-Mitolojik Ana, Umay Paradigmasında İlkel Mitolojik Kategoriler- İyeler ve Demonoloji I*. İstanbul: Ötüken Neşriyat c. 2.

- Bayat, F. (2019). *Mitolojiye Giriş*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bayat, F. (2020). *Türk Mitojik Sistemi Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi 1*. İstanbul: Ötüken Neşriyat c.1.
- Beydili, C. (2005). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- Bir, A., & Kaçar, M. (2008). *"Saat"*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi c. 35 s. 322-325.
- Bolay, H. S. (1988). *"Adem"*. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi c. 1, s. 358-363.
- Bozkurt , E. (2017). *Tanrıça Hekata, Yüksek Lisans Tezi*. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bozkurt , N. (2000). *"İçki"*. İstanbul: TDV İSLAM Ansiklopedisi c. 21 s. 455-456.
- Bozkurt , N. (2018). *"Ok"*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi c. 33, s. 333-335.
- Bozkurt, N. (2004). *"Mescid-i Aksâ"*. Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi c. 29 s. 268-271.
- Can, Ş. (2011). *Klasik Yunan Mitolojisi*. İstanbul : Ötüken Neşriyat.
- Can, Ş. (B.t.y.). *Klasik Yunan Mitolojisi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Caner, F. (2017 3/3). Büyük Tufan Mitleri ve Atra-Hasis. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 17-26.
- Canım, R. (1998). *Türk Edebiyatında Sâkinâmeler Ve İşretnâme*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Cemiloğlu, İ. (1994). *14. Yüzyıla Ait Bir Kısas-ı Enbiya Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Chase, R. (1960). *Myth and Method-Modern Theories of Fiction; Edited By James E. Miller, Jr.;*. University of Nebraska Press.
- Çağlar, A. (2013). *Üsküplü Atâ Ve Dîvânçesi (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük), Yüksek Lisans Tezi*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelebi, İ. (2007). *"Remil"*. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi c. 34 s. 555-556.
- Çelebi, İ. (2009). *"Sihir"*. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi c. 37 s. 170-172.
- Çığ, M. İ. (tarih yok). *Sümerlilerden Yahudilik, Hristiyanlık ve Müslümanlığa Ulaşan Etkiler ve Din Kitaplarına Giren Konular*.
- Çolak , A. (2012). *Kur'an ve Hadislere Göre Melek*. Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi.

- Çoruhlu, Y. (2017). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Çukurlu, A. (2012). *Şûhî Bengîzâde Dîvânı Ve Tahlîli, Yüksek Lisans Tezi*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Daştan, N. (2014). Cennetten Kovulma Motifinin Semavî Dinler ile Bazı Mitolojilerdeki (Sümer, Türk ve Yunan) Görünümü. *TÜBAR*, 61-81.
- Demirci, K. (1993). "*Cenaze*". İstanbul : TDDV İslam Ansiklopedisi c. 7 s. 353-354.
- Devrim, M. (2011). *Ecrî Divanı (İnceleme-Metin) (Yüksek Lisans Tezi)*. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dikmen, M. (2021). *Rahmet Müjdecileri Peygamberler Tarihi*. İstanbul: Nesil Basım Yayın.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. "Diyanet İşleri Başkanlığı". Erişim: 28 Haziran 2022. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/%C3%82i-i%20%C4%B0mr%C3%A2n-suresi/352/59-ayet-tefsiri>
- Diyanet İşleri Başkanlığı. "Diyanet İşleri Başkanlığı". Erişim: 28 Haziran 2022. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/En'%C3%A2m-suresi/791/2-ayet-tefsiri>
- Diyanet İşleri Başkanlığı. "Diyanet İşleri Başkanlığı". Erişim: 28 Haziran 2022. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/S%C3%A2ff%C3%A2t-suresi/3799/11-12-ayet-tefsiri>
- Diyanet İşleri Başkanlığı. "Diyanet İşleri Başkanlığı". Erişim: 28 Haziran 2022. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Hicr-suresi/1830/28-ayet-tefsiri>
- Diyanet İşleri Başkanlığı. "Diyanet İşleri Başkanlığı". Erişim: 28 Haziran 2022. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Hicr-suresi/1829/27-ayet-tefsiri>
- Diyanet İşleri Başkanlığı. "Diyanet İşleri Başkanlığı". Erişim: 28 Haziran 2022. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/A'r%C3%A2f-suresi/1143/189-190-ayet-tefsiri>
- Diyanet İşleri Başkanlığı. "Diyanet İşleri Başkanlığı". Erişim: 04 Temmuz 2022. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/F%C3%A2t%C4%B1r-suresi/3661/1-4-ayet-tefsiri>
- Diyanet İşleri Başkanlığı. "Diyanet İşleri Başkanlığı". Erişim: 04 Temmuz 2022. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Zuhuruf-suresi/4344/19-ayet-tefsiri>
- Diyanet İşleri Başkanlığı. "Diyanet İşleri Başkanlığı". Erişim: 04 Temmuz 2022. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/S%C3%A2ff%C3%A2t-suresi/3937/149-157-ayet-tefsiri>
- Diyanet İşleri Başkanlığı. "Diyanet İşleri Başkanlığı". Erişim: 04 Temmuz 2022. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Necm-suresi/4803/19-30-ayet-tefsiri>

- Diyanet İşleri Başkanlığı. “Diyanet İşleri Başkanlığı”. Erişim: 13 Temmuz 2022.
<https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/Hicr-suresi/1828/26-ayet-tefsiri>
- Diyanet İşleri Başkanlığı. “Diyanet İşleri Başkanlığı”. Erişim: 13 Temmuz 2022.
<https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/A'r%C3%A2f-suresi/974/20-21-ayet-tefsiri>
- Diyanet İşleri Başkanlığı. “Diyanet İşleri Başkanlığı”. Erişim: 13 Temmuz 2022.
<https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/A'r%C3%A2f-suresi/976/22-23-ayet-tefsiri>
- Diyanet İşleri Başkanlığı. “Diyanet İşleri Başkanlığı”. Erişim: 13 Temmuz 2022.
<https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/T%C3%A2h%C3%A2-suresi/2463/115-128-ayet-tefsiri>
- Diyanet İşleri Başkanlığı. “Diyanet İşleri Başkanlığı”. Erişim: 13 Temmuz 2022.
<https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/M%C3%A2ide-suresi/696/27-ayet-tefsiri>
- Diyanet İşleri Başkanlığı. “Diyanet İşleri Başkanlığı”. Erişim: 13 Temmuz 2022.
<https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/M%C3%A2ide-suresi/697/28-ayet-tefsiri>
- Diyanet İşleri Başkanlığı. “Diyanet İşleri Başkanlığı”. Erişim: 13 Temmuz 2022.
<https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/M%C3%A2ide-suresi/698/29-30-ayet-tefsiri>
- Diyanet İşleri Başkanlığı. “Diyanet İşleri Başkanlığı”. Erişim: 13 Temmuz 2022.
<https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/M%C3%A2ide-suresi/700/31-ayet-tefsiri>
- Diyanet İşleri Başkanlığı. “Diyanet İşleri Başkanlığı”. Erişim: 16. Temmuz 2022
<https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/%C3%82i-i%20%C4%B0mr%C3%A2n-suresi/389/96-ayet-tefsiri>
- Diyanet İşleri Başkanlığı. “Diyanet İşleri Başkanlığı”. Erişim: 16. Temmuz 2022
<https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/Hac-suresi/2620/25-37-ayet-tefsiri>
- Diyanet İşleri Başkanlığı. “Diyanet İşleri Başkanlığı”. Erişim: 17 Temmuz 2022.
<https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/42/35-ayet-tefsiri>
- Diyanet İşleri Başkanlığı. “Diyanet İşleri Başkanlığı”. Erişim: 17 Temmuz 2022
<https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/109/102-103-ayet-tefsiri>
- Diyanet İşleri Başkanlığı. “Diyanet İşleri Başkanlığı”. Erişim: 17 Temmuz 2022
<https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/sure/17-isra-suresi>
- Diyanet İşleri Başkanlığı. “Diyanet İşleri Başkanlığı”. Erişim: 17 Temmuz 2022
<https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/Cuma-suresi/5186/9-11-ayet-tefsiri>
- Diyanet İşleri Başkanlığı. “Diyanet İşleri Başkanlığı”. Erişim: 17 Temmuz 2022
<https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/S%C3%A2ff%C3%A2t-suresi/3882/94-100-ayet-tefsiri>
- Diyanet İşleri Başkanlığı. “Diyanet İşleri Başkanlığı”. Erişim: 17 Temmuz 2022
<https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/S%C3%A2ff%C3%A2t-suresi/3889/101-103-ayet-tefsiri>

- Diyanet İşleri Başkanlığı. “Diyanet İşleri Başkanlığı”. Erişim: 17 Temmuz 2022
<https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/S%C3%A2ff%C3%A2t-suresi/3892/104-111-ayet-tefsiri>
- Diyanet İşleri Başkanlığı. “Diyanet İşleri Başkanlığı”. Erişim: 17 Temmuz 2022
<https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/165/158-ayet-tefsiri>
- Diyanet İşleri Başkanlığı. “Diyanet İşleri Başkanlığı”. Erişim: 17 Temmuz 2022
<https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Lokm%C3%A2n-suresi/3481/12-13-ayet-tefsiri>
- Diyanet İşleri Başkanlığı. “Diyanet İşleri Başkanlığı”. Erişim: 17 Temmuz 2022
<https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Nis%C3%A2-suresi/579/86-ayet-tefsiri>
- Duymaz Ali, & Şahin, H. İ. (2010). “Meslek Folkloru Kapsamında Geleneksel Mesleklerdeki Pir İnancı ve Hikayeleri Üzerine Bir Değerlendirme” (22) 87. *Milli Folklor*, 107-109.
- Düzgün, Ş. A. (2012). Dinsel ve Mitolojik Yönleriyle Cin ve Şeytan Algımız. *Kelam Araştırmaları*, 11-30.
- Ece, R. (2019). *Yahudi Ve İslâm Literatüründe Hz. İsmâil, Yüksek Lisans Tezi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Efendioğlu, M. (2009). “*Selam*”. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi c. 36 s. 342-343.
- Eflatun , M. (2022). *40 Soruda Klasik Türk Edebiyatı (Haz. Emrah Gökçe)*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- El-Hakim , S. (2005). *İbnül-Arabi Sözlüğü (Çev. Ekrem Demirli)*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Eliade, M. (2002). *Babil Simyası ve Kozmolojisi (Çev. Mehmet Emin Özcan)*. İstanbul: Kabalcı Yayaynevi.
- Eliade, M. (2020). *Mitlerin Özellikleri (Çev. Sema Rifat)*. İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Erbaş , A. (2004). “*Melek*”. Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi c. 29 s. 37-39.
- Ersoy, O. (2001). “*Kağıt*”. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi c. 24 s. 163-166.
- Evliya Çelebi. (1935). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi (Anadolu, Suriye, Hicaz 1671-1672)*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Evliya Çelebi. (1938). *Seyahatname (Mısır, Sudan, Habeş 1672-1680)*. İstanbul: Devlet Basımevi c.10, s. 20.
- Evliya Çelebi. (1999). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi III. Kitap (Çev. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Eyice, S. (1997). “*Hamam*”. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi c. 15 s. 402-430 .

- Fehd, T. (2000). *"İlm-i Felek"*. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi c. 22 s. 126-129.
- Geleneksel Türk Dokuma Sanatları*. (2012). Ankara: MEB.
- Gölpınarlı, A. (2021). *Yunus Emre Hayatı ve Bütün Şiirleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Güç, A. (2002). *"Kurban"*. Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi c. 26 s. 433-435.
- Gündüz, Ş. (2007). *"Nevruz"*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi c. 33 s. 60-61.
- Gündüz, Ş. (2010). *"Şîr"*. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi c. 39 s. 214-215.
- Hamidullah, M. (1991). *İslam Peygamberi (çev. Salih Tuğ)*. İstanbul: İrfan Yayıncılık c. 1-2.
- Harman, Ö. F. (1994). *"Davud"*. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi c.9 s.21-22.
- Harman, Ö. F. (1996). *"Günah"*. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi c. 14 s. 278-282.
- Harman, Ö. F. (1996). *"Hac"*. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi c. 14 s. 382-386.
- Harman, Ö. F. (1997). *"Havva"*. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi c. 16, s.542-545.
- Harman, Ö. F. (2001). *"İsmail"*. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi c. 23 s. 76-80.
- Harman, Ö. F. (2003). *"Lokman"*. Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi c. 27 s. 205-206.
- Harman, Ö. F. (2018). *"Nuh"*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi c. 33, s. 224-227.
- Harman, Ö. F. (2019). *"İdris"*. Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi c.21 s. 478-479.
- Hasan Ali eş-Şazeli. (1993). *"Cinayet"*. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi c. 8 s. 14-15.
- Hindî Mahmûd. (2013). *Kıyas-ı Enbiyâ (Haz. Ahmet Karataş)*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 19.
- Hüseyin Vassaf. (2013). *Mevlid Şerhi Gülzar-ı Aşk (Haz. Mustafa Tatcı, Musa Yıldız, Kaplan Üstüner)*. Ankara: H Yayınları.
- İbn Cerir Et-Taberi . (2018). *Tarihu't-Taberi (Çev. Cemalettin Saylık)*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- İlhan, E. (2015). *Kaşif Es'ad Efendi Divanı (İnceleme-Metin) (Yüksek Lisans Tezi)*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İmami, S. (2019). *Farsça Tefsir Metinlerinde Mitoloji (çev. Betül Yeşil)*. Ankara: Hece Yayınları.

- İnan, A. (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İnan, Ö. S. (2016). *Hoca-Zâde Ahmed Kâmil Efendi Dîvânı, Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İnternet: : Akdoğan, Y. (2017). Ahmedî Dîvân. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Divanlar, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10591,ahmedidivaniyasarakdoganpdf.pdf?0>
- İnternet: Akdoğan Y. (...). Ahmedî İskender-Nâme. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Mesneviler, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10667,ahmediskendernameyasarakdoganpdf.pdf?0>
- İnternet: Akkuş, M. (2018). Nefî Dîvânı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Divanlar, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57741,nefi-divanipdf.pdf?0>
- İnternet: Akpınar Ş. (2017). Semerkandî-i Âmidî Hacı Hâfız Mehmed Bulak, Âgâh Dîvânı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Divanlar, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55914,agah-divanipdf.pdf?0>
- İnternet: Aksoyak, İ. H. (2018). Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Divanlar, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58695,gelibolulu-mustafa-ali-divanipdf.pdf?0>
- İnternet: Aksoyak İ. H, Arslan M. (2018). Riyazü's-salikîn Gelibolulu Mustafa Âlî. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Mesneviler, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57125,gelibolulu-mustafa-ali---riyazu39s-salikinpdf.pdf?0>
- İnternet: Aksoyak İ. H. (2018). Gelibolulu Mustafa Âlî, Tuhfetü'l-Uşşâk. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Mesneviler, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57634,gelibolulu-mustafa-ali-tuhfetu39l-ussakpdf.pdf?0>
- İnternet: Aksoyak İ. H. (2018). Üsküplü Atâ, Tuhfetü'l-Uşşâk. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Mesneviler, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57761,uskuplu-ata-tuhfetul-ussakpdf.pdf?0>
- İnternet: Altun, M. (2017). İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmet-Nâme –I (1b-149a). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Mesneviler, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56530,ibrahim-ibn-i-bali-hikmet-name-ipdf.pdf?0>
- İnternet: Arslan, M. (2018). Bursalı İffet Dîvânı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Divanlar, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59882,bursali-iffet-divanipdf.pdf?0>

- İnternet: Altun M. (2017). Sî-Nâme-i Hümâmî. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Mesneviler, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55732,si-name-i-humamipdf.pdf?0>
- İnternet: Arslan, M. (2018). Mihrî Hâtun Dîvânı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Divanlar, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58679,mihri-hatun-divanipdf.pdf?0>
- İnternet: Avşar Z. (2017). Revânî Dîvânı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Divanlar, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56143,revani-divanipdf.pdf?0>
- İnternet: Ayçiçeği B. (2018). İskender-nâme Behiştî Ahmed. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Mesneviler, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57758,behisti-ahmed-iskender-namepdf.pdf?0>
- İnternet: Aydemir, R. (2017). Ravzî Dîvânı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Divanlar, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56190,ravzi-divanipdf.pdf?0>
- İnternet: Başpınar F.(...). Beyânî, Dîvân A.. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Divanlar, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10598,beyani-apdf.pdf?0>
- İnternet: Bayak C. (2017). Sehâbî Dîvânı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Divanlar, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55746,sehabi-divanipdf.pdf?0>
- İnternet: Bayram A. (2017). Firakî, Husrev ü Şîrîn. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Mesneviler, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55736,husrev-u-sirinpdf.pdf?0>
- İnternet: : Bilgin, A. (2017). Nigârî Dîvânı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Divanlar, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55757,nigari-divanipdf.pdf?0>
- İnternet: Bilgin A. A. (2017). Ümmî Sinan Dîvânı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Divanlar, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55913,ummi-sinan-divanipdf.pdf?0>
- İnternet: Çeltik H. (2017). Ahmed-i Rıdvan Dîvânı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Divanlar, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55738,ahmed-i-ridvan-divanipdf.pdf?0>
- İnternet: Başpınar F.(...). Beyânî, Dîvân B. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Divanlar, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10599,beyani-bpdf.pdf?0>

- İnternet: Demir H. (2017). Lâzîkîzâde Feyzullah Nâfiz ve Dîvânı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Divanlar, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/54126,53959lazikizade-feyzullah-nafizdivanpdfpdf.pdf?0>
- İnternet: Demirel Ş. (2017). Mânî, Dîvân ve Şehr-engîz-i Bursa. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Divanlar, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55755,divan-ve-sehr-engiz-i-bursapdf.pdf?0>
- İnternet: Doğan, M. N. (...). Fuzûlî Leylâ Ve Mecnûn. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Mesneviler, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10680,metinpdf.pdf?0>
- İnternet: Doğan M. N. (...). Şeyh Gâlib Hüsn ü Aşk. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Mesneviler, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10711,seyhgalibhusnuaskmuhammetnurdoganpdf.pdf?0>
- İnternet: Durmuş T.I. ; Canım R. (2018). Şevkî Dîvânı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Divanlar, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59035,sevki-divanipdf.pdf?0>
- İnternet: Erdoğan, M. (2017). Bursalı Rahmî Dîvânı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Divanlar, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55910,bursali-rahmi-divanipdf.pdf?0>
- İnternet: Eren A. (2017). Mehmed Sıdkî Dîvânı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Divanlar, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56341,mehmed-sidki-divanipdf.pdf?0>
- İnternet: Ersoy E. (2017). Münirî Dîvânı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Divanlar, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56095,muniri-divanipdf.pdf?0>
- İnternet: Esir H. A. (2017). Lâmiî Çelebi Ferhâd ile Şîrîn. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Mesneviler, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55974,ferhad-ile-sirinpdf.pdf?0>
- İnternet: Gökcan, M. ; Koç, Hamza. (2018). Nâbî, Hayrâbâd. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Mesneviler, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56084,arpaeminizade-mustafa-sami-divanipdf.pdf?0>
- İnternet: Gürgendereli, M. (2017). Mostarlı Hasan Ziyâ'î Divân. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Divanlar, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56211,mostarli-hasan-ziyai-divanipdf.pdf?0>
- İnternet: Gürgendereli M. (2017). Mostarlı Hasan Ziyâ'î Şeyh-i San'ân Mesnevisi. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Mesneviler, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56210,mostarli-ziya39i-seyh-i-san-mesnevisipdf.pdf?0>

- İnternet: Horata O. (2019). Esrâr Dede Dîvânı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Divanlar, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/64058,esrar-dede-divanipdf.pdf?0>
- İnternet: İpekten H. (2020). Karamanlı Nizâmî Dîvânı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Divanlar, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/73032,karamanli-nizami-divanipdf.pdf?0>
- İnternet: İpekten, H. (2019). Nâ'îlî-i Kadîm Dîvânı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Divanlar, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/67155,naili-i-kadim-divanipdf.pdf?0>
- İnternet: İsen, M.-Canım R. (2019). Hamâmîzâde İhsân, Dîvân. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Divanlar, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/64194,hamamizade-ihsan-divanipdf.pdf?0>
- İnternet: Kadioğlu İ. (2017). Diyarbakırlı Ahmedî, Yûsuf u Züleyhâ. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Mesneviler, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56157,yusuf-u-zuleyhpdf.pdf?0>
- İnternet: Karaköse S. (2017). Nev'î-zâde Atâyî Dîvânı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Divanlar, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55734,nevi-zade-atayi-divanipdf.pdf?0>
- İnternet: Kavruk H. (...). Şeyhülislam Yahyâ Dîvânı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Divanlar, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10655,seyhulislamyahyadivanihasankavrukpdf.pdf?0>
- İnternet: Kaya B. A. (2017). Azmîzâde Hâletî Dîvânı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Divanlar, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56159,azmizade-haleti-divanipdf.pdf?0>
- İnternet: Kayaalp, İ. (2019). Bahtî Dîvânı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Divanlar, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/64301,bahtisultan-i-ahmed-divanipdf.pdf?0>
- İnternet: Küçük S. (...). Bâkî Dîvânı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Divanlar, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10596,bakidivanisabahattinkucukpdf.pdf?0>
- İnternet: (...). Leylâ İle Mecnûn Mesnevisinin Arap, Fars Ve Türk Edebiyatı'nda Ele Alınış Biçimi Ve Larendeli Hamdî'nin Eseri Cilt 2. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Mesneviler, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10698,leylamecnnpdf.pdf?0>
- İnternet: Mengi M. (2020). Mesîhî Dîvânı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Divanlar, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/74203,mesihi-divanipdf.pdf?0>

İnternet: Mermer, A. (2020). Karamanlı Aynî Dîvânı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Divanlar, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/78478,karamanli-ayni-divanipdf.pdf?0>

İnternet: Oğuz F.S.K, Yıldız A, Durmuş T. I. (2018). Dîvân-ı Firâk-ı Esîrî [Sergüzeşt-nâme - Gazavât-nâme - Pend-nâme - Dîvân] Hüseyin bin Mehmed (Esîrî). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Mesneviler, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/60373,divan-i-firak-i-esiripdf.pdf?0>

İnternet: Okçu N. (...)Şeyh Galib Dîvânı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Divanlar, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10654,metinpdf.pdf?0>

İnternet: Özyıldırım A. E. (...). Keçecizâde İzzet Molla, Mihnetkeşan. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Mesneviler, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10694,kmmetinpdf.pdf?0>

İnternet: Şeylan, A. (2018). İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmet-Nâme –II (149b-300a). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Mesneviler, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56529,ibrahim-ibn-i-bali-hikmet-name-iipdf.pdf?0>

İnternet: Tanrıbuyurdu G. (2018). Kalkandelenli Mu'îdî Dîvânı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Divanlar, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59883,kalkandelenli-mu39idi-divanipdf.pdf?0>

İnternet: Taş H. (2017) Vahyî Dîvânı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Divanlar, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55745,vahyi-divanipdf.pdf?0>

İnternet: Tavukçu O. K. (...) Dede Ömer Ruşenî Dîvânı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Divanlar, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10601,dede-omer-rusenipdf.pdf?0>

İnternet: Tural, S. (2011). Hafî, Zâdü'l Meâd (Kitâbü Mevlüdü'n Nebî). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Mesneviler, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10717,zadul-mead-secaattin-tural-pdf.pdf?0>

İnternet: Üst S. (2018). Edirneli Nazmî Dîvânı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Divanlar, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57766,edirneli-nazmi-divanipdf.pdf?0>

İnternet: Yavuz K. (2000). Âşık Paşa Garib-Nâme I/1, 1/2 T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Mesneviler, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10669,garib-namepdf.pdf?0>

İnternet: Yavuz K. (...). Gülşehri'nin Mantıku't-Tayrı (Gülşen-Nâme). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Mesneviler, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10685,girispdf.pdf?0>

İnternet: Yavuz K. (...). Mu‘înî’nin Mesnevî-i Murâdiyye’si. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Mesneviler, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78437/muini---mesnevi-i-muradiyye.html>

İnternet: Yazar İ. (2017). Kâni Dîvânı, Ebû Bekir Kâni. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Divanlar, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55833,3-kani-divanipdf.pdf?0>

İnternet: : Yazıcı, G. E. (2017). Edirneli Kâmî Dîvânı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Divanlar, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55977,kami-divani-pdf.pdf?0>

İnternet: Yelten M. (2017). Nev’î-zâde Atâyî, Sohbetü’l-Ebkâr T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Mesneviler, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55751,sohbetul-ebkarpdf.pdf?0>

İnternet: Yenikale, A. (2017). Ahmed Nâmî Dîvânı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Divanlar, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56192,ahmed-nami-divanipdf.pdf?0>

İnternet: Yenikale A. (2017). Sünbülzâde Vehbî Dîvânı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Divanlar, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56212,sunbulzade-vehbi-divanipdf.pdf?0>

İnternet: Yeniterzi, E. (2018). Vizeli Ramazan Behiştî, Heşt Behişt. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Mesneviler, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56444,vizeli-ramazan-behisti-hest-behistpdf.pdf?0>

İnternet: Yılmaz K. H. (2017). Diyarbakırlı Hâmî Ahmed Divanı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Divanlar, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56082,diyarbakirli-hami--ahmed-divanipdf.pdf?0>

İnternet: Zülfe Ö. (2010). Hecrî, Dîvân. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap, Divanlar, Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10618,hecripdf.pdf?0>

Işıkhan, D. (2022). Gökyüzünün En Zarif ve Estetik Gezegeni Zühre. *KÜLTÜRK Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 21-34.

Kadıoğlu, İ. (2019). *Süleyman Çelebi Mevlidü'n-Nebi (Vesiletü'n-necat)*. Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları.

Kafesoğlu, İ. (1991). "At". İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi c. 4, s. 26.

Kafesoğlu, İ. (1991). "At". İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi c. 4 s. 26-28.

Kânûnî Sultan Süleyman. (2016). *Muhibbi Divanı (Haz. Kemal Yavuz, Orhan Yavuz)*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

- Kaplan, A. (2020). Meryem Suresi 57. Âyet Bağlamında Hz. İdrîs'in (as) Göğe Yükseltilmesiyle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.20, S.1 s.75.
- Kaplan, M. (2003). *Deh Murg-ı Şemsi: inceleme- metin- sözlük*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Yayınları.
- Karaman, H. (1993). "Cuma". İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi c. 8 s. 85-89.
- Karavelioğlu, M. (2014). *Şem'î Dîvânı Prizrenli Şem'î*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Karayazı , N. (2013). *Yârî Dîvânı*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Karayazı, N. (2012). *17. Yüzyıl Şairi Ahmed Yârî ve Dîvânı (İnceleme-Metin) C. 1. Doktora Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Kaya, D. (2007). *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaya, R. (2006). *Feyzi Divanı'nda Din ve Tasavvuf, Yüksek Lisans Tezi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılavuz, A. S. (1993). "Cin". İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi c. 8 s. 8-10.
- Kılıç, M. E. (1998). "Hermes". İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi c.17 s. 228-229.
- Kınay , N. (2011). *Sadık Kemali Divanı (Dürretülüşşak) Yüksek Lisans Tezi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koçak, F. (2006). *Faik Mahmud ve Divanı. Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Korkmaz, A. (2014). *Fethü'd-dîn Ahmed Divanı (Yüksek Lisans Tezi)*. Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Köksal , M. A. (2019). *Manzum Fütüvvetnâme Tarsuslu Dâ'î*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Köksal, M. A. (2020). *Peygamberler Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kramer, S. N. (1999). *Sümer Mitolojisi*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Kutlutürk , C. (2016). Hinduizm'de Cenaze Törenleri (Antyeşti Samskara). *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 177-196 c. 8 s. 1 (15).
- Küçükaşçı, M. S. (2003). "Zemzem". İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi c. 44 s. 242-246.

- Küçükbaşçı, M. S. (2013). "Zemzem". İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi c. 44, s. 242-246.
- Mert , A. (2012). *Nâkâm Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin), Yüksek Lisans Tezi*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mirhand. (2019). *Tarih-i Ravzatü's-Safa (Çev. Mürsel Öztürk)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Nişancızâde Mehmed bin Ahmed. (1987). *Mir'at-ı Kâinat (Çev. Faruk Meyan)*. İstanbul: c.1.
- Onay, A. T. (2019). *Divan Şiiri Sözlüğü (Haz. Cemal Kurnaz)*. Ankara: Berikan Yayıncılık.
- Orhan, M. (2012). *Benderli Cesari Divanı, Hayatı Divanındaki Mazmunlar, Dini Tasavvufi Kavramlar ve İnsan, Yüksek Lisans Tezi*. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ögel , B. (2014). *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*. İstanbul: Türk Tarih Kurumu.
- Ögel, B. (1993). *Türk Mitolojisi I-II*. Ankara: TTK.
- Ögel, B. (2002). *Türk Mitolojisi II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özaydın, A. (1996). "Hac". İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi c.14 s. 386-389.
- Özcan, Ü. N. (2017). Anadolu'da Türk Demircilik Sanatı ve Bitlis'in Demirciliği. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 263-292.
- Özdemir , M. (2016). *Ferahi Surname Bir Özge Alem Osmanlı Payitahtında 1582 Şenliği*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Özdemir, H. (1993). Şarabın İcadı ve Dört Vasfı. *Türkoloji Dergisi*, 134-160.
- Özervarlı, M. S. (2004). "Melek". Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi c. 29 s. 40-42.
- Özket, İ. Ç. (2014). *Sıdkı Derviş Mehmed Divanı, Yüksek Lisans Tezi*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öztekin, A. (1996). *Gelibolulu Mustafa Âlî, Câmi'u'l-Buhûr Der-Mecâlis-i Sûr, Edisyon Kritik ve Tahlil*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Pala, İ. (2012). "Tufan". İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi c. 41 s. 322-323.
- Pala, İ. (2015). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Sağlam , H. (2011). *Abdî Karahisârî Divanı, Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Sarıkcıoğlu, E. (2002). *Din Fenomenolojisi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları.
- Seyidoğlu, B. (2002). *Mitoloji Üzerine Araştırmalar, Metinler ve Tahliller*. İstanbul: Dergah yayınları.
- Sinan, B. (2004). *Bâlî Çelebi Divanı (2b-35a) (İnceleme-Metin), Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sona, F. (2012). *İsmail Hikmeti ve Divanı, Doktora Tezi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sökmen, S., & Balkanal, Z. (2021). Bafra Zembil Örucülüğü ve Zembil Örne Ustası: Nuran Güngör. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 14 s. 81.
- Şahin, M. S. (1993). "Cin". İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi c. 8 s. 5-8.
- Şanlı, M. (2019). *Evren Yaratılış ve Köken Mitleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Şıgva, B. (2012). *Şeyh Hasan Haydar Divanı İnceleme Tenkidli Metin (Doktora Tezi)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şişman, B., & Kuzubaş, M. (2007). *Şehname'nin Türk Kültür ve Edebiyatına Etkileri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Tanyu, H. (1991). "Ateş". İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi c. 4 s. 52-55.
- Tanyu, H. (1992). "Büyü". İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi c. 6 s. 501-506.
- Tarlan, A. N. (1945). *Hayâlî Bey Divanı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1967). *Zâtî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon), Gazeller Kısmı. C. I*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Tarsuslu Dâî. (2019). *Manzum Fütüvvetnâme (Huz. M. Fatih Köksal)*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Tek, R. (2016). "Din-Meslek İlişkisi Bağlamında Geleneksel Meslek Risaleleri Üzerine Bir Değerlendirme". *IV. Kazan Uluslararası Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri* (s. 891). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Halkbilimi Bölümü Yayınları 2.
- Tekin, G. (1992). *Ahmed-i Dâî Çengnâme*. Harvard: Harvard Üniversitesi Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü.
- Topak, Z. (2006). *Ahmet Müsellem Efendi ve Divanın Tenkitli Metni (Yüksek Lisans Tezi)*. Mayıs: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Topaloğlu, B. (2008). "Saat". İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi c. 35 s. 322.

- Torun, A. (1998). *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-Nameler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tökel, D. (2000). *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar Şahıslar Mitolojisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tökel, D. A. (2009). Kutsal Metinleri Anlamada Mitolojinin Rolü. *Milel ve Nihal 6 (1)*, 165-193.
- Tökel, D. A. (2016). *Divan Şiirinde Şahıslar Mitolojisi*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları.
- Tunadurur, M. (2012). *Edirneli Ahmed Rüşdi Divanı, Yüksek Lisans Tezi*. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türkçe Sözlük*. (1998). Ankara, 2. Cilt: TDK Yayınları.
- Uğur, F. (2021). *Ahmedî Dîvânı'nda Tarihî, Efsanevî, Mitolojik Şahıslar Ve Arketipleri, Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ulutürk, M. (27-29 Eylül 2013). Yeryüzünde Neslin Tek Bir İnsanla Yeniden Başlamasının Örneği Olarak Hint Mitolojisinin Nûh'u: Manu ve Tûfan Olayı. *Uluslararası Hz. Nûh ve Cûdî Dağı Sempozyum Bildirileri, Şirnak Üniversitesi* (s. 245-250). İstanbul: İlbey Matbaa.
- Unat, Y. (2013). "Yıldız". İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi C. 43, s. 534-538.
- Usta, A. (2013). "Zırh". İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi c. 44 s. 391-394.
- Uzun, M. O. (2012). Anadolu İnançları Bağlamında Türkülerimizde Gök Cisimleri. *Akademik Bakış Dergisi*, sayı:33, Kasım-Aralık.
- Ünal, S. (2001). "Kabe". İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi c. 24 s. 14-21.
- Yaşa, R. (2019). Eski Türk Cenaze Törenlerinde Ölü Yakma Âdeti. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 275-295.
- Yavuz, Y. Ş. (2001). "Kalem". İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi c. 24, s. 243-245.
- Yavuz, Y. Ş. (1991). "Aşura". İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İslam Ansiklopedisi.
- Yaykan, Z. (2007). *İslam Sufizminde Hz. İsa (A.s.)'ya Yaklaşım: Hz. Mevlana, Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı Veli Örneği, Yüksek Lisans Tezi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yazar, S. (2020). *Ali Emîrî Dîvânı*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

- Yazıcıoğlu Ahmed Bican. (1983). Envarü'l-Aşıkın. İstanbul: Bedir Yayınevi.
- Yazıcıoğlu Mehmed. (2018). *Muhammadiye (Haz. Amil Çelebioğlu)*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Yazır, E. H. (2009). *Kur'an-ı Kerim ve Satır Arası Kelime Meali*. Konya: Kervan Yayın-Dağıtım.
- Yazır, M. B. (1974). *Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli II*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Yekbaş, H. (2011). *Sebzi Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin), Doktora Tezi*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yiğit , Z. (2016). *Yahudi Ve İslâm Kaynaklarına Göre Hz. Nûh Ve Tûfan, Yüksek Lisans Tezi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, N. (2008). *Fars Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Yonar, G. (2015). *Yaratılış Mitolojileri Altı Medeniyet Altı Yaratılış Hikayesi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Özlem DÜZCAN

Uyruğu : T.C.

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek Lisans	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı	Devam ediyor
Lisans	BŞE Üniversitesi	2015
Önlisans	Honaz Meslek Yüksek Okulu	2010
Lise	Cumhuriyet Lisesi	2007

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2017-2022	Ankara	Polis Memuru

Yabancı Dil

İngilizce

